

ULUSLARARASI

AHISKA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

GİLT: 4 SAYI: 2 / 2024

ISSN: 2792-0747

Uluslararası Ahıska Araştırmaları Dergisi
International Journal of Ahıska Studies
Международный Журнал Исследований Ахыска
Web: www.aharde.com

İmtiyaz Sahibi / Concession Holder / Держатель концессии
Doç. Dr. Minara ALİYEVA ÇINAR

Baş Editör / Chief Editor / Главный редактор
Doç. Dr. Minara ALİYEVA ÇINAR

Yayın Editörü / Publishing Editor / Редактор публикации
Dr. Öğr. Üyesi Mükremin DURMUŞ

Teknik Editör / Technical Editor / Технический редактор
Dr. Öğr. Üyesi Mükremin DURMUŞ

Dizinleme Sorumlusu / Indexing Responsible / Ответственный за индексирование
Melihcan AKGÜL

Dil Editörü / Language Editor / Языковой редактор
Doç. Dr. Mustafa ULUOCAK

**Yabancı Dil Sorumlusu / Foreign Language Officer / Ответственный по иностранным
языкам**
Roşangül GULAMOVA

Logo Tasarımı / Logo Design / Дизайн логотипа
Gültekin ERDAL

Kapak Fotoğrafi / Cover Photo / Фотография обложки
Ahıska Kalesi'nin İçi / Inside of Ahıska Castle / Внутри замка Ахыска

Kapak Tasarım / Cover Design / Дизайн обложки
Dr. Öğr. Üyesi Mükremin DURMUŞ

e-posta / e-mail / электронная почта: aharde.iletisim@gmail.com
Basım / Edition / Печать: Online

Uluslararası Ahıska Araştırmaları Dergisi

- **Uluslararası Ahıska Araştırmaları Dergisi**, uluslararası hakemli bir dergidir.
- Dergide yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, belirtilen kurallara uygun olarak hazırlanmalıdır.
- Dergide yayımlanan makalelerin içerikleriyle ilgili her türlü yasal sorumluluk yazar(lar)a aittir.
- **Uluslararası Ahıska Araştırmaları Dergisi**'nde yer alan yazılardan akademik ölçünlere uygun olarak kaynak göstermek suretiyle aktarma ve alıntı yapılabilir.

International Journal of Ahıska Studies

- **International Journal of Ahıska Studies** is a journal publishes peer-reviewed studies in Ahıska.
- Submitted articles should strictly follow the format of the author guidelines.
- All legal responsibilities related to the contents of the articles published in the journal belong to the author(s).
- Articles in **International Journal of Ahıska Studies** can be quoted by following citation rules.

Международный Журнал Исследований Ахыска

- **Международный Журнал Исследований Ахыска** - международный рецензируемый научно-практический журнал.
- Статьи, представленные для публикации в журнале, должны быть подготовлены в соответствии с указанными правилами.
- Вся ответственность за содержание статей, опубликованных в журнале, принадлежит автору (авторам).
- Статьи опубликованные в **Международном Журнале Исследований Ахыска**, можно цитировать, указав источник в соответствии с академическими стандартами.

Akademik Danışma Kurulu / Academic Advisory Board / Академический совет

- Prof. Dr. Ali Asker (Karabük Üniversitesi – Türkiye)
Prof. Dr. Ali Şamil (Azerbaycan Millî İlimler Akademisi – Azerbaycan)
Prof. Dr. Ayşegül Aydıngün (Orta Doğu Teknik Üniversitesi – Türkiye)
Prof. Dr. Asif Hacı (Azerbaycan Üniversitesi – Azerbaycan)
Prof. Dr. Anna Vladimirovna Dıbo (Dilcilik Enstitüsü – Rusya Federasyonu)
Prof. Dr. Cumali Şabanov (Taşkent Devlet Üniversitesi – Özbekistan)
Prof. Dr. Elena Malinovskaya (Millî Stratejik Araştırmaları Enstitüsü – Ukrayna)
Prof. Dr. Svetlana Akkiyeva (Kabardin-Balkarya Bilimler Merkezi – Rusya Federasyonu)
Doç. Dr. Ahmet Niyazov (Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü – Azerbaycan)
Doç. Dr. Ayna Askeroğlu Arslan (İstanbul Üniversitesi – Türkiye)
Doç. Dr. İkram Çınar (Kafkas Üniversitesi – Türkiye)
Doç. Dr. Rüstem Müseloğlu (İstanbul Medeniyet Üniversitesi – Türkiye)
Doç. Dr. Selime Ganiyeva (Atatürk Üniversitesi – Türkiye)
Doç. Dr. Vadim Karastelev (Moskova Şehir Pedagoji Üniversitesi – Rusya Federasyonu)
Dr. Öğr. Üyesi Elşan İzzetgil (Kastamonu Üniversitesi – Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Rasim Bayraktar (Giresun Üniversitesi – Türkiye)

Dizinler / Index / Индекс

İÇİNDEKİLER / CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

Makaleler / Articles / Статьи

Sayfa
Pages
Страница

1. Zarema K. Aljanbekova

Araştırma Makalesi / Research Article / Исследовательская Статья

Rostov Bölgesinin Gigant İlçesinde Yaşayan Ahıska Türklerinin Ağzında Kelime Başında “t” ve “d” Patlayıcı Dental Ünsüzler (Ön veriler - Deneysel Fonetik)

Dental plosives “t”, “d” in the Anlaut of the Ahıska Turks living in the Gigant region of the Rostov region (preliminary data - experimental phonetics)

56-73

Дентальные взрывные согласные “t”, “d” в анлауте языка турок-ахыска, проживающие в районе Гигант Ростовской области (предварительные данные - экспериментальная фонетика)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14234949>

2. Tamilla Şahin, Yusuf Alper

Derleme Makale / Compilation Article / Обзорная Статья

Türk Göç Rejimi ve Göçe Dair Kavramlar Işığında Ahıska Türklerinin Hukuki Statü ve Sorunlarını Anlamak

Understanding the Legal Status and Problems of Ahıska Turks in the Light of the Turkish Migration Regime and Concepts on Migration

74-94

О правовом статусе и проблемах турок-ахыска в свете турецкого миграционного режима и концепций миграции

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14212776>

3. Fatima Dursunova

Derleme Makale / Compilation Article / Обзорная Статья

Ömer Faik Numanzade'nin Çalışmalarında Kadın Sorunu

Women's Issue in Omar Faig Nemanzadeh's Works

95-105

Женский вопрос в трудах Омара Фаига Неманзаде

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14225986>

4. Yasmin Terzioğlu

Çeviri Makale / Translated Article / Переводная Статья

Sabircan Calilov “Türk Dilinin Ahıska Ağzındaki¹ İsimlerin Çekim Özellikleri”

Sabircan Calilov “Inflectional Characteristics of Nouns in Ahıska Dialect of Turkish Language”

106-113

Сабирджан Джалилов "Особенности склонения имен существительных в месхетском диалекте турецкого языка"

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14226173>

5. Nilüfer Mutlu

Kitap Tanıtım / Book review / Рецензия На Книгу

“Savaş ve Sürgün Hatıraları (1941-1948)”

“Memories of War and Exile (1941-1948)”

114-119

“Воспоминание о войне и депортации (1941-1948)”

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14226259>

6. Melihcan Akgül

Kitap Tanıtım / Book review / Рецензия На Книгу

“Ardanuç- Artvin (Merkez)- Posof- Şavşat- Yusufeli Ağızlarında Türkçe Söz Varlığı”

“Turkish Vocabulary in Ardanuç- Artvin (Center)- Posof- Şavşat- Yusufeli Dialects”

“Турецкий словарный запас в говорах Ардануч- Артвин (Центральный)- Пософ- Шавшат- Юсуфели”

120-126

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14226297>

7. Ayça Deniz Çınar

Kitap Tanıtım / Book review / Рецензия На Книгу

“İshak Paşa Sarayı”

“Ishak Pasha Palace”

“Дворец Исхак-Паши”

127-130

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14226327>

Дентальные взрывные согласные “t”, “d” в анлауте языка турок-ахыска, проживающие в районе Гигант Ростовской области (предварительные данные - экспериментальная фонетика)

Rostov Bölgesinin Gigant İlçesinde Yaşayan Ahıska Türklerinin Ağzında Kelime Başında “t” ve “d” Patlayıcı Dental Ünsüzler (Ön veriler - Deneysel Fonetik)

Dental plosives “t”, “d” in the Anlaut of the Ahıska Turks living in the Gigant region of the Rostov district (preliminary data - experimental phonetics)

Zarema K. Aljanbekova¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14234949>

Тип статьи: Исследовательская статья

Информация о статье Резюме

Дата прибытия

21/11/2024

Дата приема

27/11/2024

Ключевые слова

Тюркские Языки,
Турецкий Язык,
Диалекты Турецкого
Языка,
Ахыскинский Язык,
Экспериментальная
Фонетика,
Программа Praat,
Консонантизм

Актуальность исследования обусловлена тем, что до настоящего времени язык турков ахыска (месхетинцев) не рассматривался в качестве отдельного языка и представляет собой интерес для лингвистов исследователей по всем направлениям (фонетика, фонология, морфофонология, морфология, лексика, словообразование, синтаксис). В настоящей работе предпринимается попытка дать анализ артикуляторно-акустических характеристик дентальных взрывных согласных ахыскинского языка. Акустический анализ даёт возможность сравнить фонетическую систему современного турецкого языка с ахыскинским языком, выявить общее и разницу, что может помочь в изучении языкового многообразия и фонетических процессов. Результаты экспериментальной фонетики могут быть использованы в разработке технологий распознавания и синтеза речи, а также в создании систем автоматического перевода.

В статье описываются некоторые наблюдения, сделанные в результате сбора полевого материала и последующего акустического анализа, над особенностями консонантизма ахыскинского языка.

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi

21/11/2024

Kabul Tarihi

27/11/2024

Anahtar Kelimeler

Türk Dilleri
Türkçe
Türkçenin Ağızları
Ahıska Ağzı
Deneysel Fonetik

Öz

Ahıska Türklerinin dili bugüne kadar ayrı bir dil olarak kabul edilmediğinden dolayı fonetik, fonoloji, morfofonoloji, morfoloji, kelime bilgisi, kelime oluşumu, sözdizimi gibi alanlarda çalışan dilbilimcilerin ilgisini çekmektedir. Bu çalışmada, Ahıska Türkçesinin, dental patlayıcı ünsüzlerinin boğumlanma ve akustik özelliklerinin analizi yapılmaktadır. Akustik analiz sayesinde, Ahıska Türkçesi modern Türkiye Türkçesinin fonetik sistemi ile karşılaştırılıp aralarındaki benzerlikler ve farklar tespit edilecektir. Araştırma, dilsel çeşitlilik ve fonetik süreçlerin incelenmesine bir katkı sağlayacaktır. Deneysel fonetik alanındaki araştırmanın sonuçları, konuşma tanıma, konuşma sentezi teknolojilerinin ve otomatik çeviri sistemlerinin geliştirilmesinde kullanılacaktır.

¹ Кандидат филологических наук, ответственный секретарь журнала «Российская тюркология», Институт языкознания РАН, г. Москва, Россия. email: zarema_k@iling-ran.ru, ORCID ID: 0000-0001-8759-1592

Praat Programı Ünsüzlük Bu makalede saha çalışmalarında elde edilen Ahıska Türkçesi ünsüzler sistemi üzerindeki bazı gözlemler yer almaktadır.

Article Info

Received

21/11/2024

Accepted

27/11/2024

Keywords

Turkish Languages

Turkish

Turkish Dialects

Ahıska Dialect

Experimental Phonetics

Praat Program

Consonantism

Abstract

The relevance of the study is in the fact that until now the language of the Ahıska (Meskhetian) Turks has not been considered as a separate language and thus it is of interest for researchers in all areas (phonetics and phonology, morphophonology, morphology, vocabulary, word formation, syntax). In this paper, an attempt is made to analyze the articulatory and acoustic characteristics of the dental plosive consonants of the Ahıska language. Acoustic analysis will make possible the phonetic comparison system between modern Turkish and the Ahıska language, to identify commonalities and differences that can help in the study of linguistic diversity and phonetic processes. The results of experimental phonetics can be used in the development of speech recognition and synthesis technologies, as well as in the creation of automatic translation systems.

The article describes some observations made on the material of recent field data.

1. GİRİŞ

С 2019 г. и по сей день сотрудники урало-алтайского отдела ИЯз РАН занимаются проблемой языка турков ахыска. Самоназвание – турки ахыска.

В 2022 г. институт включил в список языков России язык турков ахыска (Тюркские языки, <https://jazykirf.iling-ran.ru> (доступ: 14.10.2024); Коряков и др., 2022, 60).

На ахыскинском (месхетинском, ахыска, турецко-месхетинском, месхетинско-турецком) языке говорят турки ахыска, в 1980–1990-х гг. массово переселившиеся из Средней Азии (куда они были высланы из Грузии в 1944 г.) и образовавшие компактные поселения в Ростовской области, Ставропольском крае, Краснодарском крае, Калмыкии, Кабардино-Балкарии, Астраханской области и в других регионах. С генеалогической точки зрения их язык традиционно считается развитием восточно-анатолийских диалектов турецкого языка.

Учитывая тот факт, что до 2022 года язык турок ахыска не был включен в список языков РФ, по следующим критериям было решено выделить ахыскинский в отдельный язык:

- традиционно ахыскинский не рассматривался в качестве отдельного языка и вообще особо не изучался в советское время;

- взаимопонятность с литературным турецким, не до конца изучен. Пока нет лексикостатистических данных;

- этнически турки ахыска считают себя отдельной от турков группой и хотели бы, чтобы их языку был придан статус языка, отдельного от турецкого. Это позволит развивать язык и создавать обучающие программы на понятном для них идиоме. Название «ахыскинский» также выбрано в соответствии с пожеланиями носителей.

Настоящая работа представляет собой первую попытку анализировать фонетику ахыскинского языка экспериментальными методами с помощью программы Praat.

1.1. История изучения вопроса

Первоначальное описание языка отдельных населенных пунктов или отдельных микропространств началось в середине XIX в. (Векилов, 1973). А первая печатная работа по исследованию одного из диалектов турецкого языка принадлежала выпускнику Петербургского университета В. Максимова (1867).

Первая обобщающая работа по турецким диалектам была написана польским тюркологом Тадеушем Ковальским. Именно в этой работе впервые была поставлена собственно лингвистическая задача: на основе определенного набора признаков создать классификацию турецких диалектов.

В 30-х годах начали появляться полевые материалы по диалектам Центральной Анатолии, опубликованные финским тюркологом Мартти Рясяненем, явившиеся образцом диалектографической методики своего времени. Это были четыре сборника, содержавшие записи диалектов Сиваса, Йозгата, Анкары, Кайсери, Кыршехира, Чанкыры, Афона и Коньи.

В самой Турции систематическое исследование и издание диалектных материалов связано с именем Ахмеда Джафероглу. Наряду с многочисленными статьями, посвященными отдельным диалектологическим проблемам, в 1940-1960 гг. им было издано 12 томов диалектологических текстов из разных районов Турции. Их второе издание появилось в 1994-1995 гг. (Caferoğlu, 1943, 1948, 1951, 1966, 1994, 1995).

Принципиальное значение в развитии турецкой диалектологии имела работа Зейнеб Коркмаз, посвященная говорам юго-запада Анатолии, в которой впервые в турецкой диалектологии специально рассматривалась фонетика, а сами принципы отбора и обработки диалектных материалов уже отвечали требованиям современной диалектологии. Фундаментальным исследованием в изучении турецких диалектов явилась и другая работа З. Коркмаз, посвященная говорам Невшехира. Этому же автору принадлежит наиболее обстоятельное описание работ по турецким диалектам в целом, вошедшее затем в собрание работ этого исследователя.

Период до 1940 г. З. Коркмаз называет «периодом иностранных исследователей», которые в буквальном смысле поднимали диалектную целину. В 30-х годах начинается диалектографическая работа силами собственно турецких ученых, что было стимулировано созданием Турецкого лингвистического общества и одной из поставленных им задач: очищение литературного языка от арабо-персидских заимствований и их замещение собственной лексикой, в том числе и диалектной. Первым результатом этой работы стал диалектологический словарь *Derleme Sözlüğü* в четырех томах (1939-1949). Недостаточная исследовательская база этого издания, сказавшаяся на его качестве, сделала необходимым создание нового словаря, которым стал 12-томный *Derleme Sözlüğü* (TDK, 1963-1982).

Омер Асым Аксой *Gaziantep Ağzı* (Газиантепский говор), (в трех томах, 1945-1946) и Janos Eckmann и его работы по говорам Карамана (Karamanlıca).

Новый этап в турецкой диалектологии начинается с диссертаций А. Гемалмаза по говорам Эрзурума, Т. Гюная – по говорам Ризе, А. Б. Эрджиласуна – по диалектной зоне Карса и др. Идеи этого направления в турецкой диалектологии (тотальное обследование говоров определенного географического ареала, значительный объем текстов, система транскрипции, системное изложение фонетики и грамматических категорий и др.) отразились в значительном количестве диалектологических исследований конца XX в.

Обобщение результатов диалектологической работы в Турции, развернувшейся во второй половине XX в., содержится в труде Лейлы Карахан, позволившем автору обосновать определенный набор классификационных признаков и дать новую классификацию анатолийских диалектов. Кроме этого, работа включает и подробный очерк изучения турецких диалектов в последнюю четверть XX в. как в самой Турции, так и за ее пределами. В 21 веке турецкая диалектология продолжает развиваться. Выпущено много монографических описаний отдельных диалектов. Данные ждут своего обобщения.

Результатом классификации Л. Карахан явилось выделение трех основных групп диалектов, своего рода диалектных ареалов: 1) восточная группа (с важнейшими городскими центрами и их говорами: Артвин, Ардаган, Карс, Эрзурум, Эрзинджан, Агры, Гюмюшхане, Элязыг, Диярбакыр, Мардин, Битлис, Хаккари, говоры оз. Ван и др.); 2) северо-восточная группа (Трабзон, Ризе, Хоппа, частично Артвин); 3) западная группа (Токат, Сивас, Малатья, Кахраманмараш, Урфа, Адана, Газиантеп, Кайсери, Невшехир, Конья, Анкара, Экишехир, Кютахья, Кастамону, Бартын, Болу, Бурса, Измир, Айдын и др.).

В 2010 г. в Москве вышла коллективная монография *Диалекты тюркских языков*. В монографии диалекты турецкого языка описывает Э.А. Грунина.

В 2011 г. в Элисте В.И. Рассадин выпустил *Краткий турецко-месхетинско-русский словарь*. В основу словаря положены сборы лексического материала по языку турок ахыска в период 2009-2011 гг. среди носителей языка, живущих в пос. Ульяновка Яшалтинского района Калмыцкой Республики. Словарь включает свыше полутора тысяч слов, расположенных в порядке алфавита, и содержит главным образом бытовую лексику: термины животноводства, земледелия, материальной культуры, отражающие отношения родства и свойства, приведены основные глаголы, прилагательные, числительные, наречия и местоимения.

В своей статье В.И. Рассадин «Звуковой строй языка турок-месхетинцев» про «t» и «t'» говорит следующее: глухой ротовый переднеязычный смычный согласный «t» (довольно активный звук в любой позиции древнетюркских слов, например, taş 'камень', tiş 'зуб', titrät- 'заставить дрожать') достаточно распространённый в языке турок ахыска обычный согласный, часто встречающийся в разных позициях слова: анлауте, инлауте и ауслауте, например: тамар 'жила, кровеносный сосуд', тавланмиш 'упитанный', типпи 'метель', тивтик 'пух', тут 'лови; держи', тут 'шелковица', йатмах 'лежать; ложиться', йутум 'глоток', йумурта 'яйцо', балга 'топор', ат 'лошадь', от 'трава', эт // эт 'мясо', ит 'собака', йоғурт 'йогурт, кефир', кат 'слой', дост «друг», нухут 'горох; соя'.

Исмаил Казымов (2019, 185) в статье «Язык турок ахыска и его происхождение» отмечает, что отличительные языковые особенности турок ахыска проявляются в системе фонем. Детальное изучение фонетической системы показывает, что несмотря на то, что язык турок ахыска окружен и находится под влиянием различных структурированных, системных языков, они вели упорную борьбу против ассимиляции другими языками по отношению к своему языку, сохранив свои национальные и оригинальные черты. У турок ахыска есть интересные абруптивные – дыхательные звуки как p, g, k, t, ç и изучение этих звуков нам даёт повод для интересного научного исследования.

В 2020 г. в Анкаре Minara Aliyeva Çınar выпустила книгу *Ahıska Bölgesindeki Gürcülerin Konuştuğu Türk Ağzı*. В основу легли собранные автором полевые материалы на территории современной Грузии. Она в своей работе отмечает наличие абруптивного альвеолярного звука, произносящегося между «t и d».

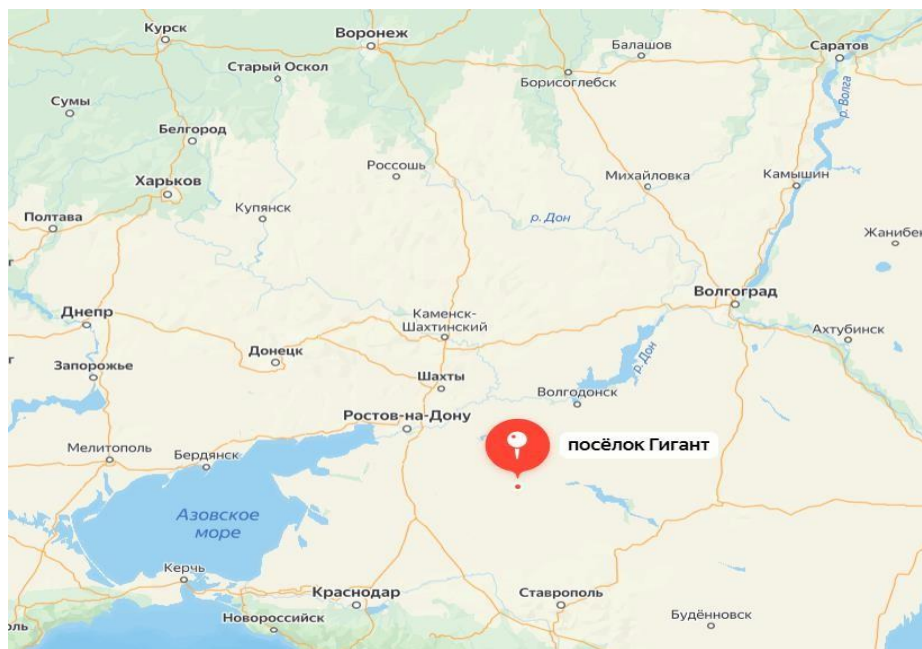
В основу же настоящей статьи положен экспедиционный материал (Экспедиции 2018-2022 при поддержке гранта РНФ № 18-18-00501, проект «Создание электронного диалектологического атласа тюркских языков России»), собранный автором с 2018 по 2022 г. среди турок ахыска проживающих в Ростовской области.

2. МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Экспериментальный анализ проведен с помощью программы Praat, т. е. полученные данные основаны на изучении акустики речи, а выводы по физиологии речи, артикуляции, являются своего рода реконструкцией.

2.1. Обследуемый говор

Обследуется говор ахыскинского языка поселка Гигант Ростовской области. Носитель этого говора – Афлатов Халил Сулейманович 1950 г. рождения.

Ахыскинский язык, как и другие языки, имеет свои фонетические особенности. Одной из таких особенностей являются дентальные взрывные согласные, которые играют важную роль в фонетической системе языка. В данной статье рассматриваются дентальные взрывные согласные, их характеристики и примеры использования в ахыскинском языке. В данной статье рассматриваются дентальные взрывные согласные.

Фонологический состав ахыскинской группы дентальных согласных пока неясен, необходимо более масштабное обследование носителей говора и статистика. В настоящей работе мы демонстрируем, какие фонемы этого говора могут соответствовать турецким литературным фонемам /d/ и /t/ в начальной позиции; попутно отмечаем некоторые другие особенности ахыскинской фонетики.

Вот, что пишет А.В. Дыбо (2005) в своей статье Дентальные взрывные в пратюркском: Попытку реконструировать для пратюркского анлаута оппозицию по звонкости-глухости впервые предпринял ВМ Иллич-Свитыч (1963, 1965). В этих работах предполагается, что старые звонкие (слабые) дали бесперебойные звонкие рефлекс в

огузских языках, бесперебойные слабые в саянских; старые глухие (сильные, придыхательные) дали перебой звонкости/глухости (соответственно, силы-слабости) в этих группах; варьирование рефлексов второго типа не объяснялось. Более традиционная точка зрения на анлаутное противопоставление – что в огузских и саянских языках оно вторично и возникло вследствие междиалектного варьирования. Однако при увеличении объема алтайских сопоставлений действительно обнаруживается, что огузская и саянская оппозиции имеют некоторые генетические корни, хотя и не тождественные предположенным ВМ Иллич Свитычем. Полная роспись материала по начальным t/d позволяет обнаружить сложную систему распределения рефлексов. Оказывается, что в огузских языках наблюдается в основном три ряда соответствий: а) тур., гаг., аз., туркм. d; б) тур., гаг., аз., туркм. t; в) тур., гаг. t, аз., туркм. d (только в заднерядных словах). Последний ряд, по-видимому, включает в себя те слова, для которых в современном турецком отмечен вариант произношения с начальным непридыхательным t (Кондратьев, 1976, 15) и, возможно, они же записывались преимущественно с помощью эмфатического ʈ- в староанатолийских памятниках.

Материал говора ахыскинского языка, на котором говорят в районе Гигант, показывает следующее: в говоре встречаются согласные [d] – звонкий согласный, [t] – глухой согласный, [tʰ] – придыхательный, [tʰ] – абруптивный].

3. АНАЛИЗ ДАННЫХ

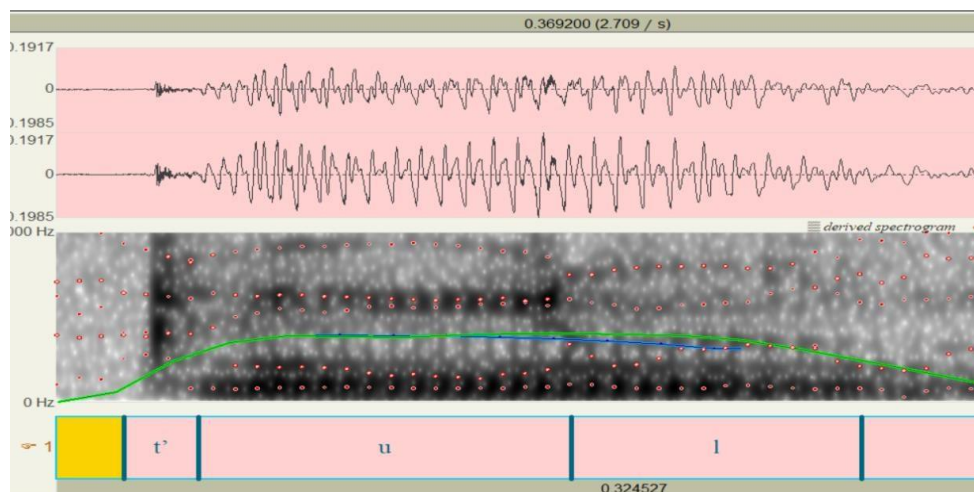
Ниже дается анализ соответствий литературным «дентальным» фонемам турецкого языка /t/, /d/ в ахыскинском языке, на котором говорят в районе Гигант, с помощью программы Praat. Транскрипция дается в системе IPA.

3.1. Турецкая фонема /d-/ [d] - ахыскинское [tʰ] - абруптивное

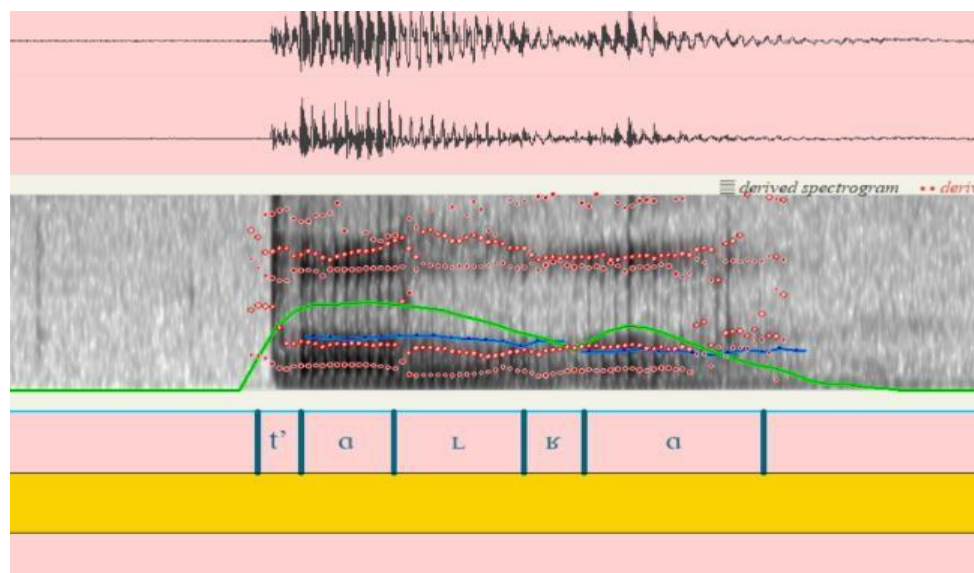
Ниже на размеченных спектрограммах и осцилограммах, полученных в программе PRAAT, мы видим следующие особенности звучания ахыскинских звуков: 1) это не звонкие согласные, потому что голос (синяя линия) начинается только вместе с гласной, 2) это непридыхательные, потому что мы не видим затемнения, указывающего на аспирацию, между разрывом смычки и началом гласной; 3) это абруптив, потому что мы видим интенсивный разрыв смычки, опять же не сопровождаемый аспирацией.

В примерах *вдова, волна, бычок, теленок, гора, вена, жила, гребень для волос* - произносится абруптивное [tʰ-] в анлауте.

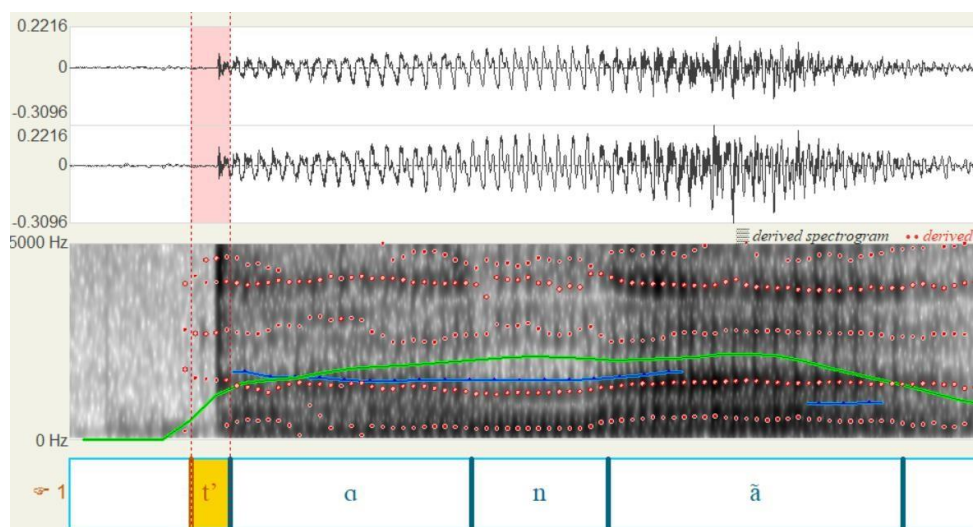
3.1.1. Вдова [t'ul] - лит. тур. вдова *dul*

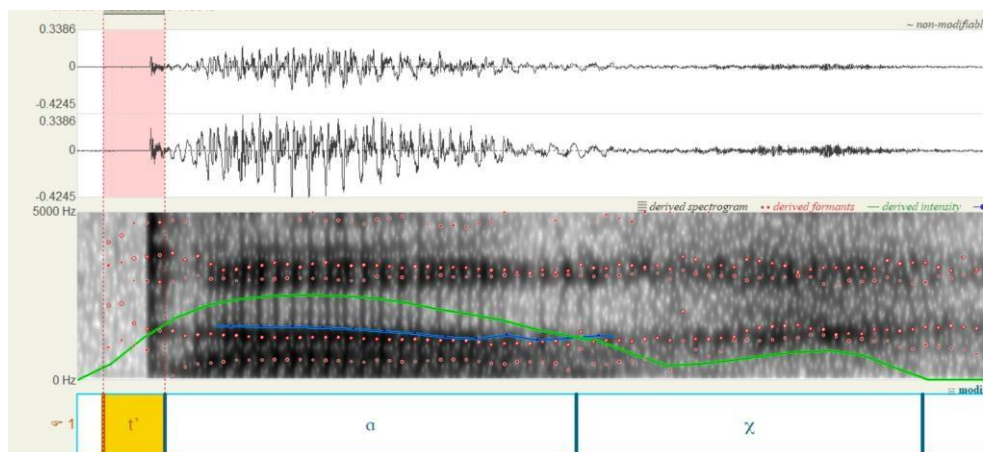
3.1.2. Волна [t'алва] абруптивное [t'-] - лит. тур. волна *dalga*

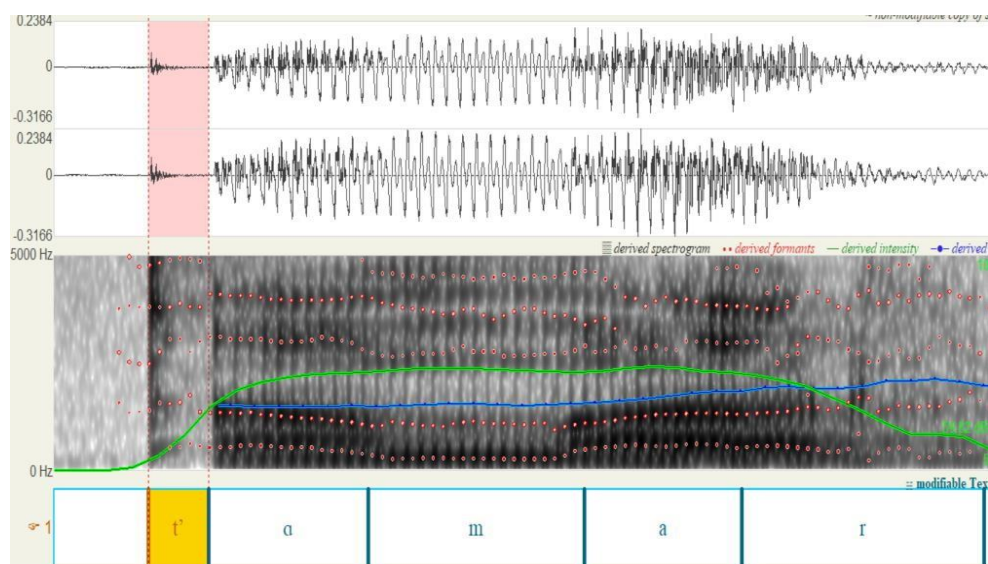
3.1.3. Бычок, теленок [t'anã] абруптивное [t'] - лит. тур. теленок *dana*

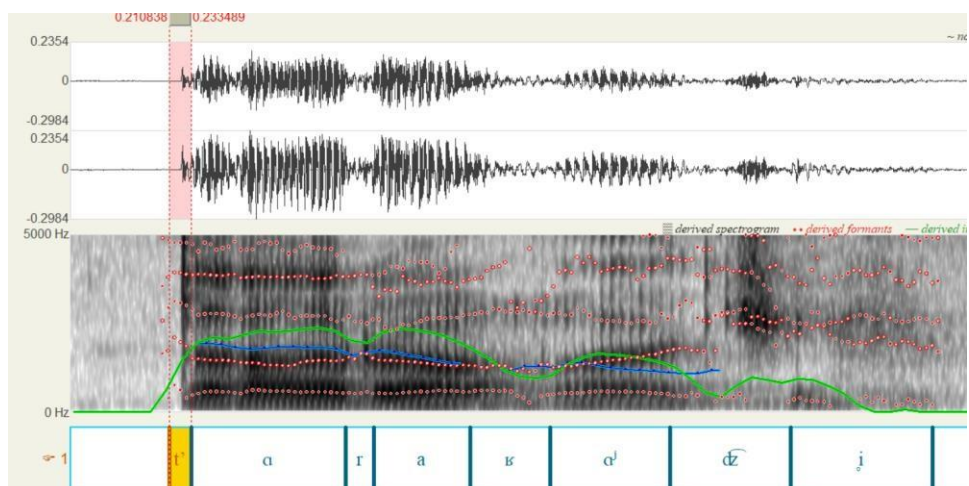
3.1.4. Гора [t'αχ] абруптивное [t'-] - лит. тур. гора *dağ*, отметим также оглушение в ауслауте вместо звонкого увулярного спиранта [ʋ] глухой увулярный фрикативный [χ]

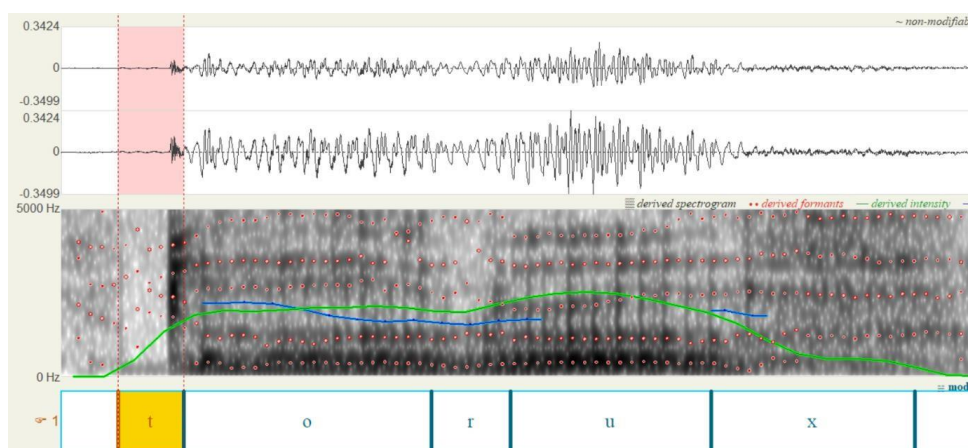
3.1.5. Вена, жила [t'amar] - лит. тур. вена *damar*

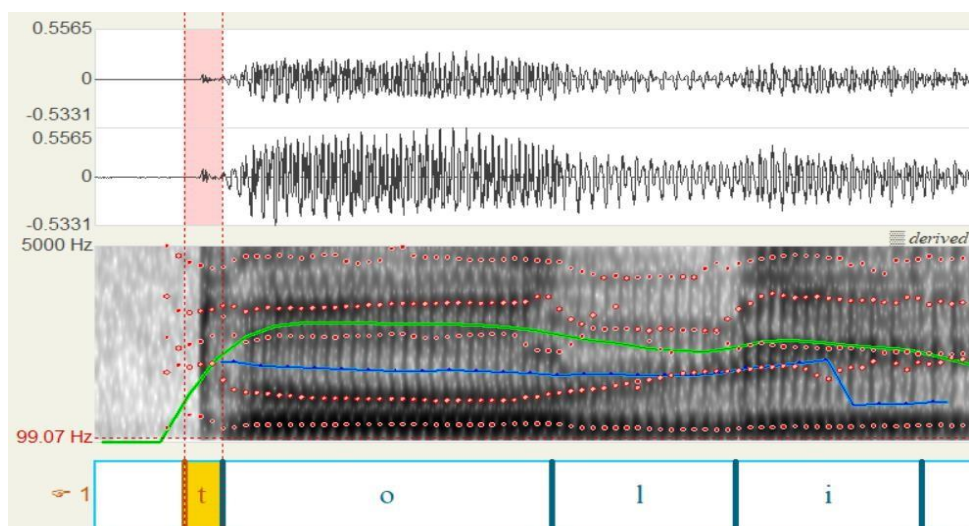
3.1.6. Виселица [t'aravɑdʒi] - лит. тур. виселица *darağacı*

3.1.7. Гнедой [t'ouɣ] - лит. тур. *doru*

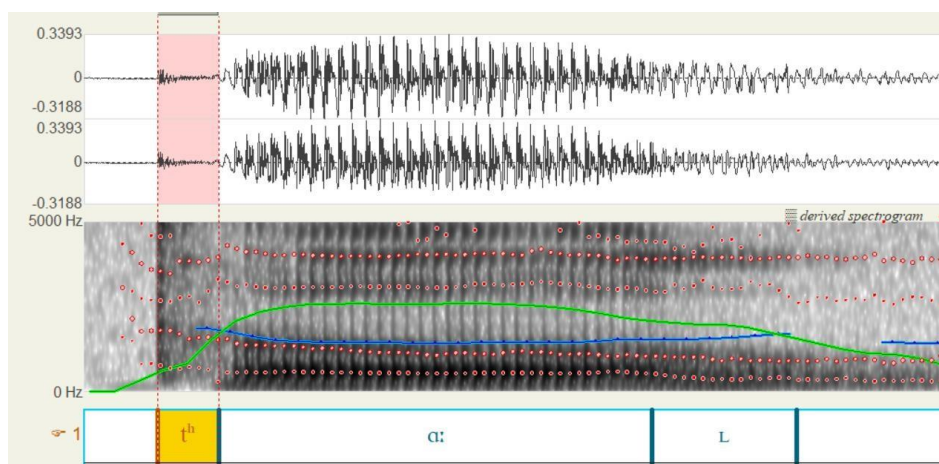

3.1.8. Град [t'oli] - лит. тур. *dolu*

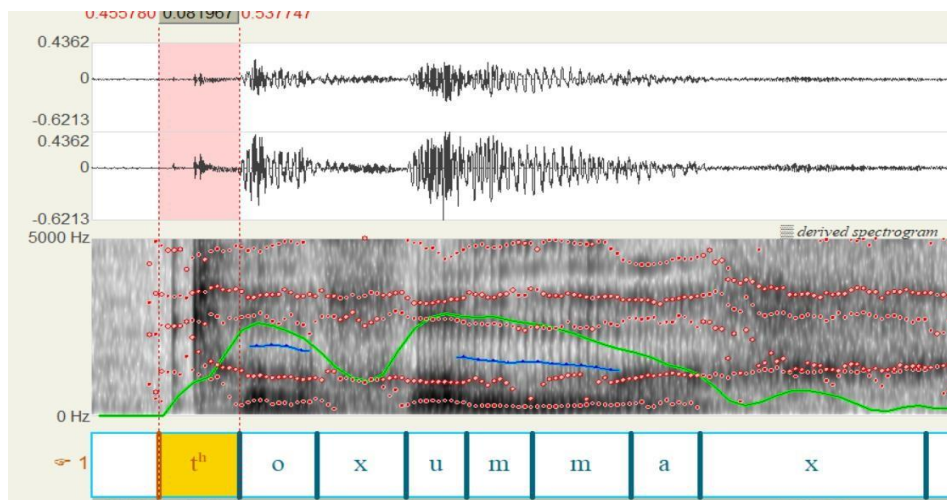

3.2. Турецкая фонема /d-/ [d] - ахыскинское [tʰ] - придыхательное

3.2.1. Ветка [tʰɑ:L] - лит. тур. *dal*

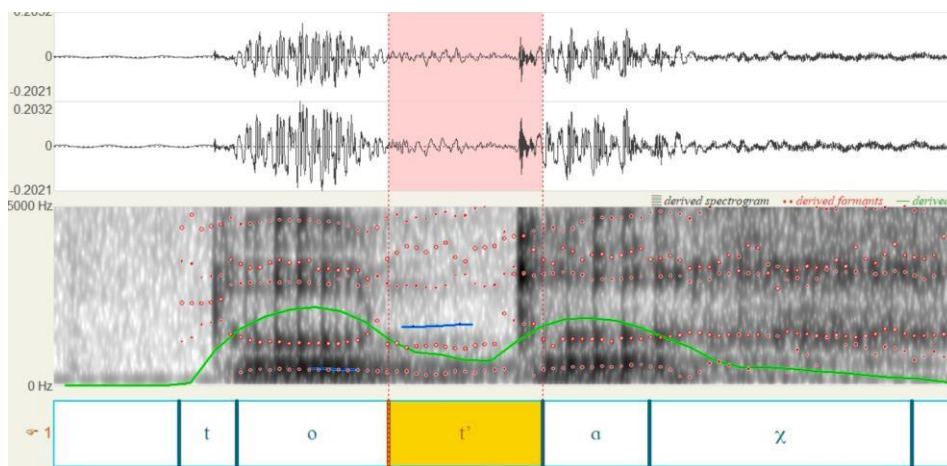

3.2.2. Трогать [t^hoxummax] - лит. тур. *dokumak*

3.3. Турецкая фонема /d-/ [d] - ахыскинское [t] - глухое непридыхательное

3.3.1. Губа [tot'aχ] лит. тур. /dudak/ (NB: в интервокальной позиции тур. /d/ отражено как бруптив). В ауслауте глухой увулярный фрикативный /χ/ вместо литературного глухого велярного взрывного согласного /k/

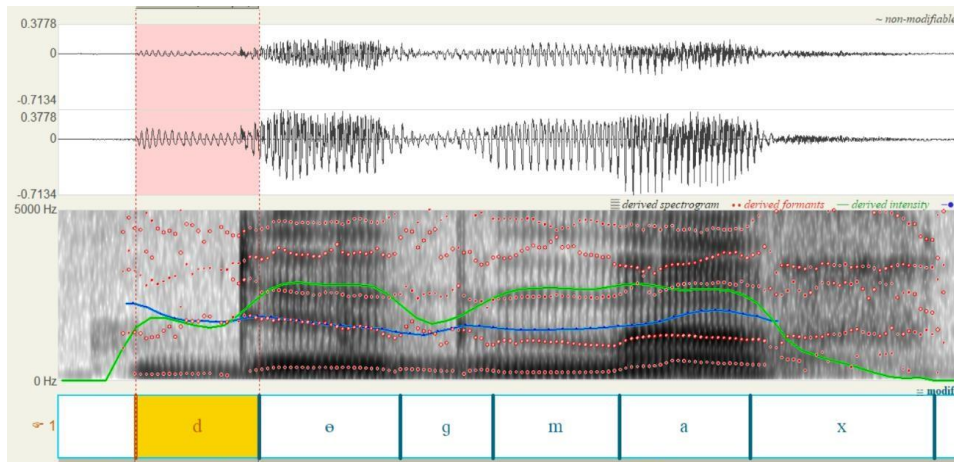

Так же в примерах: выдерживать [təjammax] - лит. турец. выдерживать *dayanmak*, выпал град [tolijakdi] - лит. турец. град *dolu*, зарубить [tovramax] - лит. турец. *doğramak*, капать [tamlatmax] - лит. турец. *damlatmak*, клеймо [tamka] - лит. турец. *damga*, ровный [tovre] - лит. турец. *doğru*, родственник по матери [ta:ji] - лит. турец. *dayı*, стена [tuwar] - лит. турец. *duvar*, ткать [tohumax] - лит. турец. *dokumak*, узкий [tar] - лит. турец. *dar*.

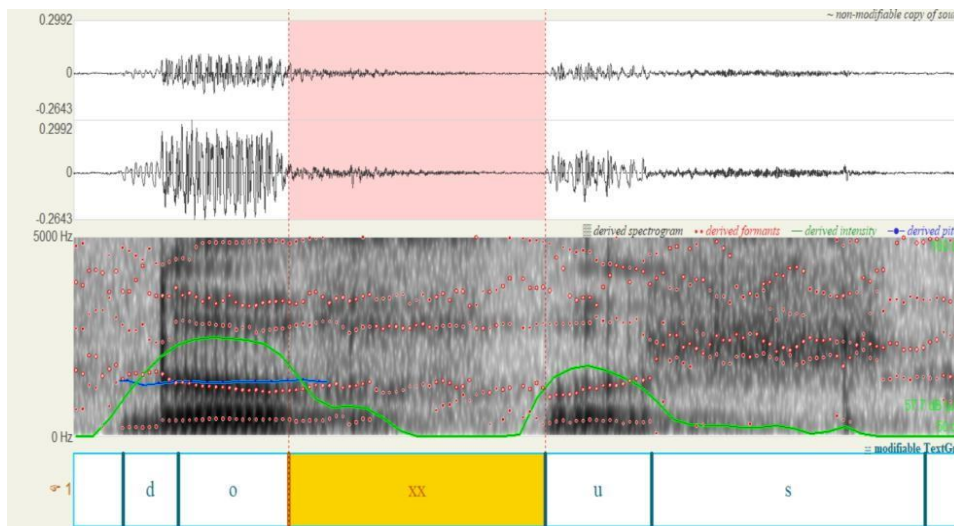

3.4. Турецкая фонема /d-/ [d] - ахыскинское [d] - звонкое

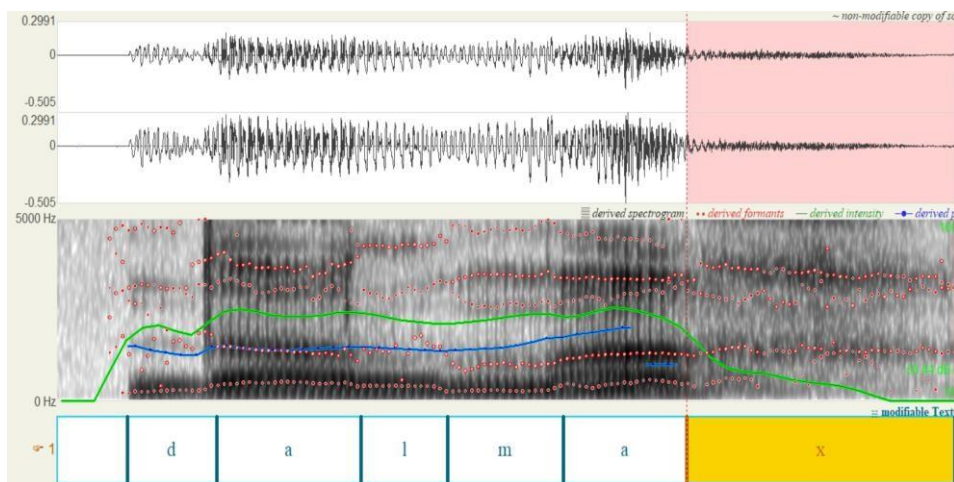
3.4.1. Бить [dɔgmax] - лит. тур. *dövmek*. В глагольной форме инфинитива -mak, нарушена гармония гласных.

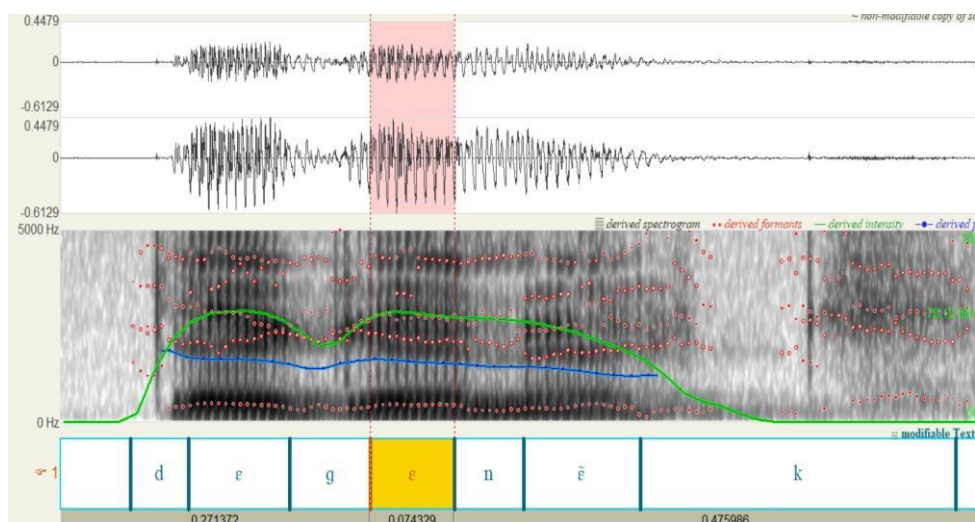
3.4.2. Девять [dɔxus] - лит. тур. *dokuz* в инлауте глухой веларный спирант [x] вместо литературного глухого веларного взрывного согласного /k/

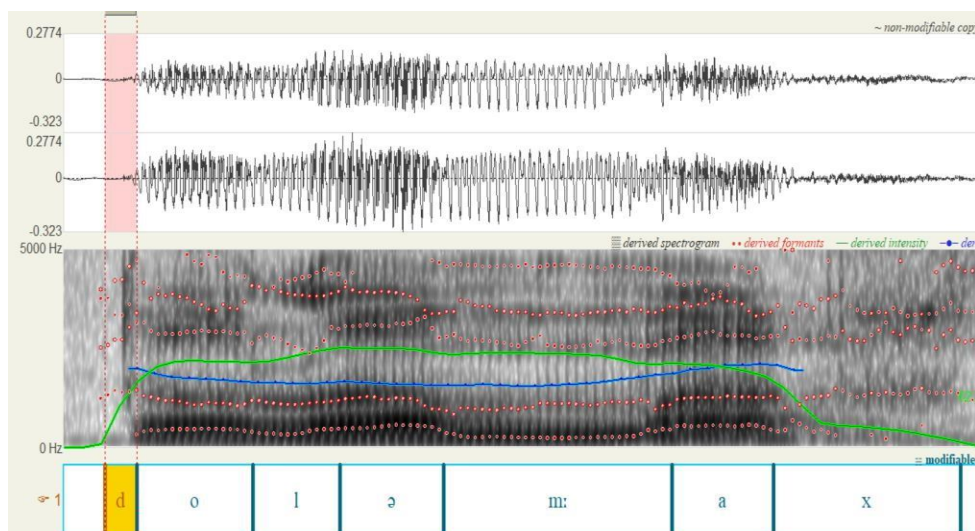
3.4.3. Задремать [dalmax] - лит. тур. *dalmak*; в ауслауте т.е. в конечной позиции глухой веларный спирант [x] вместо литературного глухого веларного взрывного согласного /k/

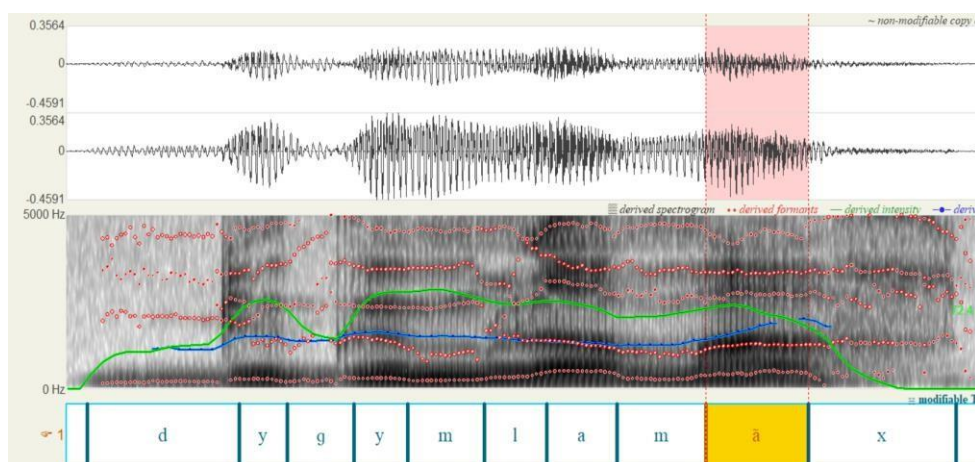
3.4.5. Палка [degeŋək] - лит. тур. *değnek*

3.4.6. Крутиться [dɔləm:ax] - лит. тур. *dolanmak*

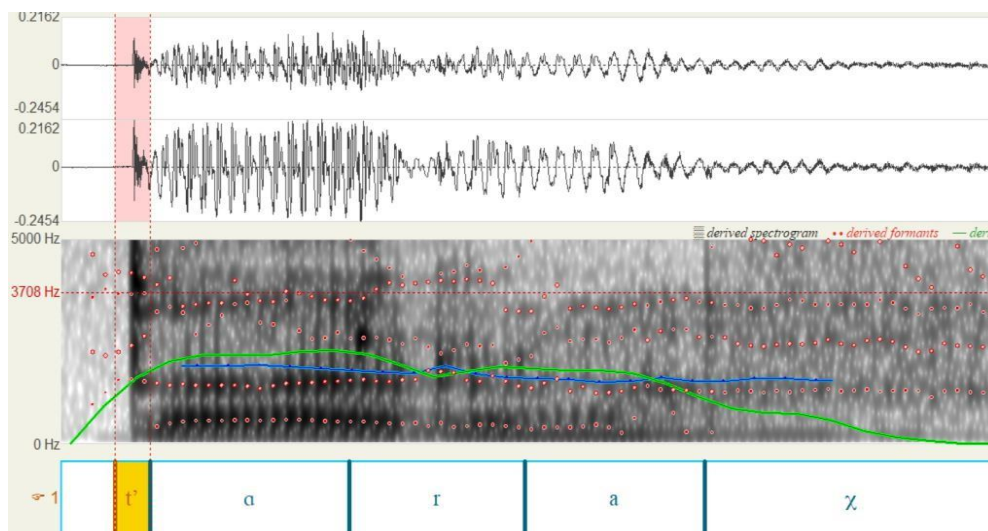

3.4.7. Завязать [dʉgʉmlamãx] - лит. тур. *düğümlemek*

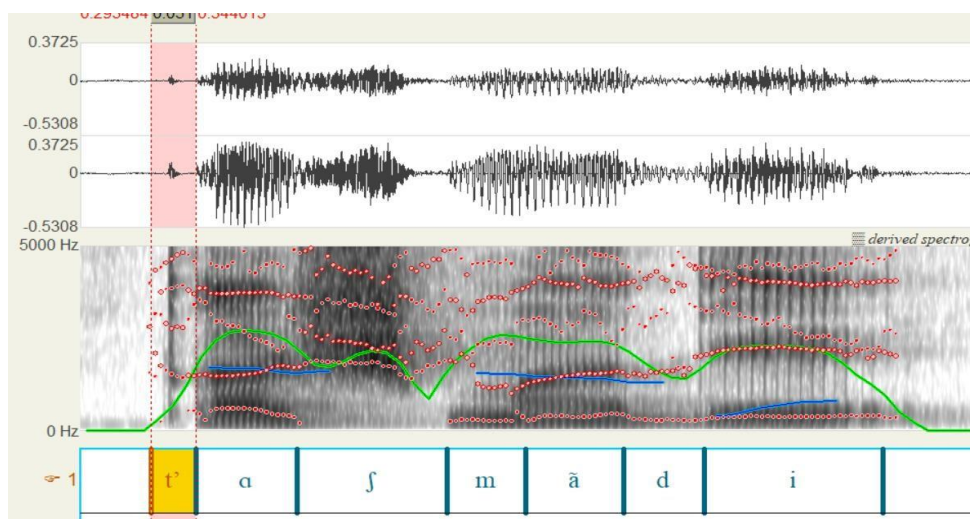

3.5. Турецкая фонема /t-/ [t] - ахыскинское [t'] - абруптивное

3.5.1. Гребень [t'araχ] - лит. тур. *tarak*; отметим в ауслауте глухой увулярный фрикативный [χ] вместо литературного глухого веллярного взрывного согласного /k/

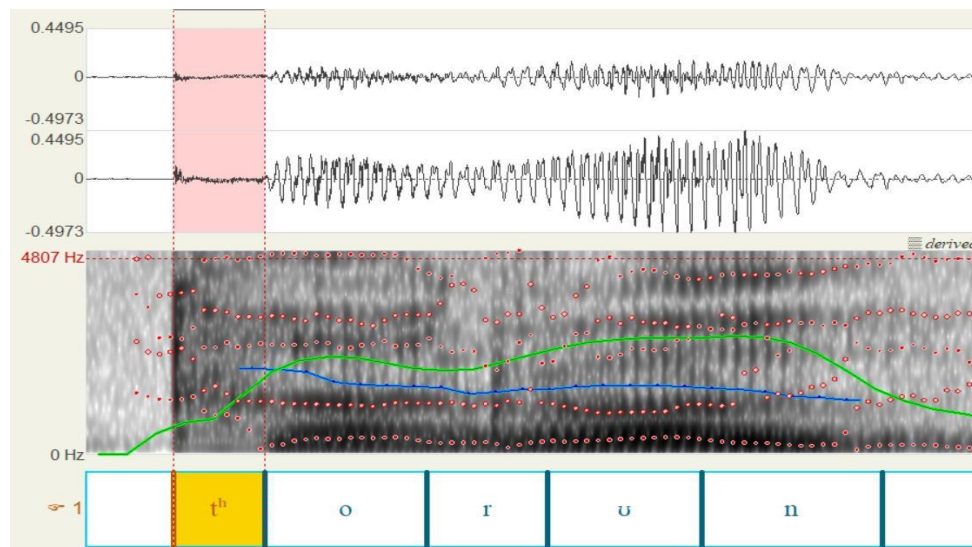

3.5.2. Не перелилось (через край что-нибудь) ахыска [t'ɑf̩mãdi] - лит. тур. *taşmadı*

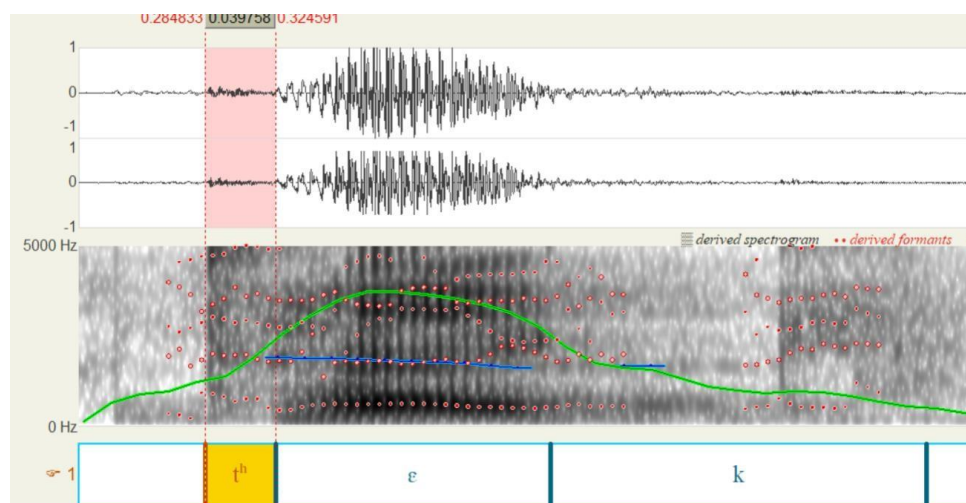

3.6. Турецкая фонема /t-/ [t]-ахыскинское [tʰ]-глухое придыхательное

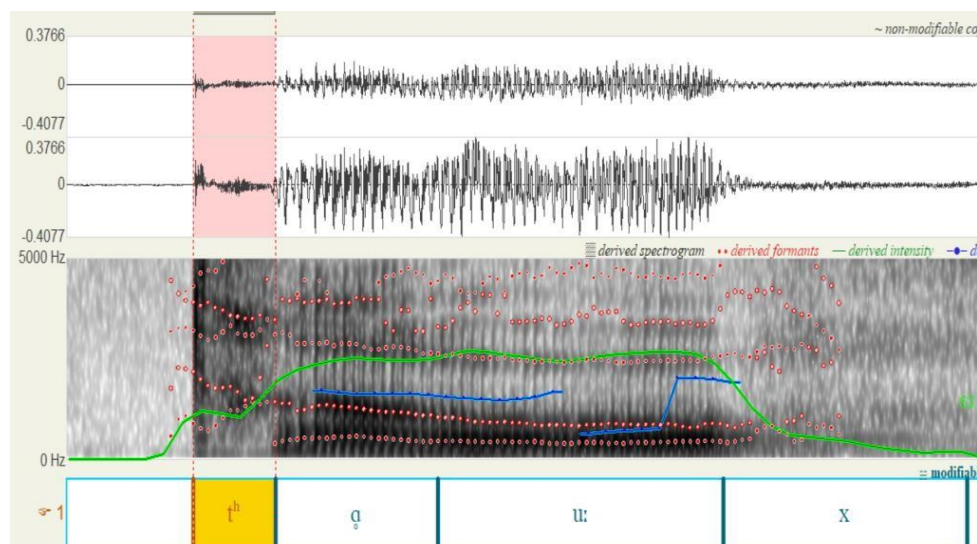
3.6.1. Внук [tʰorɒn] - лит. тур. *torun*

3.6.2. Единственный [tʰɛk] - лит. тур. *tek*

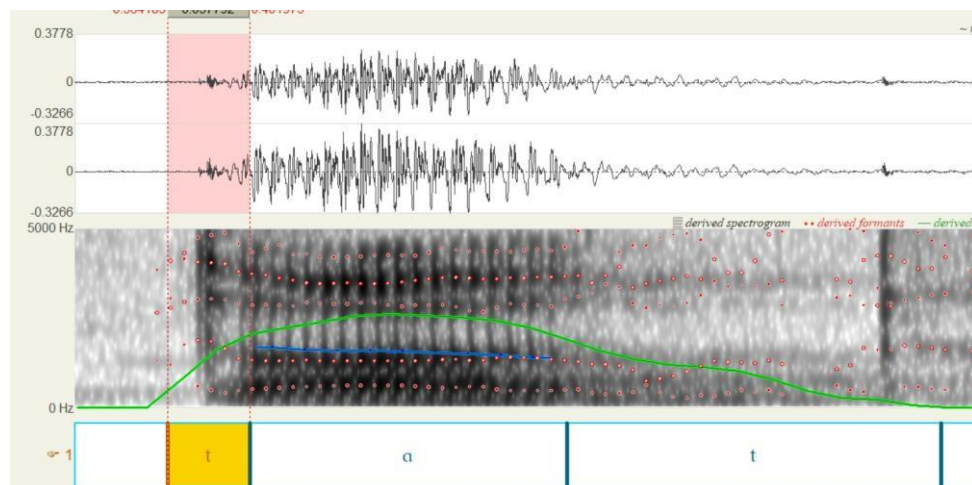

3.6.3. Курица [tʰq u:x] - лит. тур. *tavuk*

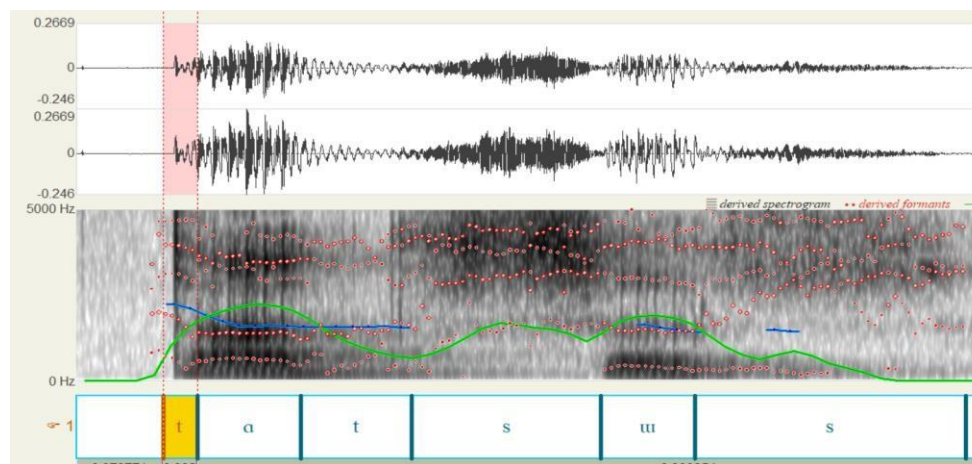

3.7. Турецкая фонема /t-/ [t] - ахыскинское [t-] - глухое непридыхательное

3.7.1. Вкус [tat] - лит. тур. *tad*

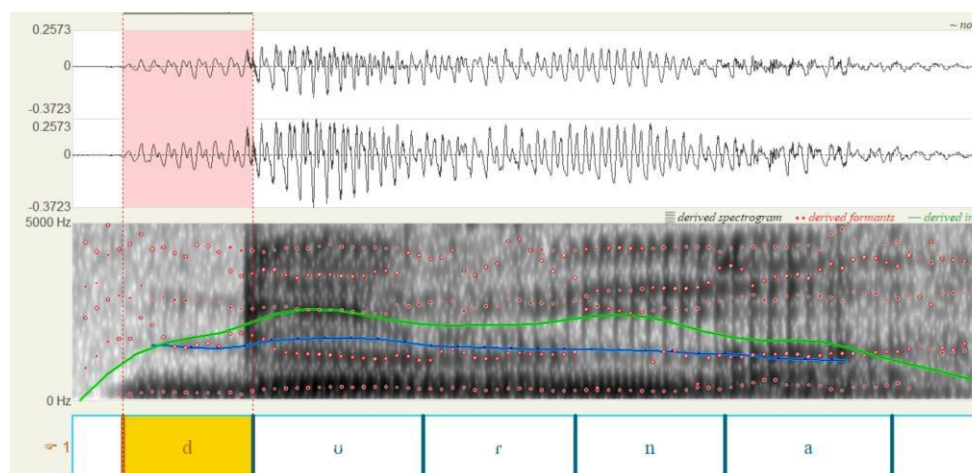

3.7.2. Безвзвонный [tatsus] - лит. тур. *tatsız*

3.8. Турецкая фонема /t-/ [t] - ахыскинское [d-] - звонкое

3.8.1. Журавль [durna] - лит. тур. *turna*

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Итак, имеются все типы соответствий между турецкими двумя фонемами, глухой и звонкой, и четырьмя ахыскинскими звукотипами, звонким, глухим непридыхательным, глухим придыхательным и абруптивным. Но уже на нашем материале видно, что они статистически неравнозначны. Тип 3.7. встретился только один раз. Несомненно, необходимо более обширное статистическое обследование говора.

При этом реальность абруптивных и придыхательных фонем в данном говоре ахыска подтверждается инструментальными средствами. Вероятно, появление в ахыскинском языке абруптивного /tʰ/ связано с контактным влиянием кавказских языков, а именно грузинского языка, поскольку носители ахыска компактно проживали в Грузии до депортации 1944 г.

Вопрос о фонологическом статусе обнаруженных нами фонетических вариантов дентальных согласных остается пока нерешенным. Нужно более обширное статистическое, акустическое и артикуляторное исследование, чтобы сделать конечные выводы.

Extended Summary

Introduction

In summer 2019, the staff of the Ural-Altai Department of the Institute of Languages of the Russian Academy of Sciences made an expedition to the Rostov Region of the Russian Federation to collect field material on the Ahıska Turk language with the support of the RSF grant No. 18-18-00501, the project "Creation of an Electronic Dialectological Atlas of the Turkic Languages of Russia". Over the course of two weeks, the expedition members collected field material on the language of the Ahıska Turks living in the Rostov Region of the Russian Federation. And since 2022, the Ahıska Turk language has been included in official list of the languages of the Russian Federation. Since the Ahıska Turk language was not part of the languages of the Russian Federation until 2022, it was not studied by linguists. And these facts determine the relevance of this article. The article analyzes part of the collected material on the standard list of basic vocabulary with contexts used in the project, based on the 200-word list of M. Swadesh, as well as on the phonetic questionnaire on the Oghuz languages, compiled by O. A. Mudrak. This questionnaire allows us to find out which ancient lexemes have been preserved in specific dialects, identify borrowings between different dialects, determine the phonetic features of a specific dialect (not always described in books), check some grammatical features using examples, collect a sufficiently large amount of data to be able to conduct a study of phonetics using instrumental methods.

The article begins with a brief overview of the history of the study of Turkish dialects.

Turkish dialects have been studied quite well today, there is a thorough classification, including by phonetic and morphological parameters, but there are still quite a few works on instrumental phonetics. Even modern phonetic terminology is not yet sufficiently adapted to the Turkish language. Thus, we conduct an auditory analysis of the dental plosives of the Ahıska Turk language, compare them with the modern Turkish literary language, and identify the historical differences. To achieve this goal, the method of instrumental analysis of the Ahıska Turk language forms was used aided by the Praat program. The Turkish literary language is presented in its orthographic form.

Phonetic transcription is given using the International Phonetic Alphabet (IPA).

The choice of word onset dental plosives is explained by the fact that in this position, as has already been noted by researchers of the Ahıska language, have a highly variable number of realisations. The

dental plosives /t/ and /d/, which are pronounced with the tongue touching the upper row of teeth, or alveoli.

Comparative analysis of dental plosives allowed us to identify the phonetic variation of dental plosives in the Ahıska Turk language in comparison with the Turkish language: the literary "dental" phones of the Turkish language /t/, /d/ in the studied variety of Ahıska language can correspond to the consonants the voice [d], plain voiceless [t], aspirated voiceless [t^h], and ejective [tʰ].

Our material shows that between two Turkish consonant phonemes, /d-/ voiced and /t-/, and four Ahıska phones, all possible types of correspondences are observed.

- Turkish /d-/ [d] - Ahıska [d];
- Turkish /d-/ [d] - Ahıska [tʰ];
- Turkish /d-/ [d] - Ahıska [t^h];
- Turkish /d-/ [d] - Ahıska [t];
- Turkish /t-/ [t] - Ahıska [tʰ];
- Turkish /t-/ - Ahıska [t^h];
- Turkish /t-/ - Ahıska [t];
- Turkish /t-/ [t] - Ahıska [d];

On the ground of this analysis, we can make the following preliminary conclusions: although the entire set of possible correspondences between the four variants of the Ahıska dental plosives and the two dental phonemes of the Turkish language /t, d/ is presented, the quantitative relationships between them are ambiguous. Of course, to clarify these findings a full statistic analysis is needed with further etymological research using the preliminary materials for the Ahıska dictionary, which is to come.

The present study has confirmed the reality of ejective and aspirated variants of dental consonants in Ahıska. The appearance of ejective consonants is most likely associated with the influence of the languages of the Caucasus, namely of the Kartvelian family - the Georgian language. Before the deportation of 1944, the speakers of Ahıska lived in Soviet Georgia.

The question of the phonological status of the phonetic segments in question remains to be studied further in detail. This further study is, of course, needed not only of the dentale consonants, but also of the Ahıska Turkish phonetic system as a whole.

The topic under consideration will be of interest to specialists involved in phonetics and linguistics.

ЛИТЕРАТУРА

- Векилов, А.П. (1973). *Турецкая диалектология*.
- Грунина, Э.А. (2010). "Диалекты турецкого языка" Монография *Диалекты тюркских языков*.
- Дыбо, А.В. (2005). *Дентальные взрывные в пратюркском*. Аспекты компаративистики.
- Иллич-Свитыч, В.М. (1963). *Алтайские дентальные: t, d, δ*. // ВЯ, № 6.
- Казымов, И. (2019). Язык турок ахыска и его происхождение, *Турки ахыска II международный научный симпозиум 2019 Бурса*.

- Кондратьев, В. Н. (1976). *Вводный фонетический курс турецкого языка*. Ленинград.
- Максимов, В. (1867). *Опыт исследования тюркских диалектов в Худавендгяре и Карамании*.
- Рассадин, В.И. (2011). *Краткий турецко-месхетинско русский словарь*. Элиста.
- СИГТЯ (2002) *Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков: Региональные реконструкции*. Москва. «Наука»
- Aksoy, Ö. A. (1946). *Gaziantep ağızı*. Cilt 3. İbrahim Horoz Basımevi.
- Aliyeva Çınar, M. (2020). *Ahıska bölgesindeki Gürcülerin konuştuğu Türk ağızı* (2. Baskı). Astana Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1943). *Anadolu ağızlarından toplamalar*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1948). *Orta Anadolu ağızlarından derlemeler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1951). *Anadolu illeri ağızlarından derlemeler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1966). *Aydın ili ağızlarından örnekler ve etnografya bakımından özellikleri*. TDAY Belleten 1965. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1994). *Sivas ve Tokat illeri ağızlarından toplamalar*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1995). *Güney-Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günay, T. (2003). *Rize ili ağızları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1963). *Nevşehir ve yöresi ağızları*. I. Cilt. Ses Bilgisi Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1994). *Bartın ve yöresi ağızları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1995). *Türk dili üzerine araştırmalar*. II. Cilt. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kowalski, T. J. (1934). *Dialectes Turks-Osmanlis*. Et. IV.
- Räsänen, M. (1942). *Türkische Sprachproben aus Mittel-Anatolien*. IV. Konja vil. Helsinki.

Türk Göç Rejimi ve Göçe Dair Kavramlar Işığında Ahıska Türklerinin Hukuki Statü ve Sorunlarını Anlamak¹

Understanding the Legal Status and Problems of Ahıska Turks in the Light of the Turkish Migration Regime and Concepts on Migration

О правовом статусе и проблемах турок-ахыска в свете турецкого миграционного режима и концепций миграции

Tamilla Şahin², Yusuf Alper³

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14212776>

Makale Türü: Derleme Makalesi

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi

23/10/2024

Kabul Tarihi

12/11/2024

Anahtar Kelimeler

Ahıska Türkleri
Türk Göç Rejimi
3835 s. Kanun

Öz

Göç, insanların daha iyi yaşam koşulları, güvenlik ve sosyal refah arayışı gibi nedenlerle yaşadıkları yerleri terk etmelerine dayanan, geçmişten günümüze siyasi oluşumların konjonktürel yapısını doğrudan etkileyen önemli bir olgudur. Türkiye, coğrafi konumuna ve sosyokültürel yapısına bağlı olarak tarih boyunca meydana gelmiş pek çok göç hareketinin odağında yer almış bir ülkedir. Bilhassa Türk soylu olan göçmenlere verdiği imtiyazlar, yasayla soydaş olarak adlandırılan topluluklar için Türkiye'yi cazip hale getirmiştir. Bu bağlamda Ahıska Türklerinin, Türk göç rejimi kapsamında ayrıcalıklı bir konuma sahip olduklarından söz edilebilir. Sovyetler Birliği döneminde zorla yerinden edilen Ahıska Türkleri, Türkiye'de 1992 yılında çıkarılan 3835 sayılı "Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun" ile özel bir hukuki statü elde etmişlerdir. Her ne kadar Ahıska Türkleri bu kanun ile serbest ya da iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye yerleşme imkânı bulsalar da Türkiye'deki yerleşim süreçlerinde oturma izni, çalışma izni, diploma denkliği ve vatandaşlık başvuruları gibi konularda ciddi hukuki ve bürokratik sorunlar yaşamaktadırlar.

Article Info

Received

23/10/2024

Accepted

12/11/2024

Keywords

Ahıska (Meskhetian)
Turks

Abstract

Migration is defined by individuals relocating from their places of residence for reasons such as seeking better living conditions, security, and social welfare. It is a significant phenomenon that directly impacts the structural dynamics of political formations from the past to the present. Turkey has historically been a focal point for numerous migration movements due to its strategic geographical location and diverse sociocultural structure. Specific privileges granted to immigrants of Turkish origin have particularly enhanced Turkey's attractiveness to communities recognized as kin under the law.

¹ Bu çalışma, "Ahıska Türkü Kadınların İşgücü Piyasasına Katılım ve Uyumlarının Analizi: Güzellik ve Kişisel Bakım Sektörü – Bursa İli Örneği" Doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. Araştırmacı. tamilla@uludag.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-0998-6104

³ Prof. Dr. Bursa Uludağ Üniversitesi. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı. yalper@uludag.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-4007-6758.

Turkish Migration Regime
3835 s. Law

In this context, Ahıska Turks occupy a privileged position within the framework of the Turkish migration regime. Displaced forcibly during the Soviet Union era, Ahıska Turks obtained a special legal status in Turkey through the “Law on the Acceptance and Settlement of Ahıska Turks in Turkey” (Law No. 3835), enacted in 1992. Although this law permits Ahıska Turks to settle in Turkey as free or established immigrants, they encounter significant legal and bureaucratic challenges in areas such as residence permits, work permits, diploma equivalence, and citizenship applications during their integration process in Turkey.

Информация о статье

Дата прибытия

23/10/2024

Дата приема

12/11/2024

Ключевые слова

Турки-ахыска

Турецкий

миграционный

режим

Закон № 3835

Резюме

Миграция является одним из важнейших явлений в истории человечества и основана на том, что люди покидают места своего проживания по таким причинам, как поиск лучших условий жизни, безопасности и социального благополучия. Благодаря своему стратегическому географическому положению Турция на протяжении всей истории была основным и транзитным пунктом миграционных потоков. В этом контексте турки-ахыска занимают привилегированное положение в миграционной политике Турции. Турки-ахыска, насильственно перемещенные во времена Советского Союза, были признаны Турцией в качестве «потомков турок» и получили особый правовой статус. Закон № 3835 «О приеме и Поселении турок-ахыска в Турции», принятый в 1992 году, предоставил туркам-ахыска возможность поселиться в Турции в качестве вольных или переселенцев. Однако, несмотря на этот закон, турки-ахыска сталкиваются с серьезными юридическими и бюрократическими проблемами в процессе своего обустройства в Турции, например, при получении вида на жительство, разрешения на работу и гражданства. В данном материале анализируется общая структура турецкого миграционного режима, правовые механизмы и проблемы турок-ахыска в Турции.

1. GİRİŞ

Türkiye, tarih boyunca göç hareketlerinin merkezi olarak öne çıkan bir ülke olmuştur. Bu durum hem coğrafi konumundan hem de siyasi, ekonomik ve toplumsal dinamiklerden kaynaklanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan itibaren geniş bir toprak yapısına sahip olan Türkiye, farklı etnik ve dinî grupların bir arada yaşadığı bir devlet olarak çeşitli göç akımlarına tanıklık etmiştir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrasında göç politikalarında önemli değişimler meydana gelmiş, özellikle etnik Türkler ve Müslüman nüfusun Türkiye'ye entegrasyonu ön planda tutulmuştur.

Türkiye'nin göç politikaları, 20. yüzyılın başından itibaren Lozan Antlaşması (1923) gibi uluslararası düzenlemeler çerçevesinde şekillenirken Cumhuriyetin erken dönemlerinde ağırlıklı olarak Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğudan gelen Müslüman nüfusa odaklanılmıştır. Bu bağlamda Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras aldığı çokkültürlü yapısını, yeni kurulan devletin ulus inşası sürecine entegre etmeye çalışmıştır. Göçmenlerin büyük bir kısmı, kültürel ve dilsel benzerlikler göz önünde bulundurularak Türkiye'ye kabul edilmiş, bu sayede toplumsal entegrasyon kolaylaştırılmıştır (Aktel ve Kaygısız, 2018, 587).

II. Dünya Savaşı sonrasında değişen küresel dengeler ve bölgesel politikalar, Türkiye'ye yönelik göç akımlarını daha da yoğunlaştırmıştır. Bu süreçte, Türk ve Müslüman nüfusun geri dönüşünü teşvik eden yasalar ve düzenlemeler yürürlüğe girmiştir. Ancak 1980'lerden itibaren

küreselleşme ve uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin göç politikalarını yeniden şekillendirme gerekliliğini doğurmuştur. Bu bağlamda 2013 yılında yürürlüğe giren “*Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK)*”, Türkiye'nin modern göç rejimini şekillendiren oldukça kapsamlı bir yasal düzenleme olarak kabul edilmektedir (Şeker vd., 2014, 107). YUKK ile birlikte Türkiye, sadece kendisiyle tarihsel bağları olan topluluklara değil, aynı zamanda mültecilere, sığınmacılara ve diğer göçmen gruplarına yönelik de kapsamlı hukuki düzenlemeler getirmiştir.

Ahıska Türklerinin Türkiye'ye göçü hem tarihsel hem de hukuki açıdan özel bir öneme sahiptir. Ahıska Türkleri, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Gürcistan'ın Ahıska bölgesinde yaşayan, Türk kökenli ve Müslüman bir topluluktur (Devrisheva, 2019, 334). II. Dünya Savaşı sonrasında 1944 yılında Stalin rejimi tarafından Gürcistan'dan Orta Asya'ya sürgün edilen Ahıska Türkleri, çeşitli göç hareketleriyle farklı bölgelere dağılmışlardır (Şahin, 2024, 32). Bu zorunlu göç ve yeniden yerleşim süreçleri, Ahıska Türklerinin yaşadığı kimlik krizlerini ve sosyal entegrasyon zorluklarını beraberinde getirmiştir. Türkiye, tarihsel bağlar ve etnik kimlik birliğine bağlı olarak Ahıska Türklerinin göçünü önemsemiş ve bu topluluğun Türkiye'ye yerleşmesine yönelik özel hukuki düzenlemeler gerçekleştirmiştir.

Türkiye'nin Ahıska Türklerine yönelik göç politikaları hem tarihsel bağların güçlendirilmesi hem de toplumsal entegrasyonun hızlandırılması açısından dikkat çekicidir. 1990'lı yıllardan itibaren Ahıska Türkleri, Türkiye'ye göç etmeye başlamış ve 02.07.1992 tarihinde 3835 sayılı “*Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun (ATTKİDK)*” yürürlüğe girmiştir. Bu düzenleme, Türk göç rejimi içerisindeki ayrıcalıklı gruplara yönelik esnek politikaların varlığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak her ne kadar Türk siyasi tarihinde ilk defa tek bir göçmen gruba yönelik yasal düzenleme gerçekleştirilmiş olsa da göçün zorlu doğası gereği Ahıska Türkleri pek çok problemle karşı karşıya kalmıştır. Buna bağlı olarak çalışmanın amacı, Türk göç rejimini genel çerçevede ortaya koyarak Ahıska Türklerinin Türkiye'deki hukuki statülerini anlamak, Ahıska Türklerine yönelik göç politikalarının tarihsel ve hukuki boyutlarını sunmak ve bu topluluğun Türkiye'ye entegrasyonları sırasında karşılaştıkları hukuki sorunları tartışmaktır. Bu bağlamda çalışma kapsamında, Ahıska Türklerine yönelik hukuki düzenlemeler, Türkiye'nin tarihsel bağlara dayalı göç politikalarının somut bir örneği olarak değerlendirilecek ve bu politikaların Türkiye'nin genel göç rejimi içerisindeki konumu incelenecektir. Ek olarak çalışmanın temel argümanlarına dayanak teşkil eden uluslararası ve Türk göç rejimi ile göç hukukuna ilişkin yasal düzenlemeler ışığında, göç, göçmen ve benzeri kavramların tanımları da açıklanacaktır. Bu kavramsal çerçeve, Ahıska Türklerinin hukuki statülerinin daha iyi anlaşılmasına ve grubun, Türk göç politikalarındaki konumunun netleştirilmesine katkı sağlayacaktır.

2. Göç Kavramları ve Türk Göç Rejiminin İncelenmesi

İnsanlar genellikle kendileri için elverişli ekonomik, politik, sosyal ve çevresel ortamlara hareket etme eğilimi gösterirler. Göç, insanlara zorla dayatılabildiği gibi gönüllü olarak da gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda göçün temel olarak bir kişinin, bulunduğu bölgenin sınırlarını aşmasını ve başka bir bölgede ikamet etmesini içeren, gönüllü ya da zorla gerçekleşebilen bir nüfus hareketi olduğundan söz edilebilir (Bauböck, 2006, 15). İnsanların bir bölgeden diğerine gerçekleştirdikleri bu hareket, kaynak veya hedef bölge üzerinde olumlu ve olumsuz etkilere sahiptir. Göçmenlerin finans, eğitim, sağlık ve sosyal statü durumlarının iyileşmesi, göçmen ve hedef bölge için olumlu etkiler oluşturabilirken, göç edenlerin çoğunlukla genç, güçlü ve yetenekli işgücüne sahip olmaları, göçmenlerin kaynak bölgeleri için olumsuz etkiler doğurur (Onebunne ve Chukwujekwu, 2019, 38).

Göç, bireysel ve çoğunlukla keyfi sayılabilecek amaçların çok ötesinde, çatısma, insan hakları ihlalleri, şiddet veya zulümden kaçmak için de gerçekleşebilmektedir (Wood, 1994, 607). Ek olarak göçün yaşanmasında, farklı fırsatlara ve hizmetlere erişmek veya zorlayıcı hava koşullarından kaçmak da etkili olabilmektedir (Onebunne ve Chukwujekwu, 2019, 39). Ailevi sebepler de uluslararası göç için önemli bir unsur olmakla birlikte, yerleşik olmayan aile yapısı özellikle iç göçü tetiklemektedir (Boyd, 1989, 639). Ermisch ve Mulder'a (2019, 587) göre çocukluğundan itibaren ebeveynlerinden uzakta yaşamak zorunda kalan bireyler, yetişkinliklerinde uzun mesafeli göçe daha sıcak bakmaktadırlar. Bununla birlikte göç, kişinin arkadaş çevresine daha yakın olma isteğine bağlı olarak da gerçekleşebilmektedir. Genel olarak bu türden ekonomik olmayan nedenlere bağlı olarak göç eden kişiler, işgücü piyasasının gelişimine de katkıda bulunurlar (Clark ve Maas, 2015, 56). Göç; boşanma ve ebeveyn ya da çocuklara yakın olma isteği gibi nedenlerle de yapılabilir (Smits, 2010, 986). Özellikle emeklilik hakkı elde eden insanlar, çalışma yükümlülüklerinden kurtuldukları için akrabalarına daha yakın olmayı tercih etmekte ve onların buldukları ülkelere, bölgelere veya şehirlere göç etmektedirler. Ek olarak dijital çağda en çok karşılaşılan ekonomik göç, dünyanın küresel bir köye dönüşmesiyle ve ulusal ekonomiyi sürdürmek için nitelikli işçilere olan talebin artmasıyla ortaya çıkmıştır (McAuliffe, 2021, 1). Bu göç kategorisi genel olarak, az gelişmiş bölgelerden gelen ve daha fazla gelir elde etmek için yer değiştiren göçmenleri kapsamaktadır. Her ne sebeple olursa olsun, genel olarak göç, zorlu bir süreçtir. Bu yüzden devletler, göç ve göçmenler için çeşitli yasal düzenlemeler yapmışlardır. Devletler, göç ve göçe bağlı hakları, hukuki sınırlarla düzenlemişlerdir. Bu hukuki düzenlemeler, göçe dair temel kavramlarla birlikte ele alındığında anlaşılabilir.

Uluslararası Göç Örgütü (International Organization for Migration / IOM) tarafından belirlenen göçe dair temel kavramlar incelendiğinde, geçmişten günümüze göç ve göçle ilgili temel kavramların bir hayli geliştirildiği anlaşılmaktadır. IOM'un (2024) çeşitli kaynaklardan derlediği bu kavramlar; "Göç eden kişi(ler)", "Kaynak veya hedef ülke rejimi" ve "Göç hukuku" kategorileriyle ele alınabilir. Bazı kavramlar tüm kategorileri ilgilendirirken, bazıları yalnızca bir kategoride ele alınabilir. IOM (2024), hedef ülke yerlilerine yalnızca "Yabancı düşmanlığı" kavramı ile vurgu yapmaktadır.

Tablo 1: Göçe dair temel kavramlar

Göç eden kişi(ler)	Kaynak veya hedef ülke rejimi	Göç Hukuku
	Göç döngüsü	
	Göç	
	Entegrasyon	
	İç göç	
	Uluslararası göç	
	Düzenli göç	
	Düzensiz göç	
	İşçi göçü	
	Güvenli göç	
Göçmen	İşgücü göçü anlaşmaları	Aile birleşimi
Gönüllü geri dönüş	Sınır yönetişimi	Aile birliği
Sığınmacı	Sınırlar	Dolaşım özgürlüğü
Çocuğun kararı	Sınır yönetimi	İnsani kabul
Biyometri	İklim yönetimi	İnsani vize
	Toplu sınır dışı etme	Kimlik belgesi
Çevre göçmeni	Hedef ülke	Uluslararası göç hukuku
Ülke içinde yerinden edilmiş kişiler	Menşe ülke	Uluslararası koruma
Aile üyeleri	Transit ülke	Ayrımcılık yapmama ilkesi
Korunmasız göçmenler	Durdurma	Geri göndermeme prensibi
Göçmen işçi	Göç konusunda devletlerarası danışma mekanizmaları	Savunmasız göçmenler için yollar
Mülteci	Göçmen akışı	İzin
Ayrılmış çocuklar	Göçmen stoku	Düzenli göç yolları
Vatansız kişi	Göçmen dostu sağlık sistemleri	Yeniden bütünleşme
Refakatsız çocuklar	Göç yönetişimi	Havale
	Göç yönetimi	Yer değiştirme
	Göç sağlığı	Göçmen kaçakçılığı
	Göç profili	İnsan ticareti
	Vatandaşlığa kabul	Sınır dışı etme
	Bölgesel egemenlik	Olağan ikamet
	Güvenlik açığı	Vize
	İnsani sınır yönetimi	

IOM (2024) tarafından belirlenen Tablo1'deki kavramların özünde, göçmenlerin hak ihlaline uğramasını engelleme vardır. Örgüt, çeşitli sözleşme ve deklarasyonlara atıfta bulunarak göçmenlerin hak ihlaline uğramaması için insani ve düzenli göçü teşvik etmeye çalışmaktadır.

Göçle ilgili kavramların çeşitliliği, göç olgusunun karmaşık bir yapıya sahip olduğunun bir göstergesidir. Belirlenen bu kavramların detaylarına inildiğinde, her bir kavramın kendi alt kavramlarını doğurduğu görülmektedir. Dolayısıyla kavramlara olan ilgi arttıka, göç daha da karmaşıklaşmaktadır. Bu sebeple göçle ilgili temel kavramların bilinmesi, bu karmaşayı en aza indirgeyecektir.

Temelde ülke içinde ya da dışındaki herhangi bir bölgeye belirli bir süreliğine gerçekteşen nüfus hareketliliğini ifade eden göç (Meydan ve Larousse, 1990, 251) sürecinde insanlar çeşitli sorunlarla karşılaşabildiğinden, bu sorunları asgari düzeye indirmek adına pek çok örgüt kurulmuştur. Bu örgütler, uzun yıllardır göçmen haklarını korumak için faaliyet göstermektedir. Bu etkin faaliyetlere bağlı olarak, göç yaşantısını tüm yönleriyle ele alan, dünyanın neredeyse her

bölgesinde ve farklı nedenlerle gerçekleşen göçü nicel ve nitel olarak değerlendiren uluslararası örgütlerin göç tanımları küçük farklarla birbirinden ayrılmaktadır.

Birleşmiş Milletler (BM) / *United Nations (UN)* (2024) küresel sorunlar başlığı altında ele aldığı göç kavramını, insanların göç etme nedenlerini sıralayarak tanımlamıştır. Ancak 2019 yılında BM'ye bağlı bir kuruluş olarak faaliyetlerine devam eden IOM tarafından hazırlanmış olan Göç Terimleri Sözlüğünde göçün, süresi, yapısı ve nedeni fark etmeksizin bir yer değiştirme hareketi olduğundan bahsedilmiştir (Sironi vd. (eds), 2019, 137).

Avrupa Birliği'ne (AB) bağlı yürütme organı olan Avrupa Komisyonu (2024a) – *European Commission* ise diğer örgütlerden farklı olarak göçü küresel ve Avrupa Birliği bağlamında tanımlamış ve yer değiştirme hareketinin göç kabul edilebilmesi için kişinin “*en az 12 aylık bir süre için bir AB üye devletinin topraklarında ikamet etmesi gerektiğine*” vurgu yapmıştır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK) - *United Nations High Commissioner for Refugees – UNHCR* göç tanımına bakıldığında, örgütün daha çok mültecilerle ilgilenmesine bağlı olarak kavramın mülteciler bağlamında ele alındığı görülmektedir. Bu tanıma göre göç, karma bir harekettir ve genelde düzensiz bir şekilde, aynı güzergâhlar üzerinde ve aynı ulaşım araçlarını kullanarak ancak farklı nedenlerle, birlikte seyahat eden insan akışını ifade eder (UNHCR, 2016).

Göç, Türkiye Cumhuriyeti iç hukuk düzenlemeleri kapsamında, göç olgusu ile ilgili yasal düzenlemelerin yer aldığı 6458 sayılı “*Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda – YUKK (2013)*” tanımlanmaktadır. Bu kanunun 1. maddesinde “*Yabancıların, Türkiye'ye girişi, Türkiye'de kalışları ve Türkiye'den çıkışları ile Türkiye'den koruma talep eden yabancılarla sağlanacak korumanın kapsamına ve uygulanmasına ilişkin usul ve esasları düzenlemektedir*” ibareleri yer almaktadır. Kanun açıklamasından da anlaşılacağı üzere YUKK, yasal/düzenli ve yasadışı/düzensiz göçü ve uluslararası korumayı kapsamaktadır.

Bahsi geçen göç tanımları birlikte değerlendirildiğinde göçün temel unsurlarını;

- Bir devletin/ülkenin sınırlarının aşılması,
- Düzenli (yasal) veya düzensiz (yasadışı) hareket edilmesi,
- Belirlenen yasal sürelerle uyulması,
- İsteğe bağlı veya zorunlu olması,
- Geçici veya kalıcı olması,
- Bireysel ve kitlesel olarak yapılması oluşturmaktadır.

Türkiye'de göçe ilişkin tüm iş ve işlemleri yürüten *T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü*'nün göç kavramını genel manada ele almayıp, raporlarında göçü; “*Yabancıların, yasal yollarla Türkiye'ye girişi, Türkiye'de kalışı ve Türkiye'den çıkışını ifade eden düzenli göç ile yabancıların yasadışı yollarla Türkiye'ye girişi, Türkiye'de kalışı, Türkiye'den çıkışı ve Türkiye'de izinsiz çalışmasını (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2017, 21)*” ifade eden bir kavram olarak dikkate aldığı görülmektedir. Göç İdaresi'nin bu ifadeleri değerlendirildiğinde, göçün karmaşık ve sorunlu bir süreç olduğu, düzenli ve düzensiz olmak üzere iki şekilde ele alındığı anlaşılmaktadır.

Her göç sonrasında göç eden kişiyi tanımlamak için kullanılan kavram *yabancıdır*. Bu kavram, *yabancı* kişinin hukuki statüsüne göre farklı tanımlar alabilmektedir. Kişinin hedef ülkeye giriş şekli, kaynak ülkesi, göç olgusunu oluşturan sebepler, ülkede bulunma süresi gibi bazı durumlar *yabancı* kişinin hedef ülkedeki statüsünü belirlemektedir. Bu yeni hukuki statü;

vatansız, göçmen, yerinden edilmiş kişiler, mülteci, sığınmacı gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Göçün öznesi olan insanlar için çeşitli isimler kullanılsa da bunların başında yer alan ve çoğu kavramın yerine kullanılan genel terim *göçmendir*.

Göçmen, isteyerek ya da istemeyerek yerinden ayrılmış, başka bir bölgede ikamet eden kişileri ifade eden genel bir kavramdır. Göçmen kelimesinin bir hukuki tanımı olmamakla birlikte kuruluşlar ve uluslararası kurumlar, *sığınmacı, mülteci* ve *göçmenleri* müşterek bir kavram olarak ele alır. Ancak her mülteci bir göçmenken, her göçmen bir mülteci değildir. Bunun ayrımının yapılmaması, göç konusunda hukuki manada yanlış anlaşılmalara sebebiyet verir. Bu sebeple göçmen ve ilgili kavramların birlikte ele alınması, ne anlama geldiğinin net olarak açıklanması ve sınırlarının ifade edilmesi gerekir.

IOM (Sironi vd. (eds), 2019), *Göç Terimleri Sözlüğünde* göçmen tanımını yaparken, evrensel manada kabul edilmiş bir tanım olmadığını vurgulayarak göçmenlerin göç etme konusunda aldıkları kararları, dış baskı olmaksızın, özgür iradeleriyle ve şahsi uygunluk nedenlerine bağlı olarak aldıklarını, bu sebeple, göçmenlerin, kendilerine ve ailelerine dair beklentilerini geliştirmek, sosyal ve maddi statülerini iyileştirmek amacıyla başka bir bölge veya ülkeye giden bireyler olduklarını kabul etmiştir. Aynı sözlükte BM'nin göçmen kavramını, "*Sebeplerine bakılmaksızın, kişinin kendi rızasıyla ya da zorla, düzenli ya da düzensiz göç yollarıyla, ikamet ettiği ülkeden farklı bir ülkeye giden ve burada 12 aydan fazla kalan kişi*" olarak tanımladığından bahsedilmiştir (Sironi vd. (eds), 2019, 137). Burada göçmenlerin ülke içinde yer değiştirmelerine hiç değinilmemesi, BM'nin misyonu ile açıklanabilir. Ayrıca tanımdan, belirli bir iş için ya da tamamen turistik gezi amaçlı olarak başka bir ülkeye ya da bölgeye giden kişilerin göçmen sayılmadığı anlaşılmaktadır. Göç Terimleri Sözlüğüne (Sironi vd. (eds), 2019, 194) göre mevsimsel tarım işçilerinin, tarım ürünü ekme ve hasat yapma amacıyla kısa süreli seyahatleri, onları süre şartlarından dolayı göçmen statüsüne sokmaktadır.

AB'ye bağlı Avrupa Komisyonu'na- *European Commission* – (2024b) göre göçmen: "*Küresel bağlamda, uyruğu veya vatandaşı olduğu devletin toprakları dışında bulunan ve sebepleri ne olursa olsun, gönüllü veya gönülsüz olarak yabancı bir ülkede bir yıldan fazla ikamet eden, düzenli veya düzensiz ulaşım aracı kullanarak yer değiştiren kişidir*". Bu tanımda da iç göçü yaşayan kişilerden bahsedilmemiş, küresel bağlamda göçmen kişi tanımı yapılmıştır.

BMMYK ise göçmen kavramına geleneksel bir tanım getirmiş ve göçmeni, çatışma veya zulümden kaçmak yerine (bu ifade mülteciler için kullanılmaktadır (Mantoo, 2023)), uluslararası bir sınırı geçmekten ziyade, hâlihazırda yurtdışında olan aile üyelerine yakınlaşan, yeni geçim kaynaklarını keşfeden, yeni bir yaşam alanı arayan veya başka amaçlar için kendi isteğiyle hareket eden insanlar olarak tanımlamıştır (UNHCR, 2016, 132-133).

Türk Hukuk Sisteminde ise göçmen ve göçmen kişiyi ifade eden kavramlar, 5543 sayılı İskân Kanunu'nun (2006) 3. Maddesi'nde Türk ırkı bağlamında tanımlanmıştır. Buna göre;

a) *Göçmen*: "Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye'ye gelip bu kanun gereğince kabul olunanlardır".

b) *Serbest Göçmen*: "Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye'ye gelip, devlet eliyle iskân edilmelerini istememek şartıyla yurda kabul edilenlerdir."

c) *İskânlı göçmen*: "Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, özel kanunlarla yurt dışından getirilen ve bu kanun hükümlerine göre taşınmaz mal verilerek iskânları sağlananlardır."

d) *Münferit göçmen*: "Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup yurdumuza yerleşmek amacıyla bir aile olarak gelenlerdir."

e) *Toplu göçmen*: “Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, iki ülke arasında yapılan anlaşmaya göre yurdumuza yerleşmek amacıyla toplu olarak gelen ailelerdir.” (5543 S.K. md.3).

5543 sayılı İskân Kanunu’nda yapılan göçmen ve göçmen benzeri kavramların tanımlarında Türklüğe yapılan açık vurgu, Parla’ya (2023, 87-88) göre ulus-devlet kimliğine sahip olan ülkelerin, kolay “asimile” olma potansiyeli taşıyan topluluklara öncelik vermesi politikası ile açıklanabilir. Bu durum Danış ve Parla (2009, 131) tarafından “*makbullük hiyerarşisi*” olarak adlandırılmış ve Türkiye’de daha makbul bir göçmen olmada Müslüman ve Türk olmanın yanı sıra göçmenlerin geldiği coğrafya da önemli bir kriter olarak öne sürülmüştür.

Kişilerin hukuksal açıdan *göçmen* olarak kabul edilmeleri için belirtilen şartların yanı sıra *göçmen olarak kabul edilmeyecekler* de 5543 Sayılı İskân Kanunu ile belirlenmiştir. Bu kişiler:

Madde 4 – (1) “Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancılar ile Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı bulunup da sınır dışı edilenler ve güvenlik bakımından Türkiye’ye gelmeleri uygun görülmeyenler, göçmen olarak kabul edilmezler.” (5543 S.K.md.4.) şeklinde tanımlanmıştır.

Türkiye’de göçmenlerle doğrudan ilgilenen *Göç İdaresi*’nin raporlarında göçmen kavramından ziyade daha çok mülteci kavramına değinildiği ve göçmen kavramının tam olarak açıklanmadığı görülmekle birlikte T.C. Kalkınma Bakanlığı (2018) tarafından yayınlanan Göç Özel İhtisas Raporu’nda göçmen kavramının uluslararası hukukta bağlayıcı bir tanımının olmadığı ve Türkiye için özel bir anlamı olduğu ifade edilmiştir. Buna göre kavramı bir hukuki statü olarak algılanmakla birlikte göçmen; “*Türk soyu ve Türk kültürüne bağlı olup yerleşme niyetine sahip bulunan, bireysel ya da toplu olarak ülkeye gelen yabancıları kategorize etmek için kullanılan*” bir kavramdır (Kalkınma Bakanlığı, 2018).

Farklı kuruluşların göçmen tanımları birlikte değerlendirildiğinde göçmenin, yer değiştiren ve başka bir bölgede yaşamaya başlayan kişi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bahsi geçen kuruluşların göçmen kavramına ilişkin tanımlarının birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Hiç şüphesiz bu tanımlardaki farklılıklar, kuruluşların bağlı oldukları ülke ya da birliklerin göç dinamiğiyle yüzleşme boyutları ile ekonomik, kültürel, sosyal ve coğrafi farklılıklarından ileri gelmektedir. Avrupa ülkelerindeki yüksek yaşam standartları, özellikle Orta Asya ve Afrika ülkelerinde yoğun çatışma altındaki insanlar için oldukça caziptir. Bu sebeple uluslararası kurum ve kuruluşların göçmen tanımları, dış göçe atıf yapmakta ve iç göçü deneyimlemiş kişiler, ikinci plana atılmaktadır. Türk resmî kurumları ise göçmen kavramını diğer uluslararası örgütlerden oldukça farklı bir konumda ele almış ve hukuki açıdan yüksek statü olarak değerlendirdiği göçmenliği, Türk uyruğuyla bütünleştirmiştir. Bu kimliğin haricinde olanları ise *yabancı* olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda Türkiye’de yabancı olarak nitelendirilen kişiler, farklı ülkelere gelen farklı uyruklara sahip bireyleri ifade etmektedir.

İlgili tanım ve açıklamalardan, Türk Hukukunda net ve genel bir göçmen tanımı olmadığı ancak göçmenlerin; gönüllü olarak yer değiştiren ve uzun veya kısa dönem için göç eden işçiler ile göç etmeye zorlanan kişiler olduğu, diğer bir deyişle sığınmacı, mülteci, ekonomik mülteci ve ekolojik göçmen (çevresel şartlardan dolayı göç etmek zorunda kalan kişiler) olmak üzere bir ayırım yapıldığı anlaşılmaktadır.

Sığınmacı, göçmen kavramı ile yakından ilgilidir ve uluslararası olarak koruma arayan kişiyi ifade eder (UNHCR, 2016, 14). Her ülkenin kendine has sığınmacı politikası mevcuttur. Sığınmacı, bu politikalar bağlamında, talebini sunduğu ülke tarafından henüz nihai olarak hakkında karar alınmamış kişidir (UNHCR, 2016, 14). Her sığınmacı, talepleri neticesinde mülteci olarak kabul edilmez ancak her mülteci başlangıçta bir sığınmacıdır. Hukuksal açıdan

mülteci kavramı ortaya konulduğu ölçüde, sığınmacı ve mülteci kavramları arasındaki temel farklar anlaşılabilir.

Mülteci; “İrki, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen kişi” olarak tanımlanmaktadır (Cenevre Sözleşmesi – The Convention Relating to the Status of Refugees [Madde 1], 1951). 1951 Cenevre Sözleşmesinde düzenlenen ve 1967 tarihli “Mültecilerin Hukuk Statüsüne İlişkin Protokol (The Convention Relating to the Status of Refugees)” ile kapsamı genişleyen “Mültecilerin Statüsüne İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi – Cenevre Sözleşmesi”, uluslararası mülteci koruma rejimi için temel bir çerçeve sağlamaktadır. Sözleşmeye göre 6458 sayılı YUKK’un 61. maddesi de mülteci kavramı için Türkiye’nin taraf olduğu bu sözleşmeyle aynı tanımlı yapmaktadır (YUKK, 2013). “Mülteci” ve “sığınmacı” ayırımına ilişkin olarak, genellikle bir bireyin sığınma talebi ev sahibi ülke tarafından resmi olarak işleme konulup onaylanana kadar bu kişinin sığınmacı olarak anıldığından söz edilebilir. Başvuruları reddedilen sığınmacılar, ev sahibi ülkede kalma konusundaki yasal dayanaklarını kaybederler ve sınır dışı edilebilirler.

Değişen koşullar bağlamında Türkiye’nin göç ve sığınma politikaları ile bu rejimlere bağlı uygulamalarını, uluslararası arenada geçerli olan politika, rejim ve uygulamalarla uyumlu hale getirmek için gerçekleştirilen ilk girişimin 1994 yılında yayımlanan “İltica Yönetmeliği” olduğundan söz edilebilir (Kirişçi, 2002, 19). Türkiye, 1951 yılında Cenevre Sözleşmesi’ne taraf olmuş ve bu kapsamda Avrupa’dan gelecek sığınmacılara mülteci olma hakkı tanımıştır. Cenevre Sözleşmesi bağlamında coğrafi sınırlama kriteri korunarak Türkiye’nin mültecilerin yerleştiği bir ülke olması önlenmeye çalışılmıştır. Ancak bundan sonraki süreçte AB uyum süreci dâhilinde coğrafi sınırlama koşulunun kaldırılacağı düşünülse de henüz böyle bir kanun ya da yönetmelik söz konusu değildir.

Türkiye, İskân Kanunu’nda belirlenen kurallar kapsamında, yalnızca “Türk soylu ve Türk Kültürüne” sahip olan kişilere sığınmacı ve mülteci olma fırsatı vermektedir. 29.05.2009 tarih ve 5901 sayılı Vatandaşlık Yasası’na göre ise etnik kökeni “Türk” olan herkes, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olabilir. Ancak yasal düzenlemelerin Türklerle soy bağı olanlara sunduğu vatandaşlık hakkının soy bağı olmayanlara verilmemesi, özellikle sivil toplum örgütleri tarafından eleştirilmektedir.

Soy bağı, 2001 tarih, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’nun 282. maddesine göre;

- a) Çocuk ile ana arasında soy bağı doğumla,
- b) Çocuk ile baba arasında soy bağı, ana ile evlilik, tanıma veya hâkim hükmüyle,
- c) Evlât edinme yoluyla, üç şekilde kurulabilir.

Soy bağı yalnızca kan bağıyla değil, evlilik birliği ya da evlat edinme ile de gerçekleşebilir. Her ne kadar ilgili kanun maddesi soy bağına kan bağı ya da kanuni yollara bağlamışsa da Atatürk, Türklerin birliğini kan ile kurulan soy bağından önce gönüllülük esasına dayandırmıştır. Nitekim Söylev ve Demeçler’de (2006): “Türkiye halkı ırken, dinen ve harsen müttehit, yekdiğerine karşı hürmet-i müteakabile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun ve mukadderat ve menafii müşterek olan bir heyet-i içtimaiyedir (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri 1-3., 2006, 127)” sözleriyle, Türkiye halkının ırk, din ve kültür birliğine sahip olduğu, nitelik olarak fedakâr ve kader birliği yapan bir millet olduğundan söz etmiştir. Resmi bir ideoloji olarak Atatürkçülük; dil, din, coğrafya, kültür tarih, soy ve kader birliğini esas almaktadır (Güzel, 1988, 395).

Güzel'e (1988) göre Türklerin soy birlikleri kavim anlayışından ziyade din, dil, kültür gibi olguların birlikteliğinden doğar. Ancak Türkler, kendi ırklarına mensup olmayan insanlarla da iyi ilişkiler kuran bir milleti yansıtmaktadırlar. Milli sayılabilecek sınırların dışında olan herkese Türkler tarih boyunca birlik, beraberlik ve uyum çerçevesinde yaklaşmışlardır (Güzel, 1988, 397).

Soydaşlık ile soy bağı birbirinden farklı kavramlardır. Soy bağı daha çok alt ve üst soyu ifade ederken, soydaş; aynı etnik köken, akraba, ırk, nesep ve kandan gelen aile gibi anlamlara gelen *soy* kökü ile ortak bir niteliğe sahip olmayı ifade eden *-daş* ekinin birleşmesiyle oluşmuş bir kavramdır (Parla, 2023, 33). Türk Kamu Yönetimi perspektifinden bakıldığında Türk soydaşlığıyla (a) Bulgaristan, Gürcistan, Yunanistan, Irak gibi devletlerde azınlık olarak yaşayan Türk soylu birey ve topluluklar ile (b) Azerbaycan ve Türkmenistan gibi kendi bağımsız devletlerini kuran Türk soylu toplulukların kastedildiği anlaşılmaktadır (Yaldız, 2018, 5). Parla'ya (2023, 34) göre 5543 sayılı İskân Kanunu'nda yer alan göçmen tanımı, hukuksal olarak *soydaş* ve *göçmen* kavramlarını eşanlamlı hale getirmektedir.

Yerinden edilmiş kişiler, mülteci ve sığınmacı kavramlarıyla karıştırılan bir ifadedir. Yerinden edilmiş kişiler genel olarak mültecilerle aynı nedenlerden dolayı evlerinden ayrılmaya zorlanan kişilerdir ve bu kişiler uluslararası sınırı geçmezler/geçemezler (Ercan ve Kul, 2021, 4-5). Kendi devletleri tarafından zulme veya saldırıya uğrayanlar, çoğu zaman mültecilerden daha zor durumdadırlar. Hiçbir uluslararası kuruluşun onlara yardım etmek için resmi yetkisi yoktur. İç mülteciler olarak adlandırılan bu kişiler, ülke içinde yerinden edilmiş kişiler olarak bilinirler. *Avrupa Komisyonu*'na göre (European Commission, 2024c) bir kriz patlak verdiğinde, ülke içinde yerinden edilmiş insanlar en savunmasız olanlar arasındadır.

UNHCR (2024) ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin, evlerini terk eden ancak kendi ülkelerinde kalan ve hükümetin koruması altında olan kişilerden oluştuğunu ifade etmektedir. Benzer olarak *BM* (United Nations, 2021) de ülke içinde yerinden edilen kişilerin evlerini terk ettiklerini ancak sınırı geçmediklerini ve bu kişilerin dünya çapında yerinden edilmiş kişilerin büyük çoğunluğunu oluşturduğunu iddia etmektedir. UNHCR (2024), şu anda yaklaşık olarak 68.3 milyon kişinin çatışma, şiddet ve afetler nedeniyle kendi ülkelerinde yerinden edildiğini söylerken bu kişilerin genel olarak, iş ve hizmetlerin kısıtlı olduğu, aşırı kalabalık ve sağlıksız ortamlarda yaşadıklarını vurgulamaktadır. Ancak AB'ye bağlı Avrupa Komisyonu, 2022'de dünya genelinde 71.1 milyon kişinin ülke içinde yerinden edildiğini, bunların %80'ini Sahra Altı Afrika ülkelerinin oluşturduğunu bildirmiştir (European Commission, 2024d). Bu kişilerin büyük çoğunluğu kentsel alanlarda, ardından kamplarda ve kırsal alanlarda yaşamaktadır. Türkiye kurumlarının ülke içinde yerinden edilmiş kişilerle ilgili bir tanımı olmamakla birlikte, bu kişilerin büyük sorunlar yaşadığının bilincinde olarak, ülke içinde yerinden edilmiş kişilere ilişkin programların geliştirilmesi için proje desteği sunduğu ve bu projeler için BM ile iş birliği içerisinde çalıştığı bilinmektedir (Resmî Gazete, 2007).

Geçici koruma göçmen kavramı ile ilgili olan bir diğer kavramdır ve bu kavram YUKK 91. maddesi ile düzenlenmiştir. Ayrıca zorunlu göçmen sayısının ciddi manada yüksek olması üzerine 2014 yılında özel bir düzenleme ile "*Geçici Koruma Yönetmeliği*" çıkarılmıştır. Bu statü, ilke olarak ülkesinden ayrılmaya zorlanan, ayrıldıkları ülkelere geri dönemeyen, acil ve geçici koruma arayışıyla kitlesel bir akın halinde Türkiye sınırlarına gelen veya Türkiye sınırlarını geçen yabancılar için, uygulamada ise çoğunlukla Suriyeliler adına oluşturulmuştur. Aslında bu statü, uluslararası korumanın bir parçası değildir. Geçici koruma statüsü hem YUKK hem de ilgili yönetmelikte uluslararası korumadan ayrı düzenlenmiştir. Söz konusu statünün ayırt edici noktaları 'kitlesel akın' ve 'acil koruma'dır. Kayıt işlemleri tamamlananlara valilikler tarafından geçici koruma kimlik belgesi düzenlenir.

Geçici Koruma Yönetmeliği'nin (2014) 25. maddesine göre: “Geçici koruma kimlik belgesi, Türkiye’de kalış hakkı sağlar. Ancak bu belge kanunda düzenlenen ikamet izni veya ikamet izni yerine geçen belgelere eşdeğer sayılmaz, uzun dönem ikamet iznine geçiş hakkı tanımaz, süresi ikamet izni toplamında dikkate alınmaz ve sahibine Türk vatandaşlığına başvuru hakkı sağlamaz.” Bu düzenleme özünde, geçici koruma kimliği alan kişilerin Türkiye’de kalabileceğini gösterse de kanunda yer alan ikamet izni veya eşdeğer belgelerin yerine geçmediğini belirtmektedir. Buna ek olarak geçici koruma kimliği alan kişiler uzun bir süre ikamet izni alamadığı gibi ilgili belge, Türk vatandaşlığı almak için bir hak oluşturmaz (Nurdoğan ve Öztürk, 2018, 1167).

Vatansız kavramı, göçmen ve benzeri kavramların ötesinde, devletler tarafından bir cezalandırma sıfatı olarak kullanılır ve çoğunlukla insan hakları ihlallerine kapı aralar. YUKK’un Tanımlar başlığı altında yer alan 3. Maddesine göre vatansız; “Hiçbir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı bulunmayan ve yabancı sayılan kişiyi” ifade eder (YUKK, 2013). 1954 Cenevre Sözleşmesi, vatansız kişilerin asgari düzeyde insan haklarından yararlanmasını sağlamak için tasarlanmıştır. Sözleşmede vatansız kişilerin yasal tanımı, “kendi yasalarının işleyişi kapsamında hiçbir devlet tarafından vatandaş olarak tanınmayan kişi” olarak geçer (Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme, 1954). Diğer bir deyişle bu tanım, vatansız bir kişinin herhangi bir ülkenin vatandaşlığına sahip olmayan kişi olduğu anlamına gelmektedir. 1954 Sözleşmesi ayrıca vatansız kişilere yönelik asgari muamele standartlarını da belirlemektedir. Bunlar temelde eğitim, istihdam ve barınma hakkını içerir. Daha da önemlisi 1954 Sözleşmesi vatansız kişilere kimlik, seyahat belgeleri ve idari yardım hakkını da garanti etmektedir.

Göçmen ve ilgili kavramların ulusal ve uluslararası tanımları birlikte ele alındığında, çalışmanın öznesini oluşturan Ahıska Türklerinin göçmen statüsünde değerlendirilebileceği açıktır. Bununla birlikte Ahıska Türklerinin Türkiye’ye Kabulü ve İskânına Dair 3835 sayılı Kanunun (ATTKİDK, 1992) 1. Maddesinde Ahıska Türkleri “Eski Sovyetler Birliğini oluşturan cumhuriyetlerde dağınık halde yaşayan ve ‘Ahıska’ Türkleri olarak adlandırılan soydaşlarımız” olarak geçmektedir. Türkiye Cumhuriyeti bu zamana kadar yalnızca Ahıska Türklerini, *Türk soylu* yabancılar olarak kanunla vatandaşlığa kabul etmiştir.

3. Türkiye’de Göç Mevzuatı ile Ahıska Türklerinin Hukuki Statü ve Sorunları

Göç hareketliliğinin Anadolu topraklarından geçmişten günümüze yoğun olarak gerçekleşmesine rağmen Türkiye’deki göç ve mültecilik mevzuatı oldukça genç sayılabilecek yaşıdadır. Bu bakımdan, bahse konu tarihsel geçmişin bugüne de etkileri bulunmakla birlikte, benzer hareketliliklerin farklı göç dalgalarıyla artarak devam ettiği görülmektedir. Bu durum, geç de olsa ülkemizde de *göç ve mültecilik mevzuatı* oluşturulmasına önayak olmuştur. Ülkemizde, göç ve mülteci hukuku ile ilgili yürürlükte bulunan çok sayıda düzenleme bulunmaktadır.

Türkiye’de göç mevzuatı hakkındaki düzenlemelerin ilki 1926 yılında yürürlüğe konulan 885 sayılı İskân Kanunu’dur. 885 sayılı İskân Kanununun eksiklikleri giderilmiş ve yerine 1934 yılında 2510 sayılı İskân Kanunu çıkarılmıştır. Türkiye, 1961 yılında taraf olduğu Cenevre Sözleşmesi’ne kadar göçmen vatandaşların hakları ve uluslararası statüleri konusunda bir göç politikası belirlememiştir. 1951 Cenevre Sözleşmesi’nin 1. Maddesinde; “zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korkan kişilerin vatandaşı olduğu ülkenin korumasından yararlanmaması ve o ülkenin dışında bulunması durumunda mülteci statüsüne sahip olacağı” ifade edilmiştir. Ancak bu olumlu tanımlamaya karşın, *mülteci* sıfatının kapsamı dar tutulmuştur. Sözleşmede mülteci kavramına coğrafi bir sınırlama getirilmiş ve sadece Avrupa ülkelerinden gelen kişilerin mülteci sıfatına haiz olabileceği vurgulanmıştır. Bilindiği gibi, Anayasanın 90/5 hükmüne göre usulüne

göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmünde olup, Cenevre Sözleşmesi hükümleri de Türkiye için yasa niteliği taşımaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982).

Öte yandan, Türk göç mevzuatı bakımından yapılacak hukuki değerlendirmede, usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmaların yanında TBMM tarafından kabul edilen yasal düzenlemelerin de bulunduğu görülmektedir. Bunlardan en önemlisi, 04.04.2013 tarih ve 6458 sayılı YUKK'dur. Bir diğerk temel düzenleme ise 6735 sayılı “Uluslararası İşgücü Kanunudur”.

- 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK): Devletler, kendi vatandaşları ile kendi vatandaşı olmayan kişiler arasında dengeli bir ayırım gözetirler. Öyle ki, yabancıların oldukça geniş haklara sahip olduğu, adeta yabancı cenneti sayılan hukuk düzenlerinde dahi, yabancılar ile vatandaşlar arasında statü ve düzenleme farkı bulunur. Türkiye Cumhuriyeti'nde de vatandaşların tâbi olduğu hukuk düzenlemeleri ile yabancıların tâbi olduğu hukuk düzeni arasında mevzuat farklılıkları bulunmaktadır. Türk Hukuk Sistemi'nde eşitlik ve genellik sistemi benimsenmiş olsa da yabancıların bazı haklarını sınırlayan veya yasaklayan düzenlemeler de bulunmaktadır. Anayasa, bu durumu öngörerek sınırlamanın/yasaklamanın ne şekilde ve hangi esaslara uygun yapılması gerektiğini 16. maddede hükme bağlamıştır. Buna göre, yabancıların temel hak ve özgürlükleri milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabilir (Erten, 2015, 5).

6458 sayılı kanunun amacı, 1. maddede “Yabancıların Türkiye'ye girişleri, Türkiye'de kalışları ve Türkiye'den çıkışları ile Türkiye'den koruma talep eden yabancılara sağlanacak korumanın kapsamına ve uygulanmasına ilişkin usul ve esasları ve İçişleri Bakanlığına bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün kuruluş, görev, yetki ve sorumluluklarını düzenlemek” şeklinde hükme bağlanmıştır. Bu hükümden, 6458 sayılı Kanunda üç farklı konunun düzenlendiği anlaşılmaktadır:

- a. Yabancılara ilişkin hükümler (giriş-çıkışlar, ülkede kalma süreleri vs.)
- b. Uluslararası koruma (koruma talep eden yabancılar)
- c. Teşkilat (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü)

Hukuk doktrininde de ifade edildiği üzere 6458 sayılı Kanunun yürürlüğe konulmasına gerek olup olmadığı sorusuna verilecek cevap, “geç bile kalındığı” yönündedir (Erten, 2015: 6). Zira yabancıların ülkeye giriş çıkışından, göç dalgalanmaları sebebiyle ortaya çıkan sığınmacı kavramına kadar pek çok husus bu kanun ile yasal dayanağını bulmuş, Türk Hukukunun belirsiz ve düzenlemesiz alanlarından biri daha mevzuata bağlanmıştır.

- 6735 Sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu (UİK): Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde yabancıların çalışma izinleriyle ilgili olarak pek çok düzenleme yapılmıştır. 2007 sayılı “Türkiye'deki Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun” ile Türk vatandaşlarının istihdamını artırmak amacıyla, yabancıların birçok mesleği icra etmeleri yasaklanmıştır. 4817 sayılı “Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun (YÇİHK)” yürürlüğe girmesiyle 2007 sayılı kanun yürürlükten kaldırılmış ve yabancıların çalışma izni alarak çalışabilecekleri meslekler genişletilmiştir. 12.08.2016 tarihinde “Uluslararası İşgücü Kanununun” yürürlüğe girmesiyle birlikte ise UİK m. 27/7 ile YÇİHK yürürlükten kaldırılmıştır.

6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu'nun 1. maddesinde kanunun amacı belirtilmiştir. İlgili hüküm uyarınca kanunun amacı; “çalışma izninin kime ve nasıl verilmesi ile ilgili politikanın oluşturulması, söz konusu bu politikanın uygulanması, takip edilmesi ile yabancılara verilecek çalışma izni ve çalışma izni muafiyetlerinde yetkili ve görevli kurum tarafından takip edilecek işleri, yükümlülükleri ve uluslararası işgücü alanındaki hak ve yükümlülükleri

düzenlemektir.” şeklindedir. Görüldüğü gibi, Uluslararası İşgücü Kanununda özel olarak “çalışma izni” ve “çalışma iznini verecek yetkili ve görevli kurum” gibi hususlar düzenlenmiştir. Bu bakımdan, Türkiye’nin yasal ve yasadışı yollardan yoğun bir göç aldığı düşünülecek olursa, Türkiye’de bulunan hangi yabancıların çalışma izni alıp alamayacağı bahsi geçen yasada belirtilen kurallar doğrultusunda belirlenecektir.

- 3835 Sayılı Ahıska Türklerinin Türkiye’ye Kabul ve İskânına Dair Kanun (ATTKİDK): 02.07.1992 tarihinde 3835 sayılı “Ahıska Türklerinin Türkiye’ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun (ATTKİDK)” kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. İlgili yasal düzenleme ile Ahıska Türkleri, en zor durumda bulunanlar öncelikli olmak üzere, Türkiye’ye kabul edilmeye başlanmışlardır. Bu kapsamda il valiliklerine komisyon kurmaları ve göçmenlerle bu komisyonların ilgilenmeleri istenilmiştir. Kanunun 3. maddesinde belirlenen üst komisyonun görevleri şöyledir:

- a) “Türkiye’ye göçmen olarak gelecek Ahıska Türklerinin kabul şartlarını, geçici ve kati iskân yerlerini belirlemek,
- b) Yerleştirme ve iskân programlarını hazırlamak,
- c) Göçmenleri üretici duruma getirmek için gerekli tedbirleri almak,
- d) Ahıska Türklerinden Türkiye’ye gelmek isteyenleri tespit ve buldukları yerler ile Türkiye’ye hareket edecekleri bölgelerden toplanmalarını temin etmek, hareket sırasında iase, ibate ve sağlık konularında yapılacak işlemleri planlamak, buldukları yer ülke yetkilileri ile koordinasyonu sağlayacak ön heyet oluşturmak,
- e) Ön heyetin yapacağı giderler ile göçmenlerin buldukları yerlerden nakil, barındırma ve iskân masrafları için sağlanan ödeneğin miktarını belirlemek,
- f) Cumhurbaşkanınca verilecek diğer görevleri yapmak.”

Bahsi geçen görev ve sorumluluk maddelerine bakıldığında, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin göçmen olarak kabul edeceği Ahıska Türkleri için özel bir statü verme isteğinde olduğu, göçmenlere barınma ve iş olanakları sağlamak adına kanuni girişimlerde bulunduğu, göçmenlerin Türkiye’ye gelmeleri sırasındaki güvenliklerini dahi dikkate aldığı anlaşılmaktadır.

Ahıska Türklerinin Türkiye’ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun 8 maddeden oluşmaktadır. Kanun’un 1. maddesine göre;

“a) “Eski Sovyetler Birliğini oluşturan cumhuriyetlerde dağınık halde yaşayan ve ‘Ahıska Türkleri’ olarak adlandırılan soydaşlarımızdan Türkiye’ye gelmek isteyenler, en zor durumda bulunanlardan başlamak üzere, Bakanlar Kurulunca belirlenecek yıllık sayıyı aşmamak kaydıyla, serbest veya iskânlı göçmen olarak kabul olunabilirler. Bunların kabulleri ve iskânları, bu kanun ile 2510 sayılı İskân Kanunu hükümlerine göre yapılır.

b) Gayrimenkul verilerek yapılacak iskânda vali ve kaymakamlar temlikle yetkilidir. Temlik cetvelinde, ailenin bütün fertleri eşit hisselerde belirtilir ve tapuya da temlikteki gibi tescil edilir”.

3835 Sayılı Kanun’un 1. maddesinde “Ahıska Türkleri, Bakanlar Kurulunca belirlenecek yıllık sayıyı aşmamak kaydıyla, serbest veya iskânlı göçmen olarak kabul olunabilirler” şeklinde hüküm ihdas edilmiştir. Ancak Ahıska Türkleri, ilgili kanunda belirtildiği gibi düzenli olarak iskânlı göçmen statüsünde Türkiye’ye kabul edilmemiştir. Nitekim Ahıska Türklerinin bugün yaşadığı çalışma izni, oturma izni, diploma denkliği ve vatandaşlık gibi sorunlar büyük ölçüde çözüme ulaşmamıştır. Öyle ki maddi açıdan zor durumda bulunan Ahıska Türkleri için, serbest göçmen statüsünde Türkiye’ye gelebilmek neredeyse imkânsız olup yapılması ve uygulanması gereken iskânlı göçmen statüsüdür.

Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair Kanunun 6. maddesi, Ahıska Türklerine çifte vatandaşlık verilmesiyle ilgilidir. Şüphesiz vatandaşlık hakkının kısa sürede verilmesi ve göçmenlerin gelişinden önce yasal düzenleme ile güvence altına alınmasının nedeni, ev sahibi nüfus ile göçmen grubun aynı soydan gelmelerine bağlanabilir. İlgili kanuna eklenen Şubat 2009 tarihli geçici madde (Ek: 18/2/2009-5838/19 md.) şu şekildedir: “1/1/2009 tarihinden önce ikamet tezkeresi almak suretiyle Türkiye’de ikamet eden Ahıska Türklerine bu maddenin yürürlüğünden itibaren 3 ay içinde müracaat etmeleri halinde; milli güvenlik açısından sakıncası olmamak şartıyla, 11/2/1964 tarihli ve 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ve diğer ilgili mevzuatta öngörülen şartlar aranmaksızın, başvuru tarihinden itibaren 6 ay içinde Türk vatandaşlığına alınarak çifte vatandaşlık statüsü sağlanır. Çifte vatandaşlık statüsü sağlananlar, Bakanlar Kurulunca belirlenen yerlerde iskân edilirler.” İlgili ek maddeden, Ahıska Türklerinin vatandaşlığa kabulü, vatandaşlık için genel kabul süresinden oldukça kısa ve şartlarından oldukça basitleştirilmiş (yalnızca millî güvenlik açısından sakıncalı olmadığı takdirde) bir vaziyette gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Ahıska Türkleri, diğer ülkelerden göç edenler gibi *mülteci* veya *sığınmacı* değil, kendilerine özel çıkarılan yasal düzenleme ile *serbest göçmen* statüsüne sahip olmuş bir Türk topluluğudur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, göçmen gruplar arasında Türk kökenli olanlara özel imtiyazlar tanımaktadır. Nitekim 3835 sayılı kanun maddelerinde bu imtiyazlar, iskân başta olmak üzere, göçmenlerin eğitim ve iş gibi sosyal hayatlarını Türkiye sınırları içerisinde kolaylaştırmaya yöneliktir. Türkiye’de, Türk kökenli olan göçmenlerin çalışabilmesi için 1981 yılında çıkarılmış olan “Türk Soylu Yabancıların Türkiye’de Meslek ve Sanatlarını Serbestçe Yapabilmelerine, Kamu, Özel Kuruluş veya İşyerlerinde Çalıştırılabilmelerine İlişkin Kanun” sayesinde Türk kökenli olan göçmenler, Türkiye’ye daha kolay uyum sağlayabilmektedirler (Erken, 2013, 414; Lordoğlu, 2005, 10). Bu kanuna ek olarak Ahıska Türkleri özelinde çıkarılmış olan ATTKİDK ise Ahıska Türklerinin uyumunu diğer gruplara kıyasla daha fazla kolaylaştırıcı niteliktedir. Ancak Ahıska Türkleri için çıkarılan kanunun üzerinden uzun bir zaman geçmiş olmasına karşın Ahıska Türklerinin Türkiye’ye göç süreci birçok sorunla birlikte devam etmektedir (Ganiyeva, 2012, 185). Özellikle hukuki bağlamda yürütülen *oturum*, *çalışma izni*, *diploma denkliği* ve *vatandaşlık* gibi hakların elde edilmesi süreci zorlayıcıdır ve bu sürecin karmaşıklığı, göçmenlerin uyumuna doğrudan etki etmektedir. Nitekim Topçu ve Kaya (2020, 72) ile Ganiyeva’nın (2012, 195) Ahıska Türkleriyle yapmış oldukları araştırma sonuçlarına göre Ahıska Türklerinin uyum problemlerinin başında vatandaşlık alamayışları gelmektedir. 3835 sayılı “Ahıska Türklerinin Türkiye’ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun” halen daha yürürlükte olmasına rağmen vatandaşlığa alınmayan Ahıska Türkleri vardır.

Daha önce iskân alan Ahıska Türkleri, Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından gıda, sağlık ve barınma gibi temel ihtiyaçlar bakımından desteklenmiş ve birtakım haklar elde etmişlerdir (İslamoğlu ve Öztürk, 2020, 38). Ancak oturum izni, çalışma izni, diploma denkliği ve vatandaşlık statüsü elde edemeyenlerin sosyo-ekonomik sorunları 2024 yılında dahi devam etmektedir (Durmaz, 2015, 149; Aliyeva Çınar, 2022, 454-456). Bu noktadan hareketle göçmenlerin, göç ettikleri ülkelere sosyal (kültürel, politik, ekonomik vs.) uyumlarının sağlanabilmesi için kapsamlı politikalara ihtiyaç olduğundan söz edilebilir (Bayrak, 2018, 115).

Ahıska Türkleri uzun yıllar Eski Sovyet Rejimine tabi olduklarından eğitim ve iş hayatlarına oldukça önem veren bir topluluktur (Arı ve Güngör, 2022, 1061). Ancak Türkiye’de yaşayan Ahıska Türklerinin tamamı diploma denkliği alamadığından, meslekleri dışındaki işlerde de çalışabilmektedirler. Bunun ötesinde Ahıska Türkleri, diğer göçmen gruplarında olduğu gibi, işgücü piyasası içinde kayıt dışı olarak da istihdam edilebilmektedirler (Kuzgun, 2012, 54). Göçmenlerin işgücü piyasasına uyumunu zorlaştıran temel problem, çalışma izni ve diploma

denkliği ile ilgilidir (Şahin, 2024, 28). Bu sebeple Ahıska Türkleri çalışma izni alıncaya kadar evraksız çalışmakta ve bundan ötürü emek sömürüsüne maruz kalmaktadırlar.

Arı ve Güngör (2022, 1066) tarafından yapılan çalışmanın sonucuna göre Bursa ilinde kayıtlı/kayıtsız Ahıska Türklerinin işgücü piyasasına katılım oranı %64'tür. Yazarlar, bu oranı, Ahıska Türklerinin işsizlik sorunu yaşamadığının bir göstergesi olarak kabul etseler de kayıtsız çalışma başlı başına ekonomik bir sorundur. Öyle ki kayıtsız çalışan Ahıska Türkleri, sigortasız çalışmayı kabul etmekte ve devlet tarafından sağlanan birçok haktan mahrum kalmaktadırlar. Aktepe ve arkadaşları (2017, 158) tarafından Erzincan ilinde yapılan nitel bir çalışmada ise Ahıska Türklerinin işsizlik sorunu yaşadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Çalışmada Ahıska Türkleri vatandaşlık sorununun doğrudan işsizlik sorunu ile bağlantılı olduğunu ve evde oturmaktan sıkıldıklarını dile getirmişlerdir. Katılanlar, Erzincan dışında dahi kendilerine iş verildiğinde çalışabileceklerini söylemişlerdir (Aktepe vd., 2017, 158). Bu noktadan hareketle Ahıska Türklerinin iş gücü piyasası içerisinde kayıtlı olarak yer almaya istekli oldukları sonucu çıkarılabilir.

Tüm bunların ötesinde dijitalleşmenin hızlı bir şekilde her alana yayıldığı çağımızda, yasal prosedürlerin uzun zaman alması ve göçmenlerle ilgili hukuki işlemlerin ücretli olması açıklanabilir bir durum değildir. Her gün göçmen dairelerine imza atma veya yasal hak elde edebilmek için kamu kurumlarına yüz yüze başvuru yapma gibi uygulamalar, Ahıska Türklerinin Türkiye'deki yasal ve siyasi sorunlarının devam ettiğinin bir başka göstergesidir (Şahin, 2024, 70).

4. SONUÇ

Göç, özünde, hep daha iyiyi arzu etmeye bağlı, kısaca umudu barındıran bir süreçtir. Umuda yolculuk, sürgünle zoraki olabildiği gibi, daha iyi yaşam şartlarına sahip olma amacıyla da gerçekleşebilir. Ahıska Türkleri, 20. yüzyılın ortalarına doğru sürgün edilerek dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış bir milletin torunları olarak, buldukları ülkeden çeşitli nedenlerle ve kendi istekleriyle ayrılmayı istemiş bir gruptur. Göçün yaşanmasında hiç şüphesiz Ahıska Türklerinin, Türkiye'ye gelmeden önce ayrımcı uygulamalara maruz kalmaları, dışlanmaları, aidiyet duygularının olmaması gibi zorlayıcı nedenlerin etkisi kadar, Türkiye'nin Türk soylu oluşu, bu soydan gelen göçmenlere ayrıcalıklı politikalar geliştirmesi, genel olarak yabancılara karşı kucaklayıcı tavır sergilemesi ve Türk soylu kimseler için uygun bir kültürel ve hukuki yapıyı temsil etmesi de etkilidir.

Türkiye son yıllarda göçmenlerin statü, barınma, ekonomik uyum, eğitim ve sağlık gibi sorunlarını çözüme ulaştırma açısından etkili politikalar yürütmektedir. Ancak bölgenin yoğun göçmen akımına maruz kalması, göç eden kişilerin yasal idaresini oldukça zorlaştırmaktadır. Nitekim Ahıska Türkleri her ne kadar kendilerine özel çıkarılan kanunla imtiyazlı bir topluluk olarak görülse de göçmen yoğunluğuna ve göçün doğal zorluğuna bağlı olarak çeşitli hukuki sorunlarla günümüzde dahi başa çıkmaya çalışmaktadırlar.

Vatandaşlık konusu, bir bölgede uyumun sağlanmasında oldukça önemli bir faktördür. Dolayısıyla vatandaşlığını alan Ahıska Türklerinin pek çok yasal hakkı elde edecekleri ve Türkiye ile daha uyumlu olacakları söylenebilir. Öyle ki vatandaşlık alamayan göçmenler kayıt dışı çalışmak zorunda kalmaktadırlar ve bu da ekonomik açıdan Türkiye'yi zayıflatan bir unsur olarak önümüzde durmaktadır.

Ahıska Türklerinin güvenli olarak Türkiye'ye yerleşmesi ilk olarak oturum iznini almalarından geçmektedir. Ancak yasal prosedürlerin uzun zaman alması, göçmenlerin düzenli bir yaşam sürmelerini de geciktirmektedir. Öyle ki oturum izni almak kayıtlı çalışma için yeterli

değildir. Oturum izninin hemen akabinde çalışma iznine sahip olmak gerek göçmen uyumu gerekse de Türkiye ekonomisinin varlığı açısından avantajlıdır.

Ahıska Türklerinin hukuki açıdan değerlendirilebilecek bir diğer sorunu ise diploma denkliği alamamaları ile ilgilidir. Diploma denkliği alamayan Ahıska Türkleri, yeni meslekler edinebilmek için yeni diplomalara ihtiyaç duymakta ve bu da hayata geç kalmalarına neden olmaktadır. Öte yandan her ne kadar Türkiye’de eğitim sosyal bir hak olması hasebiyle ücretsiz olsa da süreçteki temel ihtiyaçların karşılanması için sosyal desteğin sağlanması zorunlu olmaktadır.

Ahıska Türklerinin 1992 yılında yasayla Türkiye’ye kabul edildikleri düşünüldüğünde, hukuki süreçlerinin daha kolay geçmesi beklenmektedir. Bu sebeple din, dil, ırk bakımından yerli halkla benzeşen Ahıska Türkleri için, oturma izni, çalışma izni, diploma denkliği ve vatandaşlık bakımından kolaylaştırılmış yasal düzenlemelere ihtiyaç vardır.

Extended Summary

Introduction

Migration is one of the fundamental parts of human history, characterized by individuals relocating from their places of residence in search of better living conditions, security, and social welfare. Turkey has historically served as both a destination and a transit point for significant migration movements due to its strategic geographical location. In this context, Ahıska Turks occupy a distinctive position within Turkey's migration policies. The Ahıska Turks, who were forcibly displaced during the Soviet Union era, were recognized by Turkey as "Turkish descendants" and were accorded a special legal status under the Law No. 3835 on the Admission and Settlement of Ahıska Turks in Turkey (ATTKİDK), enacted in 1992. This law allowed the Ahıska Turks to settle in Turkey as free or established migrants. However, despite this regulation, Ahıska Turks face severe legal and bureaucratic challenges related to residence permits, work permits, diploma equivalence, and citizenship applications.

The migration of Ahıska Turks to Turkey holds particular historical and legal significance. This community, originally residing in the Ahıska region of Georgia during the Ottoman Empire, was forcibly exiled by the Stalin regime during World War II. Such forced exile and resettlement led to identity crises and difficulties in social integration for the Ahıska Turks. Turkey has paid special attention to the migration of Ahıska Turks based on historical ties and ethnic identity, implementing legal arrangements to facilitate their settlement. Law No. 3835, adopted on July 2, 1992, specifically addresses the migration of Ahıska Turks to Turkey since the 1990s, underscoring Turkey's flexible policies towards privileged groups within its migration framework (Şahin, 2023, 583).

This study aims to examine the Turkish migration regime in general and to discuss the legal status of Ahıska Turks in Turkey. By analyzing the historical and legal aspects of migration policies concerning Ahıska Turks, the study will explore the integration of this community into Turkey and the legal status issues they encounter. Turkey's migration policies will be analyzed through the lens of legal regulations affecting Ahıska Turks, highlighting the historical connections that inform these policies within Turkey's broader migration framework. This study will clarify the definitions of migration, migrant, and related concepts, particularly in the context of international and Turkish migration regimes. It will also address the legal regulations surrounding migration law that form the foundation for the main arguments of the research. This conceptual framework will contribute to a better understanding of the legal status of Ahıska Turks and their place within Turkey's migration policies.

The Ahıska Turks regard Turkey as their homeland, living here securely and achieving cultural, legal, political, and economic harmony (Şahin, 2023, 597). However, the fragility of adaptation following various challenges has led Ahıska Turks to accumulate numerous experiences. The dissemination of these issues beyond Turkey can create highly complex situations, as political, socio-cultural, and socio-economic differences must be considered.

Ahıska Turks are neither refugees nor asylum seekers; they constitute a Turkish community with free migrant status under a special legal arrangement. These concessions aim to facilitate the social integration of migrants in Turkey, including resettlement, education, and employment. A law enacted in 1981 to increase employment opportunities for immigrants of Turkish origin in Turkey aids in integrating this community into the labor market (Lordoğlu, 2005, 10).

The Ahıska Turks, who had previously been resettled, received support from the Republic of Turkey for their basic needs, such as food, healthcare, and housing, and were granted specific rights (İslamoğlu & Öztürk, 2020, 38). However, the socioeconomic problems faced by those unable to obtain residence permits, work permits, diploma equivalence, and citizenship status will persist until 2024 (Durmaz, 2015, 149). At this stage, it is evident that comprehensive policies are necessary to facilitate the political and social (cultural, political, economic, etc.) integration of migrants into the countries where they reside (Bayrak, 2018, 115).

Ahıska Turks place significant importance on education and business life, a value shaped by their long years under the Soviet regime (Arı & Güngör, 2022, 1061). Many Ahıska Turks in Turkey are compelled to work in jobs outside their fields due to difficulties in obtaining diploma equivalence. Moreover, similar to other migrant groups, Ahıska Turks are often unregistered in the labor market (Kuzgun, 2012). The labor market participation rate of registered and unregistered Ahıska Turks in Bursa province was 64% (Arı & Güngör, 2022, 1066). However, studies conducted by Aktepe et al. (2017, 158) in Erzincan province have identified various psychological and social consequences arising from the limited participation of Ahıska Turks in the workforce.

Citizenship is a crucial factor in ensuring regional cohesion. Topçu and Kaya (2020, 72) argue that Ahıska Turks who obtain citizenship will assume greater responsibilities towards Turkey and contribute positively to the Turkish economy. Conversely, migrants lacking citizenship are often forced to work informally, which adversely affects the state's economy. The only pathway for migrants to register in the labor market is by obtaining a work permit. In this context, an in-depth examination of the legal status and integration processes of Ahıska Turks in Turkey is essential for understanding the overall structure of the Turkish migration regime.

KAYNAKÇA

Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun - ATTKİDK [02.07.1992]. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3835.pdf> adresinden erişilmiştir.

Aktepe, M. ve Kaygısız, Ü. (2018). Türkiye'de göç yönetimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 579-604.

Aliyeva Çınar, M. (2022). Sürgünden vatana dönüş serüveni: Bursa'ya yerleşen Ahıska Türkleri. *Bursa Atlası* içinde (ss. 445-462). Ed. A. Sınar Uğurlu, S. Kırılı. Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi yayınları.

Arı, F. ve Güngör, F. (2022). Ahıska Türklerinin Türkiye'ye göç sonrası sosyal uyum sorunları: Bursa-Gürsu ilçesi örneği. *Turkish Studies - Social*, 17(6), 1047-1073.

Atatürk'ün söylev ve demeçleri 1-3. (2006). Atatürk Araştırma Merkezi.

Bauböck, R. (2006). Citizenship and migration – concepts and controversies. In *migration and citizenship*. Rainer Bauböck (Eds.), pp. 15-31. Amsterdam University Press.

Bayrak, H. C. (2018). *Suriyeli mültecilerin sosyal uyumunda sivil toplum kuruluşlarının rolü: İzmir örneği* (Yüksek Lisans Tezi). İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi.

Boyd, M. (1989). Family and personal networks in international migration: Recent developments and new agendas. *The International Migration Review* 23(3), 638–670.

Cenevre Sözleşmesi (1951). Convention relating to the Status of Refugees. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/refugees.pdf> adresinden erişilmiştir.

Clark, W.A.V. ve Maas, R. (2015). Interpreting migration through the prism of reasons for moves. *Population. Space and Place*, 21(1), 54–67.

Danış, D. ve Parla, A. (2009). Nafile soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri örneğinde göçmen, dernek ve devlet. *Toplum ve Bilim*, 114, 131-158.

Devrisheva, K. (2019). Ahıska Türklerinin bitmeyen göçü. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (45), 333-352.

Durmaz, B. (2015). *Sürgün edilmiş topluluklarda etnik sınırlar ve kimlik: Türkiye'de ve ABD'de yaşayan Ahıska Türklerinin karşılaştırmalı analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.

Ercan, P. G., ve Kul, S. (2021). Ülkeleri içinde yerinden edilmiş kişilerin ve mültecilerin koruma sorumluluğu çerçevesinde korunması. *Uluslararası İlişkiler*, 18(71), 1-19.

Ermisch, J. ve Mulder, C.H. (2019). Migration versus immobility, and ties to parents. *European Journal of Population* 35(3), 587-608.

Erken, B. (2013). Türkiye'de yabancıların çalışma izinlerine ilişkin kurallar ve uygulaması. *Türk İdare Dergisi*, 476, 383-414.

Erten, R. (2015). Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu hakkında genel bir değerlendirme. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 19(1), 3-52.

European Commission (2024a). Migration – definition(s). https://ec.europa.eu/home-affairs/pages/glossary/migration_en adresinden erişilmiştir.

European Commission (2024b). Migrant. https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary/glossary/migrant_en#:~:text=The%20term%20%27migrant%27%20is%20usually%20understood%20to%20cover,improve%20the%20prospect%20for%20themselves%20or%20their%20family adresinden erişilmiştir.

European Commission (2024c). Forced displacement: Refugees, asylum-seekers, and internally displaced persons (IDPs). https://ec.europa.eu/echo/what/humanitarian-aid/forced-displacement-refugees-asylum-seekers-and-internally-displaced-people-idps_en adresinden erişilmiştir.

European Commission (2024d). Forced displacement. https://international-partnerships.ec.europa.eu/policies/migration-and-forced-displacement/forced-displacement_en#:~:text=We%20refer%20to%20forced%20displacement%20when%20the%20movement,effects%20of%20climate%20change%2C%20environmental%20degradation%2C%20or%20disasters adresinden erişilmiştir.

Ganiyeva, S. (2012). Ahıska Türklerinin Türkiye'ye göç etmesi ve Türk vatandaşlığına alınması ile ilgili hukuki sorunlar. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(1), 175-199.

Geçici Koruma Yönetmeliği – GKY [13.10.2014]. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.20146883.pdf> adresinden erişilmiştir.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2017). *2016 Türkiye göç raporu*. Göç Politika ve Projeleri Dairesi Başkanlığı, T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları.

Güzel, A. (1988). Vakıfların milli birlikteki rolleri ve hususiyetle demir baba türbesi. <https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11352/372/G%C3%BCzel.pdf?sequence=1> adresinden erişilmiştir.

International Organization for Migration – IOM (2024). *Key migration terms*. <https://www.iom.int/key-migration-terms> adresinden erişilmiştir.

İskân Kanunu [19.09.2006]. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5543.pdf> adresinden erişilmiştir.

İslamoğlu, E. ve Öztürk, U. (2020). Türkiye'ye göç eden Ahıska Türklerinin Türkiye işgücü piyasasına entegrasyonu: Bitlis ili örneği. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 37-43.

Kalkınma Bakanlığı (2018). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). Dış Göç Politikası, Özel İhtisas Komisyonu Raporu*: Ankara <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/DisGocPolitikas%C4%B1OzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf> adresinden erişilmiştir.

Kirişçi, K. (2002). *Justice and home affairs issues in Turkish-EU relations*. TESEV Publications.

Kuzgun, İ. (2012). Türkiye'de Türk kökenli yasa dışı yabancı işgücünün kayıt dışı istihdamı. *Avrasya Etütleri*, 41(1), 1-26.

Lordoğlu, K. (2005). Türkiye'de yabancıların kaçak çalışması ve bu çalışmaya ilişkin bir araştırma. *Toplum ve Bilim*, 102, 103-127.

Lozan Antlaşması (1923). Lozan sulh muahednamesinin kabulüne dair kanunlar. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmc002/kanuntbmmc00200343.pdf adresinden erişilmiştir.

Mantoo, S. (2023). “Refugees” or “Migrants”? How word choices affect rights and lives. <https://www.unhcr.org/news/stories/refugees-or-migrants-how-word-choices-affect-rights-and-lives#:~:text=These%20are%20individuals%20who%20have%20fled%20their%20homes,order%2C%20and%20who%20seek%20safety%20in%20another%20country> adresinden erişilmiştir.

McAuliffe, M. (2021). International migration and digital technology: an overview, In *Research Handbook on International Migration and Digital Technology*, Ed. Maria McAuliffe, pp. 1-13.

Meydan-Larousse (1990). Göç. Meydan Larousse büyük lügat ve ansiklopedisi, 5. Meydan Yayınevi.

Nurdoğan, A. ve Öztürk, M. (2018). Geçici koruma statüsü ile Türkiye’de bulunan Suriyelilerin vatandaşlık hakkı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 1163-1172.

Onebunne, J. ve Chukwujekwu, O. (2019). Politics and migration. *Journal of African Studies and Sustainable Development*, 2(6), 37-44.

Parla, A. (2023). *Kırılğan umut: Türkiye’de göç ve aidiyetin sınırları*. Çev. Yunus Çetin. İletişim Yayınları.

Resmî Gazete [10.12.2007]. Milletlerarası Andlaşma. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/12/20071210-1.htm> adresinden erişilmiştir.

Sironi, A. C. Bauloz & M. Emmanuel (eds.). (2019). *Glossary on migration*. International Migration Law, No. 34. International Organization for Migration (IOM), Geneva.

Smits, A. (2010). Moving close to parents and adult children in the Netherlands: The influence of support needs. *Demographic Research* 22(31), 985–1014.

Şahin, T. (2023). Ahıska Türklerinin göç, göçmen, sürgün, Vatan ve Türkiye kavramlarıyla ilgili metaforik algıları: Fenomenolojik bir araştırma örneği. *International Journal of Social Inquiry*, 16(2), 581-601.

Şahin, T. (2024). Ahıska Türkü kadınların işgücü piyasasına katılım ve uyumlarının analizi: Güzellik ve kişisel bakım sektörü – Bursa ili örneği (Doktora Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi.

Şeker, G., Sirkeci, İ. ve Arslan, Ç. (2014). Yabancılar ve uluslararası koruma kanunu hakkında genel bir değerlendirme. *İnsan Hakları Yıllığı*, 32, 107-129.

Topçu, D. ve Kaya, K. (2020). Türkiye'deki Ahıska Türklerinin sosyolojik görünümü: İnegöl ilçesi örneği. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos (50), 60-76.

Türk Medeni Kanunu – TMK [8.12.2001]. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf> adresinden erişilmiştir.

Türk Soylu Yabancıların Türkiye’de Meslek ve Sanatlarını Serbestçe Yapabilmelerine, Kamu, Özel Kuruluş veya İşyerlerinde Çalıştırılabilmelerine İlişkin Kanun. [25.09.1981]. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2527.pdf> adresinden erişilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası [18.10.1982]. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> adresinden erişilmiştir.

Uluslararası İşgücü Kanunu – UİK [28.07.2016]. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6735.pdf> adresinden erişilmiştir.

United Nations (2021). The United Nations Secretary-General's Action Agenda on Internal Displacement.

<https://www.un.org/en/pdfs/Draft%20SG's%20Action%20Agenda%20for%20consultation%20for%20dissemination.pdf> adresinden erişilmiştir.

United Nations (2024). International migration. <https://www.un.org/en/global-issues/migration> adresinden erişilmiştir.

United Nations High Commissioner for Refugees – UNHCR (2016). Master Glossary of Terms. <https://www.unhcr.org/glossary> adresinden erişilmiştir.

United Nations High Commissioner for Refugees – UNHCR (2024). Internally Displaced People. <https://www.unhcr.org/about-unhcr/who-we-protect/internally-displaced-people> adresinden erişilmiştir.

Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme – VKSİS [28.09.1954]. https://www.nvi.gov.tr/kurumlar/nvi.gov.tr/mevzuat/nufusmevzuat/milletlerarasi/DigerSozlesmeler/Vatansiz_kisilerin_statusune_iliskin_sozlesme.pdf adresinden erişilmiştir.

Wood, W. B. (1994). Forced migration: Local conflicts and international dilemmas. *Annals of the Association of American Geographers*, 84(4), 607-634.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu – YUKK [04.04.2013] <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf> adresinden erişilmiştir.

Yaldız, F. (2018). Türk kamu yönetiminde ‘soydaş’ sorunsalı: İç politikadan dış politikaya. *Amme İdaresi Dergisi*, 51(4), 1-20.

Ömer Faik Numanzade'nin Çalışmalarında Kadın Sorunu

Women's Issue in Omar Faig Nemanzadeh's Works

Женский вопрос в трудах Омара Фаига Неманзаде

Fatima Dursunova¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14225986>

Makale Türü: Derleme Makalesi

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi

22/10/2024

Kabul Tarihi

13/11/2024

Anahtar Kelimeler

Kadın Sorunu
Ömer Faik Numanzade
"Molla Nesreddin"
Müslüman Kafkasya
Kadın Hakları
Kadının Toplumdaki
Rolü

Öz

19. yüzyılın ikinci yarısında Kafkas Müslüman toplumunun hayatında yaşanan nitelikli değişiklikler sonucunda kadınların toplumdaki rolü belirgin bir şekilde artmaya başlar. "Molla Nesreddin" dergisi kadınların inzivaya çekilmesi, başörtüsü, talak hakkının verilmesi ve birçok başka konularda makale, fıkra ve hikâye sıkça yayımlar. "Ermeni ve Müslüman Kadınlar" başlıklı makalede, Müslüman kadınlarının başörtüsü Sorunu tartışılır. Ünlü yazar ve gazeteci, "Molla Nesreddin" dergisinin kurucularından biri olan Ömer Faik Numanzade, 24. Suredeki (Nur Suresi), 31. ayete atıfla kadın yüzünün "avret" yeri olmadığına dair beyanda bulunur. Yazar, çalışmalarında, "Kadınlar maruz kaldıkları şiddeti, kendi kaderleri olarak kabul ettikleri sürece, asla bu acılardan kurtulamayacaklar" diye belirtir. Ömer Faik, kadınların eğitim almasını, toplumsal ve siyasi hayata katılmalarını savunur. Müslümanlara kızlarını okullara göndermeleri, onlara eğitim vermeleri çağrısında bulunur. Yazarın fikrinde, doğru ahlaki değerler sadece eğitim ve aydınlanma yoluyla aşılabilir. "Her bir halk, eski gelenek ve göreneklerden kurtulmak için kaderini kendi ellerine almalıdır" diye yazan Ömer Faik, "Cehreçi Hala" (Çıkrıkçı Teyze) takma adıyla da bir dizi makale yayınlamaya Müslüman kadınların hak ve özgürlüklerine değinir. "Hicab Sorunu ve Cevabımız" başlıklı makalesinde kutsal kaynaklardan ve farklı dönemlerdeki seçkin din bilginlerinin eserlerinden alıntılar yapar, yine de başörtüsü sorununu tartışır. Ömer Faik, kadınları sonsuz baskı ve adaletsizliğe mahkûm eden, dini gelenekler adına hareket eden cahil din adamlarına karşı mücadele etmeyi görev bilir. Ömer Faik'in çalışmalarında, Müslüman kadınların toplum yaşamından tecrit edilmesi meselelerine değinilir ve "Kadınların haklarından yoksun olmaları, toplumumuzun en büyük eksikliğidir" fikri dile getirilir.

Article Info

Received

22/10/2024

Accepted

13/11/2024

Keywords

Women's Issue

Abstract

In the second half of the 19th century, the Muslim Caucasus underwent a new period of social changes in public life, leading to a tangible shift in women's social roles. The satirical magazine Molla Nesreddin often published articles, feuilletons, and stories on the topic of the disenfranchised position of women in Muslim society. The article "Armenian and Muslim Women" notes that a false opinion developed in society, suggesting that it is obligatory for Muslim women to wear clothes that cover their faces. The author attempts to debunk this myth by referring to verse 31:24 of

¹ Doç.Dr., Bakü Devlet Üniversitesi, Türkoloji Bölümü, fatimad@bk.ru, ORCID ID: 0000-0001-8472-3692

Omar Faig Nemanzadeh "Molla Nesreddin" Muslim Caucasus Women's Rights The Role of Women in Society

Surah An-Nur (Light). He points out that, according to the sacred text, a woman is not forbidden from revealing her face. The well-known writer and publicist, one of the co-founders of Molla Nesreddin magazine, Omar Faig Nemanzadeh, states that "as long as women consider the violence they are subjected to as their own faith, destined by the Almighty, they will never be able to save themselves from torment." Omar Faig advocates for the education of women and their participation in the public and political life of the country. He urges Muslims to send their daughters to schools and educate them because only through education and enlightenment can women be instilled with the right moral values. "A nation wishing to break away from outdated traditions and customs must take its fate into its own hands," says Omar Faig in his works. He published a series of articles under the pseudonym "Spinner Aunt" ("Cehreçi Hala"), where he addressed the rights and freedoms of Muslim women. In the article "The Question of the Hijab and Our Answer," he appeals to facts from holy sources as well as to the treatises of venerable theologians from different eras. Omar Faig considers it his duty to fight against unscrupulous religious ministers who, under the guise of Sharia, doom women to eternal oppression and injustice. Several of Omar Faig's works are devoted to the theme of the seclusion of Muslim women. He notes that the practice of seclusion has led to a low social status for women in Muslim society. "The disempowered position of women is the biggest drawback of our society," Omar Faig Nemanzadeh observes in his writings.

Информация о статье

Дата прибытия
22/10/2024

Дата приема
13/11/2024

Ключевые слова

Женский вопрос
Омер Фаик
Неманзаде
«Молла Насреддин»
Мусульманский
Кавказ
Права женщин
Роль женщин в
обществе

Резюме

Во второй половине XIX века в общественной жизни мусульманского Кавказа наступает новый период развития, характеризующийся качественными изменениями, в виду которых социальная значимость женщин значительно усиливается. В журнале «Молла Насреддин» часто публикуются статьи, фельетоны, рассказы, посвящённые теме бесправного положения женщин в мусульманском обществе. В статье «Армянские и мусульманские женщины» отмечается, что в обществе сложилось ложное мнение, согласно которому обязательным для женщин-мусульманок является ношение одежды, закрывающей лицо. Автор пытается разрушить этот миф, ссылаясь на 31 аят 24 суры Ан-Нур (Свет). Он отмечает, что согласно священному тексту женщине не воспрещается открывать лицо. Известный писатель и публицист, один из соучредителей журнала «Молла Насреддин» Омар Фаик Неманзаде в своих трудах пишет, что «пока женщины будут считать насилие, которому они подвергаются, собственной судьбой, предначертанной всевышним, они никогда не смогут спасти себя от мук». Омар Фаик ратует за просвещение женщин, за их участие в общественной и политической жизни страны. Он призывает мусульман отправлять своих дочерей в школы, давать им образование, ибо только через образование и просвещение можно привить женщинам правильные моральные ценности. «Любой народ, чтобы избавиться себя от устаревших традиций и обычаев должен взять свою судьбу в собственные руки», - говорит Омар Фаик в своих работах. Он публикует серию статей под псевдонимом «Тетюшка прядильщица» («Cehreçi hala»), где затрагивает тему прав и свобод женщин-мусульманок. В статье «Вопрос хиджаба и наш ответ» он апеллирует к фактам из святых источников, а также к трактатам маститых богословов разных эпох. Омар Фаик считает своим долгом бороться против недобросовестных служителей религии, которые, прикрываясь шариатом, обрекают женщин на вечное угнетение и несправедливость. Ряд трудов Омара Фаига посвящены теме затворничества женщин-мусульманок. Автор отмечает, что практика затворничества привела

к низкому социальному статусу женщин в мусульманском обществе. «Бесправное положение женщин - самый большой недостаток нашего общества», - отмечает в своих трудах Омар Фаиг Неманзаде.

GİRİŞ

19. yüzyılın ikinci yarısında aydınlanma fikirlerinin yayılması, kaçınılmaz olarak kadınların özgürlükleri ve hakları konusundaki geniş çaplı bir tartışmayı tetiklemişti. Türk halklarının edebiyatlarındaki ilk Batı yanlısı örneklerin bir şekilde kadın sorunuyla bağlantılı olması, bu konu etrafındaki tartışmalar 20. yüzyılın başında kadın sorununu zirveye ulaştırmış bulunmaktaydı.

20. yüzyılın başında yaşanan bu sorunların başında kadın hukuksuzluğu yer almaktaydı. Celil Memmedquluzade, Mirza Elekber Sabir, Hasan Bey Melikzade Zardabi, Ahmet Bey Ağaoğlu, Ali Nazmi, Reşid Bey Efendiyef, Abdürrahim Bey Haqverdiyev, Üzeyir Hacıbeyli, Yusuf Vezir Çemenzeminli, Ömer Fak Numanzade gibi aydınlar bu meseleyi kaleme alarak gazete ve dergilerde toplumu aydınlatmaya gayret etmişlerdir (Morkoç, 2017, 1629-1630; Asker, 2021, 27; Muradov, 2021, 418). Kadın konusuna en çok yer ayıran dergiler arasında 1906 yılında yayımlanmaya başlayan “Molla Nesreddin” dergisi olmuştur. Bu derginin ortaya çıkmasıyla birlikte, Müslüman Kafkasya'da edebiyat eleştirmenleri tarafından "Molla Nasreddinciler" akımı olarak adlandırılan yeni bir edebî hareket de şekillenmeye başlamıştı. “Molla Nasreddinciler”, Azerbaycan'ın sosyal hayatına, fikir dünyasına, edebiyatına, matbuatına, diline, ahlakına yön veren bir akım olarak varlığını sürdürmüştür (Gahramanlı, 2015, 54).

"Molla Nesreddin" dergisinde kadın sorunu ile ilgili pek çok makale yayınlanmıştır. Bunlar arasında “Mektepte Çarşaf”, “Peçe ve Şapka”, “Peçe Meselesi ve Cevabımız”, “Güçleri Kadına Yetiyor”, “Kız Çocuğu”, “Hanımlara” ve “Ermeni ve Müslüman Kadınları” gibi yazılar yer almaktadır. Ayrıca “Molla Nasreddin” dergisinde kadın özgürlüğü temaları yalnızca makalelerle değil, aynı zamanda şiir, hikâye ve karikatürlerle de ele alınıyordu. Kadın özgürlüğü üzerine yazan en önemli şairlerden biri olan Sabir'in satirik diliyle kaleme aldığı şiirleri, büyük yankı uyandırmaktaydı. Derginin sayfalarında yer alan çok sayıda karikatür ise kadın sorununu gündeme getirmede en etkili araçlardan biri olmuş bulunmaktaydı.

“Molla Nasreddin” edebî akımına dâhil olmasa da, ünlü Azerbaycanlı şair ve oyun yazarı Hüseyin Cavid, kadınların toplumun her alanına tam ve eşit katılımıyla ancak toplumun ayağa kalkabileceğini açıkça ifade etmekteydi. “Peyğember” adlı dramında, Cavid, kahramanı Hz. Muhammed'in sözleriyle kadının toplumdaki rolünü şöyle tanımlamaktaydı:

*Kadinsız ölke çabuq mahv olur, zavallı kalır,
Kadın eliyle fakat bahtiyar olur şu cihan...
Kadın gülerse, bu ıssız mühitimiz gülecek,
Sürüklenen beşeriyat kadınla yükselecek* (Cavid, 2005, 192).

Müslüman toplumunda kadının rolü gibi önemli bir konu üzerinde yapılan tüm tartışmalar, toplumsal gelişimin yeni bir aşamasına geçildiğini göstermekte; bu durum, kadınların toplumsal öneminin arttığını ve geçmişteki kadınların toplumsal rolüyle ilgili dogmaların artık geçerliliğini yitirdiğini ortaya koymaktaydı.

1. “Molla Nesreddin” Dergisinin Fikrî ve Estetik Duruşu Bağlamında Kadın Sorunu

Müslüman kadının hak ve özgürlüklerinin savunulması, derginin temel tematik çizgilerinden birini oluşturmaktaydı. Dergi, birçok sayısının kapağında kadına yönelik aile içi şiddeti eleştiren karikatürlere yer vererek toplum tarafından kınanmasını sağlamaya çalışmaktaydı.

“Molla Nesreddin” dergisinde, Müslüman toplumundaki kadınların hak mahrumiyeti konusuna adanmış makaleler, fıkralar ve hikâyeler sıklıkla yayımlanmaktaydı. Bunlardan en çok yankı uyandıranlardan biri de, 19 Mayıs 1907 tarihinde Celil Memmedguluzade tarafından kaleme alınan “Ermeni ve Müslüman Övretleri (Kadınları)” başlığı ve “Molla Nesreddin” takma adı altında yayımlanan makale olmuştur (Barmanbay, 2019). “Ermeni ve Müslüman Övretleri” adlı makalede, Müslüman kadınlarının başörtüsü sorunu ele alınarak, kadın yüzünün “avret”, yani İslam’a göre kadın vücudunun örtülü olması gereken bölümlerine dâhil olmadığı iddiası şöyle ileri sürülmekteydi: “*Avretin yüzünün açık gezmesi şeriata hilaf değil. Evet, yüzün açık olması hilâf-ı şeriat değil. Çünkü biz Kur’an’da yüz açmayı yasaklayan veya haram kılan açık bir ayet ya da işaret görmüyoruz. İşte Kur’an, işte meydan!*” (Memmedquluzade, 2004, 167).

Yazar, toplumda şeriata göre kadınların yüzlerini kapatan giysiler giymesinin zorunlu olduğuna dair yanlış bir kanaatin oluştuğunu vurgulamaktadır. Makalede İslam hukukunda tesettür hakkında bilgiler içeren ayetler incelenerek, yüzün örtülmesi konusu tartışılmaktadır. Yazar, 24. surenin 31. ayetine dayanarak, kadının yüzü açık gezmesinin yasak olmadığını şöyle belirtmektedir:

“Yüz açmanın güya haram olduğuna dair bazı ulemaların getirdiği en güçlü deliller aşağıdaki ayetlerdir:

1. Vekul lilnu’minâti yağdudne min ebsârihinne veyahfazne furûcehunne velâ yubdîne zînetehunne illâ mâ zahara minhâ.

Anlamı: Ey Muhammed, avretlere söyle ki, gözlerini kaçındırsınlar ve avret yerlerini gizletsinler, zînetlerini açığa vurmasınlar, ancak kendiliğinden görünen hariçtir” (Memmedquluzade, 2004, 167).

Daha sonra, “illâ mâ zahara minhâ” (“kendiliğinden görünen hariç”) ifadesinin altını çizerek, yüzün Kur’an-ı Kerim’de bahsedilen istisna olduğunu şöyle kaydeder: “*Buyurun, yüz açmayı güya haram eden ayet ve delillerin en güçlüsü! Hâlbuki ayette geçen ‘illâ mâ zahara minhâ’ ifadesiyle Allah Teâlâ, yüzün açık olmasını caiz kılmaktadır*” (Memmedquluzade, 2004, 168).

Yazar, kadının şeref ve onurunun giydiği kıyafetle değil, aldığı terbiye ile ilgili olduğunu vurgular. Ayrıca, Müslümanları kızlarını okullara göndermeye ve onlara eğitim vermeye çağırır, çünkü kadınlara doğru ahlaki değerlerin ancak eğitim ve aydınlanma yoluyla kazandırılabilceğini savunur. Bu konuda da şöyle yazar: “*Bu işlerin çaresi küçük kızları okula göndererek okutmaktadır. Kızlarımız ilim ve terbiye aldıkları zaman, kendi değerlerini anlarlar ve nasıl davranacaklarına kendileri karar verebilirler*” (Memmedquluzade, 2004, 171).

Makalenin yayınlanmasının hemen ardından, 23 Mayıs 1907’de Molla Mirbağır Mirheyderzade’nin girişimiyle Tiflis’teki Şah Abbas camisinde “Molla Nesreddin” dergisine karşı şeriat davası açıldı (Qurbanov, 1992, 82). Duruşmada “Molla Nesreddin”i Ömer Faik Numanzade temsil etmekteydi. Bu bağlamda, “Ermeni ve Müslüman Övretleri” başlıklı makalenin “Molla Nesreddin” takma adı altında yayınladığını belirtmek gerekir. Fakat Sovyetler Birliği döneminde makalenin yazarlığı derginin kurucu ortağı Celil Memmedquluzade’e atfedilmekteydi.

Ömer Faik Numanzade hakkında kapsamlı araştırmalar yapan ünlü Azerbaycanlı bilim insanı Profesör Şamil Qurbanov (1992, 75), “Ömer Faik Numanzade” adlı monografisinde bu yerleşik görüşü çürütürük özellikle bu makalenin yazarının Ömer Faik olduğunu şöyle belirtmektedir:

“Şimdi tam bir eminlikle söyleyebiliriz ki, derginin en zirvede olduğu bir dönemde, 1907 yılında yayımlanan ve 20. yüzyılın başlarında geniş bir kamuoyu oluşturan, millî uyanışta büyük rol oynayan ‘Zarafat’, ‘Ermeni ve Müslüman övretleri’, ‘Kafkas Şeyhülislamına iki açık mektup’ gibi çok önemli makalelerin yazarı Ömer Faik’tir. Bunun delilini aramaya, varsaymaya, üzerinde kafa yormaya gerek yok. Her şeyden önce yazıların ruhu, gazetecilik tarzı, dili ve üslubu asıl sahibini göstermektedir.”

Şamil Qurbanov, Ömer Faik'in Şah Abbas camisinde yapılan şeriat mahkemesindeki konuşmasının, yazarlığının bir başka önemli kanıtı olduğunu da belirtmektedir. Ömer Faik, Müslümanlık teolojisine ilişkin bilgisine dayanarak, şeriat kanunlarının kadınların ders çalışmasını ve aydınlanmasını yasaklamadığını, tesettür konusuna gelince yüzlerinin avret olmadığını mahkemede kanıtlamayı başarmıştı. Burada Ömer Faik'in İslam dünyasının en iyi ilahiyat okullarından biri olarak kabul edilen İstanbul'daki Fatih Medresesinde eğitim gördüğünü, daha sonra eğitimine Darüşşafaka Mektebinde devam ettiğini belirtmekte fayda var (Çınar, 2023, 33).

Şamil Qurbanov (1992, 83), "Ömer Faik Nemanzade" monografisinde 26 Mayıs 1907'de yayınlanan "Zakafkasya" gazetesine de atıfta bulunmaktadır. Gazete; "*Ömer Faik'in duruşmadaki konuşması dinleyiciler üzerinde o kadar güçlü bir etki yaptı ki, sadece gençler değil, "Molla Nesreddin" dergisini boykot edecek olanlar bile fikrini değiştirerek, milleti cehalet içinde tutmaya çalışan mollaları boykot etmek istediler.*" diye yazmaktadır.

Makale müellifinin Ömer Faik olduğunu büyük bir eminlikle ifade eden Qurbanov (1992, 79) "Ömer Faik Nemanzade" adlı eserinde "*Her ikisinin de Müslüman toplumunda kadınların özgürlüğü için eşit derecede mücadele ettiği inkâr edilemezdir. Molla Nesreddin dergisinde bu konuda yayınlanan her şey hem Ömer Faik'in hem de Celil Memmedquluzade'nin eşit eseridir. Ancak yukarıdaki makale Ömer Faik'in kalemine ait olduğunu söyleyebiliriz*", diye eklemektedir.

Bu bağlamda belirtmek gerekir ki, çağdaş araştırmacıardan Nazım Muradov, "Ömer Faik Numanzade ve Azerbaycan Düşünce Tarihindeki Yeri" adlı makalesinde, Numanzade'nin bilinçli olarak "ikinci adam" olmayı tercih ettiğini savunmaktadır. Muradov (2021, 411); "*20. yüzyılın başında yayımlanan iki önemli matbu organda (Şark-i Rus gazetesi ve Molla Nasreddin dergisi) yükü omuzlayan fakat pek sorumluluk taşımayan 'ikinci adam' olması dikkat çekmektedir. Numanzade'nin bu seçimi, çoğu yerde bilinçlidir.*" diyerek, aslında hem "Şark-i Rus" gazetesinde hem de "Molla Nesreddin" dergisinde imzasız veya takma adlar altında yayımlanan birçok yazının müellifinin Ömer Faik olduğunu ileri sürmüş bulunmaktadır: "*Ömer Faik'in Şark-i Rus'taki açık imzalı yazıları otuzdan fazla olsa da bizce bu yazılar gösterilenlerle sınırlı da değildir. Biz, Ö. F. Numanzade'nin, bu gazetede 'İmzasız' yazılardan da birçoğunun müellifi olduğunu düşünüyoruz. Ciddi bir üslup incelemesiyle bu yazıların kime ait olduğunu ortaya koymak mümkündür*" (Muradov, 2021, 412).

Ömer Faik Numanzade'nin diğer bir araştırmacısı İkrâm Çınar da (2024, 41) "Ömer Faik Numanzade'nin Ahıska Türklerinin Haklarını Korumak için Verdiği Mücadelenin Bazı Yönleri" adlı makalesinde, Ömer Faik'in mahlas kullanarak yazdığı ve başka yazarlara mal edilen yazıların kime ait olduğunun tam olarak tespit edilemediğini belirtmektedir. Bu durum, Şamil Qurbanov'un iddialarını da destekler niteliktedir, çünkü bu belirsizlik Numanzade'nin eserlerinin ve fikirlerinin değerlendirilmesinde önemli bir engel teşkil etmektedir.

2. Ömer Faik: "Her yerde olduğu gibi burada da kadınların hiçbir hakkı yoktu."

"Molla Nesreddin" dergisinin kurucularından ünlü yazar ve gazeteci Ömer Faik Numanzade, Müslüman kadının hayatında yeni bir dönemin ilk müjdecilerinden biri oldu. O, Türkiye'de laik ilimlerin öğretildiği ilk yeni yöntem okullarından biri olan İstanbul Darüşşafaka Okulu mezunuydu (Çitil, 2013, 13). Henüz öğrencilik yıllarında, kadın sorunları da dâhil olmak üzere toplumda ilerlemenin yalnızca eğitim yoluyla sağlanabileceğini açıkça fark etti. Ahıska'ya döndükten sonra memleketi olan Azgur köyünde yeni yöntemli usulü cedid millî okulunu açmayı hayal etmişti (Çınar, 2023, 34). Ancak yetkililerden izin alamadığı gibi "devlete karşı faaliyetler" nedeniyle tutuklanma tehlikesiyle de karşı karşıya kalan Numanzade bu durumu anılarında şöyle kaydetmekteydi: "*Memleketim Ahıska'da hiçbir şey yapamadım ve başka uzak Türk şehirlerinde iş aramak zorunda kaldım.*" (Nemanzade, 1985, 38). Uzun yıllar birçok Türk şehrinde öğretmenlik yapan Ömer Faik, 13 Nisan 1906'da "İrşad" gazetesinde

"Bugün öğretmenlik mesleğinden daha önemli bir şey yok." diye belirtmekteydi (Qurbanov, 1992, 79). Ömer Faik'e göre öğretmenlerin toplumun itici gücölünü üstlenmesi gerekmektedir.

Ömer Faik, anılarında kadınların toplumdaki konumuna dair endişelerini dile getirerek kadınların da özgürlükleri için mücadele etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır: "Kadınlar da kendi boyunlarına vurulan her türlü haksızlıkları kendi hareketleriyle, kendi ilim ve müsaadeleriyle dağıtmaya çalışmazlarsa çektikleri zulüm ve haksızlıklardan hiçbir zaman kurtula bilmeyecekler" (Nemanzade, 1985, 54). Ömer Faik hem "Şark-i Rus" gazetesinde hem de "Molla Nesreddin" dergisinde bu konuya öncelik vermeyi görev olarak gördüğünü bildirmekteydi.

Numanzade (1985, 53) Şeki'de öğretmenlik yaptığı yılları şöyle hatırlamaktadır:

"Her yerde olduğu gibi burada da kadının hiçbir hakkı yoktur. Kadınlar, erkeklerin tam anlamda esiri ve kölesidir. Hakikat böyle olduğu hâlde, İslam memleketlerinin her yerinde söylenip işitildiği gibi, buranın efendileri de İslam şeriatında kadınlara geniş haklar verildiğini deyip dururlar. Hâlbuki bunlar için ne bir mektep ne de bir cemiyet vardı. Kadınların hayatları ancak yüksek duvarlarla çevrelenmiş avlular içerisinde geçmekteydi. Meydanlarda, bahçelerde, sokaklarda, hatta camilerde de görünmezlerdi. Tatlı söz olsun diye "Cennet kadınların ayakları altındadır." derler. Dövülüp sövülen kadınlar kocalarından boşanmak istediklerinde şeriat ruhsat vermez, onu ve onun cennetini kocasının ayakları altına atarak cehennemine dibine sokarlar. Ya öküzlüklerinden anlamayarak ya da bile bile ikiyüzlülük ve şeytanlık ederler. Bu hâlde hangi cennet kadınların ayakları altındadır, bilmiyorum. Sözün doğrusunu söylemek lazım gelirse şimdiki hayatta bütün huri gılmanlar ile beraber cennet erkeklerin, cehennem de kadınların ayakları altındadır."

Ömer Faik (1985, 54) kadınların kendilerini kadere teslim ederek bu durumu son derece doğal kabul ettikleri sürece bu adaletsizliği ortadan kaldırmanın kolay olmayacağını ifade etmekteydi:

Bunların değişmesi sadece bunu yaratan beyinlerin değiştirilmesine bağlıdır. Buna göre söyleyebiliriz ki, kadınlar onlara karşı edilen zulümleri, onların başına getirilen belaları dinî bir mukadderat, alın yazısı olarak kabul ettikçe çektikleri eziyetlerden hiçbir zaman kurtulamazlar. Kurtuluşlarını erkeklerden değil, kendilerinden beklemelidirler. Bu, sadece toplumda bir devrim ve aydınlanma ile gerçekleşebilir. Tekrar ediyoruz, kadınlar el ayaklarını bağlayıp kendilerini satılık bir mal seviyesine indiren bu gibi hükümleri, din ve mefhumlarının zincirlerini kırıp kurtulmalarını başkalarından değil, sadece kendilerinden beklemelidirler. Kendi insani haklarını kendileri düşünmezlerse onları elde etmeye çalışmazlarsa, hatta vuruşmazlarsa, başkalarından yardım beklemesinler."

3. Çıkrıkçı Teyzenin Hikâyeleri

Ömer Faik, yazar ve gazeteci olarak kadın hakları için aktif şekilde mücadele etmekteydi. Kariyeri boyunca 40'tan fazla tahallus (takma isim) kullanmakta olan Ömer Faik kadın hakları konusu ile ilgili bazı makalelerini "Cehreçi Hala" ("Çıkrıkçı Teyze") takma ismiyle imzalamaktaydı. Bu makalelerinde yazar, soruna bir kadın gözüyle bakmaya çalışmaktaydı. Mesela "Molla Nesreddin" dergisinin 13 Ekim 1906 tarihli 28. sayısında "Cehreçi Hala" tahallusu altında "Bir kadının cevabı" başlıklı bir makale yayınlanmıştı. Sözde bir çıkrıkçı teyze, "Molla Nesreddin" dergisinin editörüne bir mektup göndererek derginin Müslüman kadınlara yönelik yaptığı eleştirilerine ilişkin öfkesini şöyle dile getirmekteydi: "Cehreçi Hala": "Yazırsınız ki, kadınlar para hesabı bilmezler. Bunu gerek siz heç yazmayaydınız. Hangi mektepte kadınlara ilim-hesap öğrettiniz ki, para hesabını bilsinler?" (Nemanzade, 1995, 260). Çıkrıkçı teyze, kadınların kelimenin tam anlamıyla erkeklerin esiri ve kölesi haline geldiğini belirterek kadınların toplumdaki bu durumunu protesto etmektedir.

Derginin 10 Kasım 1906 tarihli 32. sayısında yine "Cehreçi Hala" imzası altında, Çıkrıkçı Teyze'nin "Hanperi Bacıya Cevap" başlığı altında mektubu yayınlanır. Hanperi, ilk Türk oyun yazarı, Aydınlar hareketinin önde gelen isimlerinden Mirze Feteli Ahundzade'nin "Hikayet-i Mösyö Jordan Hekim-i Nebatat ve Derviş Mesteli Şah Cadükuni Meşhur" adlı komedisinin kahramanlarından biridir.

Bu bağlamda klasik Türk edebiyatında yüzyıllar boyunca kadın imgesinin ilahi güzelliği simgelediğini, dolayısıyla kadın imgelerinin gerçeklikten uzak olduğunu belirtmekte fayda var. Türk aydınlanma hareketinin yazarları sadece 19. yüzyılın ikinci yarısında yeni gerçekçi bir kadın karakterleri yaratmayı başarmışlardı.

Hanperi karakteri, Azerbaycan edebiyatında yeni gerçekçi kadın karakterlerinin ilk örneği olmuştu. Hanperi gibi büyücülere ve sihirbazlara yardım için başvuran kadınlar, “Molla Nasreddinci” yazarlar da dâhil olmak üzere dönemin aydınlanma yazarlarının eserlerinde sıklıkla kınama ve eleştiri hedefi haline gelmişti. Ömer Faik, “Cehreçi Hala” adına bu soruna farklı bir açıdan bakmaya çalışır. “Cehreçi Hala” mektubunda: *“Allah’ın emriyle aldığı karısını körpe evladiyla gözyaşları içinde bırakıp uyarırsa ahlaksız bir Rus karısına, ne yapsan tek başına o kadın. Kalbi yanan sevgi duası da yazdırır, mukaddes ocaklara da gider.”* diye öfkesini dile getirir (Nemanzade, 1995, 261).

Yazar yine Müslüman kadınların çaresizliği konusuna değinmektedir. Mevcut yasalar onun okumasına, belli bir meslek sahibi olmasına, kendi emeğiyle para kazanmasına izin vermiyorsa ve onu tamamen erkeklere bağımlı kılıyorsa kadere güvenip her türlü hile ve şarlatanlara bel bağlamaktan başka ne yapabilir ki?

“Cehreçi Hala”, “Molla Nesreddin” dergisinde yer alan “Ermeni ve Müslüman Kadınlar” (“Ermeni ve Müslümün övretleri”) yazısına da kayıtsız kalamamaktadır. 26 Mayıs 1907 tarihli derginin 21. sayısında “Cehreçi Hala”nın “Molla Nesreddin”e yazdığı mektup yayımlanır.

“Cehreçi Hala” mektubunda:

“Müslüman kadınların yüzleri açık dolaşabileceklerini ve bunun şeriata aykırı olmadığını söylüyorsun, sözlerini de Kur’an ayetleriyle güçlendiriyorsun. Ama sen birini bilir diğerini bilmezsin. şeriat izin verse de erkeklerimiz izin vermez. şeriat kanunları değil bizi bu duruma sokan, cahil Müslümanlardır. Ne olursun, Molla Emmi, bir nasihat ver bu Müslüman kardeşlerimize, bizleri rahat bıraksınlar!” (Nemanzade, 1995, 266) diye “Molla Emmiye” şikâyet etmektedir.

“Molla Emmi” gerçekten de bu konuda aydınlanma çalışmalarına büyük önem vermekteydi. Mirze Celil Memmedquluzade (1924, 25), “Eski Acılarım” adlı makalesinde: *“Hayatım boyunca kullandığım mürekkebin çoğunu Doğulu kadın sorununu aydınlatmaya harcadım. Doğulu kadının sorununu herkesten daha iyi anlıyorum. Bu benim eski acım...”* diye Doğulu kadının zincirlerini kırarak hürriyetine kavuşması gerektiğini belirtmektedir.

4. Hicap ve Kadınların İnzivaya Çekilmesi Sorunu

Mükemmel bir dinî eğitim alan Numanzade, dinî kaynaklara atıfta bulunarak asıl gerçekleri ortaya çıkarmaktaydı. Birçok cahil din adamı, Kur’an ve Sünnet’i yanlış yorumlayarak, kadınları sonsuz zulme ve adaletsizliğe mahkûm etmekteydiler. Ömer Faik, bu tür vicdansız din adamlarıyla mücadele etmeyi kendine bir görev addetmiştir.

Numanzade, derginin 25 Haziran 1907 tarihli 23. sayısında yayınlanan “Hicap Sorunu ve Cevabımız” adlı yazısında, farklı dönemlerin birçok saygın ilahiyatçısının başörtüsü konusundaki eserlerine değinmektedir. Örneğin; Şeyh Tusi’nin “Et-Tibyan fi Tefsiri'l-Kur’an”; on ikinci yüzyıl İslam kelamcısı ve filozofu Fahreddin er-Razi’nin “Tefsîrül-Kebîr”; Bahreynli bir muhaddis Yûsuf ibn Ahmad al-Bahrânî’nin (1695–1772) “Ĥadâ’ik” eseri; hadis ve fıkıh bilgini Kuleynî’nin çalışmaları. Numanzade (1995, 274), bu kaynaklardan alıntılara atıfta bulunarak İslam’da kadınların yüzlerini örtmesinin zorunlu olmadığını ispatlar, daha sonra ise okuyucularına hitap eder:

“Ey, cahil mollaların sözüne kulak asarak bana yüz çeviren cemaat! Görüyor musunuz, ne kadar büyük müctehidler ve ilim adamları yüz açmanın caiz olmadığını yazıyor. Biz de meselenin

ihtilaflı olduğunu bilip yüz açmanın caiz olmadığını yazdık. Hatta bu hususta da Kur'an-ı Kerim'den delil getirdik. Lakin siz bana Molla Nesreddin'e değil, sizi bu güne sokan, bu hakaretlere uğratan dinî adam derisindeki bir takım kurtlara inanmayı tercih etmektesiniz.

Yazar makalesini şu sözlerle bitirir: “Hamd olsun, siz kendiniz de görüyorsunuz kimlerdir şeriatı bilmeden kör-körana yorum yapanlardır, kimlerdir hakikatı gizleyerek cemaatı aldatıp kandıranlar!” (Nemanzade, 1995, 275).

Müslüman kadınlarının inzivaya çekilmesi gibi diğer önemli bir konu daima “Molla Nesreddin” dergisinin dikkat merkezindeydi. “Molla Nesreddin” yazarları Müslüman toplumu için son derece acı verici olan bu konu üzerinde ortak bir duruş sergilemekteydiler. Geçmişte kalmış gelenek ve göreneklere karşı mücadele eden yazarlar, kadınların sosyalleşmesinin zorunlu bir hâle geldiğini izah etmeye çalışmaktaydılar. Kadınların eğitim almalarını, ülkenin sosyal ve politik yaşamına katılmalarını savunmaktaydılar. Zira Müslüman toplumunda kadınlar görünmez bir hâle gelmişti: insan arasına çıkamazlardı; onların yaşam ve faaliyetleri ev ve aile ile sınırlıydı. Kadınların hayatı sözün tam anlamıyla erkeklerin elindeydi. Kadınlar, bir istisna olarak, bayramlarda ve özel günlerde kutsal yerleri ziyaret edebilirlerdi, o da sadece bir erkeğin refakatinde.

Numanzade (1995, 318) bu konuda Şeki’de adlı hatırasında şöyle yazmaktaydı: “Pire (ocağa) gidenlerin birçoğu biçare kadınlar idi. Bunlar oraya ya hastalıklarını tedavi etme umuduyla ya da hastalığı bahane ederek ev hapsinden kurtulmak, biraz geniş soluk alıp etrafı temaşa etmek, rahatlamak için gidiyorlardı.”

Molla Nesreddin dergisinin 6 Ekim 1906 tarihli 27. sayısında “Lağlağı” (Alaycı) mahlasıyla yayımlanan “Fatma Hala” hikâyesinde de aynı konuya değinilmektedir. Bu bağlamda, Azerbaycanlı bilim adamları arasında bu hikâyenin yazarlığı konusunda bir fikir birliğinin olmadığını belirtmek gerekir. Hikâye hem Celil Memmedquluzade’in hem de Ömer Faik Numanzade’nin eserleri listesinde yer almaktadır.

“Fatma Hala” hikâyesinde, Fatma Teyze’nin saygın bir Müslüman olarak tanınan kocası Kerbalayi-Halıgverdi, uzun ikna çabalarının ardından eşini Şeyh Heydarali Pir’ine götürmeyi kabul eder. Yolda beklenmedik bir şey olur: Bir gün önce Tezekli köyünden satın alınan Fatma Teyze’nin bindiği at, “önceki sahibinde yaşadığı ahırını hatırlayarak”, Tezekli köyüne doğru koşar. Bu sırada Tezekli Köyü’nde köy mollası Gurbangulu, yerel erkeklerle kadınlara nasıl davranılması gerektiği konusunda sohbet eder. Molla her şeyi bilen biri edasıyla “Kadın odaya sürülmeli ve kapısı kilitlenmelidir.” diye erkeklere nasihat eder. Bu sohbet sırasında at, zavallı Fatma Teyze ile birlikte eski sahibi Meşedi-Nurali’nin açık kapılarına doğru koşarak içeriye girer. Zavallı kadın iki eliyle eyerin kulpuna tutunduğu için yüzünü peçeyle kapatamaz. Meşedi-Nurali’nin eşi ve evdeki diğer kadınlar, dehşetten uyuşmuş olan Fatma Teyze’yi bir şekilde attan indirirler.

Bu arada erkeklerin tepkisi ne? Molla Gurbangulu kadınların tarafına tükürerek: “Allah size lanet etsin, ey avratlar! Sizin sebebinizle dünyadan hayır bereket yok olacak”, diye kadınlara lanet okur. Molla’nın ardından “diğer köylüler de Fatma Teyze’ye lanet okuyarak dağılırlar.” Yazar bu trajikomik öyküyü şu sözlerle bitirir: “Zavallı Fatma Teyze!” (Nemanzade, 1995, 257-258). Okuyucu ise aslında bütün Müslüman kadınların zavallı bir durumda olduğunu anlar.

Bir başka zavallı kızın hikâyesini Ömer Faik’in "Gülsüm" adlı öyküsünde görmekteyiz. Bu hikâye ilk olarak 11 Mayıs 1916’da “Açık Söz” gazetesinde yayınlanmıştı. Yazar, 18 yaşındaki genç bir kızın ölümü üzerine kadının toplumdaki rolü ve yeri konusunda fikirlerini öne sürmektedir. Ömer Faik: “Kadınlar bir milletin aynasıysa, erkekler de bu aynaları vücuda getiren ustalardır. Erkekler bu aynalara ne çeşit âbgîne (cam) vurup meydana getirirlerse, aynalar da o çeşit gösterirler” (Nemanzade, 1995, 226), diye kadın hakları konusundaki erkeklerin sorumluluğunu vurgular.

Sonuç

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Müslüman toplumlarda sürdürülen ataerkil görüşler, kalıplaşmış düşünceler ve geleneksel uygulamalar, kadınların toplumsal yaşama katılımını engelleyerek yıkıcı sonuçlar doğurmaktaydı. Kadınlar, toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamına dâhil olma fırsatından büyük ölçüde mahrum bırakılmış durumundaydılar.

Bu dönemin önde gelen Türk aydınlanmacı yazarları, kadının toplumdaki rolünün güçlendirilmesinin acil bir gereklilik olduğunu fark ederek, eserlerinde yeni ulusal manevi kültür çerçevesinde modern kadın imgeleri yaratmaya yönelmekteydiler. Bu yazılar, kadının özgürleşmesine ve toplumda aktif bir birey olarak yer almasına duyulan ihtiyacı vurgulamaktaydı.

Numanzade, eserlerinde Müslüman toplumda kadınların özgürlüğü için duyduğu sosyal reform arzusunu açık bir şekilde ifade eder. Kadınların cahil ve itaatkâr kalmasına neden olan dinsel ve toplumsal baskıları sert bir dille eleştirirken, aynı zamanda bu baskılardan kurtulmaları için eğitim ve haklarına erişimlerini sağlamanın önemini vurgular. Onun bu yaklaşımı, toplumsal eşitliğin sağlanması ve kadınların aktif birer birey olarak toplumda yer almalarının gerekliliğini ön plana çıkarır.

Numanzade, Kuran-ı Kerim'deki ayetler ve farklı dönemlerde yaşamış İslam dünyası bilim adamlarının çalışmalarına dayanarak, İslam dininin yüz örtmeyi zorunlu kılmadığını savunur. Ona göre, bir kadının namusu giysilerinden değil, yetiştirilme tarzından kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşımıyla, kadınların özgürlüklerini ve bireysel haklarını pekiştiren bir perspektif sunar, toplumsal normların ve mitlerin sorgulanmasını teşvik eder.

Ömer Faik, "Cehreçi Hala" ("Çıkrıkçı Teyze") takma adıyla kaleme aldığı makalelerinde, Müslüman kadınların sorunlarını kendi perspektifinden ele alarak, onların umutsuzluk ve erkek egemen topluma bağımlılık durumlarını çarpıcı bir şekilde ortaya koyar. Bu yazılar, kültürel ve dinî kısıtlamaları eleştirirken, kadınları kendi potansiyellerinin farkına varmaya ve hakları için mücadele etmeye teşvik eden bir dille kaleme alınmıştır. Numanzade, bu şekilde, kadınların toplumsal hayattaki rollerinin önemini vurgulamakta ve onları güçlendirme çabasını desteklemektedir.

Bu bağlamda, Ömer Faik Numanzade'nin kadın hakları konusundaki edebî mirası, Müslüman toplumda yeni ve ilerici bir düşüncenin temellerini atan önemli bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Extended Summary

Introduction

This study investigates the issue of the disenfranchised status of women in society, as explored in the works of Omar Faig Nemanzadeh-a prominent educator, writer, and publicist of the late 19th and early 20th centuries, and one of the founders of the magazine Molla Nesreddin. The magazine, known for addressing various critical issues of the time, frequently raised the topic of women's lack of rights in Muslim society. Central to these discussions was the argument that with the advent of a new stage of social development, qualitative changes were emerging, making the role of women increasingly significant. Traditional views on women's roles were becoming obsolete in this context.

The ideological and aesthetic stance of Molla Nesreddin was firmly rooted in the defense of Muslim women's rights and freedoms. A striking aspect of the magazine's advocacy can be seen in its covers, which often featured cartoons condemning domestic violence against women-highlighting the societal vice in a visual, impactful way. Additionally, the magazine regularly published articles, stories, and satirical pieces focused on the issue of women's subjugation in Muslim societies. One of the most noteworthy was an article titled "Armenian and Muslim Women" (Ermeni ve Müslümün Övretleri), published on May 19, 1907. It addressed the sensitive subject of the prohibition against Muslim women revealing their faces.

Omar Faig Nemanzadeh was a pioneer of a new era in Muslim women's lives. Having graduated from Istanbul's Darushshafag School-one of Turkey's first institutions to offer a modern education blending secular sciences-he realized early on that societal progress, including advancements in women's rights, could only be achieved through education. Faig recognized that eliminating injustice against women would be difficult, especially since many women themselves had internalized their subjugation as a divine decree. He famously wrote: "As long as women view the violence inflicted upon them as their fate, predestined by the Almighty, they will never be able to escape this torment. They should not seek salvation from others, that is, from men; they must find it within themselves. And this is only possible through a revolution in social thought and general enlightenment" (Nemanzade, 1985, 54).

Throughout his career as a writer and journalist, Omar Faig championed women's rights, often using over 40 pseudonyms to voice his perspectives on various issues. When addressing women's concerns, he frequently wrote under the pseudonym "Spinner Aunt" (Cehreçi Hala), adopting a woman's point of view to better highlight the challenges they faced. In issue 21 of Molla Nesreddin, published on May 26, 1907, a letter from "Spinner Aunt" to "Uncle Molla" was featured. In it, she wrote: "You say that Muslim women can show their faces, and that this does not contradict Sharia, supporting your claim with verses from the Quran. But while you know one thing, you overlook another. Even if Sharia allows us to uncover our faces, our men will not permit it. I am not speaking only of my husband; this applies to all Muslim men!" (Nemanzade, 1995: 266). She concluded with a plea: "The Sharia is not to blame for our situation; it is the ignorance of Muslims. We beg you, Uncle Molla, to tell our Muslim brothers to leave us alone!" (Nemanzade, 1995, 267).

One of the most pressing topics Nemanzadeh tackled was the issue of the hijab and the seclusion of women. Many clerics, cloaked in ignorance, misinterpreted Sharia and the teachings of the Quran and Sunnah, subjecting women to perpetual oppression. In the article "The Issue of Hijab and Our Response," published in issue 23 of the magazine on June 25, 1907, Omar Faig referenced numerous authoritative theologians from various eras, including Sheikh Tusi's treatises *At-Tibyan fi Tafsir al-Qur'an* and *An-Nihaya*, and the works of the great 9th-century Shiite scholar Sheikh Kuleini. He also cited the 12th-century Muslim theologian Fakhruddin Razi's *At-Tafsir al-Kabir* and the 17th-century Bahraini theologian Sheikh Yusuf Bahrani's *Al-Hadaik*. Nemanzadeh pointed out that all these scholars agreed that "Islam does not require a woman to cover her face" (Nemanzade, 1995, 269).

Persistent and deeply entrenched patriarchal views, stereotypes, and practices regarding women's roles led to destructive dynamics in Muslim society during the late 19th and early 20th centuries. Women were systematically excluded from fully participating in the economic, social, and public life of the community. Recognizing the urgent need to elevate the role of women, prominent Turkic writers and educators of the era began creating new portrayals of women within the framework of a modern national spiritual culture.

Omar Faig Nemanzadeh was one of the leading figures to address this issue, making it a central focus of his writings in both the newspaper *Shargi Rus* and the magazine *Molla Nesreddin*. He firmly believed that the path to women's liberation lay in their own hands. As he stated, "If women do not make an effort to destroy the injustices that weigh upon them through education and a determined struggle, they will never be freed from violence and oppression" (Nemanzade, 1985, 53).

KAYNAKÇA

Asker, A. (2021). Azərbaycan'da milli kimlik inşasının sosyo-ekonomik ve fikrî temelleri (19. yüzüylün ortaları – 20. yüzüylün başları), *Azərbaycan düşünce tarihi - I* içinde (ss. 1-42), Editör Ali Asker, YTB Yayınları.

Barmanbay, A. (2019). Celil Memmedguluzâde'nin eserlerinde Ermeniler". *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sonbahar 2019, Sayı 24, 451-466.

Cavid, H. (2005). *Əsərləri*. 5 cildə. III cild. Lider nəşriyyat.

Çınar, İ. (2023). Ceditçi bir etnopedagog: Ömer Faik Numanzade, *Ömər Faiq Nemanzadə və ana dilimiz* içinde (ss. 33-40), Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu, Zərdabi Neşr.

Çınar, İ. (2024). Ömer Faik Numanzade'nin Ahıska Türklerinin haklarını korumak için verdiği mücadelenin bazı yönleri, *Uluslararası Ahıska Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 17-41.

Çitil, R. (2013). Ömer Faik Numanzade'nin matbuat hayatı – I, *Bizim Ahıska* dergisi, Sayı 31, Yaz 2013, 13-15.

Gahramanlı, N. (2015). Danabaş Köyü'nün öyküsü hikâyesinde sosyal tenkit, *Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, Ocak 2015, 54-62.

Məmmədquluzadə, C. (1924). Köhnə dərdim, *Şərq qadını* jurnalı, Sayı 10, 25.

Məmmədquluzadə, C. (2004). *Əsərləri*. 4 cildə. II cild. Öndər nəşriyyat.

Morkoç, A. (2017). 20. Yüzyıl başlarında Azərbaycan edebiyatına yansıyan kadın hukuksuzluğu, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, Yıl 2017, Cilt 4, sayı 14, 1628-1637.

Muradov, N. (2021). Ömer Faik Numanzade ve Azərbaycan düşünce tarihindeki yeri, *Azərbaycan düşünce tarihi - II* içinde (ss. 391-424), Editör Ali Asker, YTB Yayınları.

Nemanzade, Ö. F. (1985). *Xatirələrim*. Gənclik.

Nemanzade, Ö. F. (1992). *Seçilmiş əsərləri*. Gənclik.

Qurbanov, Ş. (1995). *Ömər Faiq Nemanzade*. Gənclik.

“Ermeni ve Müslüman övretleri”, “Molla Nəsrəddin”, 19 May 1907 <https://kultur.az/?p=10303> (Erişim tarihi: 15.10.2024).

Sabircan Calilov “Türk Dilinin Ahıska Ağzındaki¹ İsimlerin Çekim Özellikleri”

Sabircan Calilov “Inflectional Characteristics of Nouns in Ahıska Dialect of Turkish Language”

Сабирджан Джалилов "Особенности склонения имен существительных в мекхетском диалекте турецкого языка"

Çev. Yasmin Terzioğlu²

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14226173>

Makale Türü: Çeviri Makalesi

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi

22/10/2024

Kabul Tarihi

04/11/2024

Anahtar Kelimeler

Sabircan Calilov

Ahıska ağzı

İsim çekimleri

Öz

Sabircan Calilov'a ait bu makale, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi tarafından çıkarılan “Elm” (“Matsne”) dergisinin “Tarih, Dil ve Edebiyat” serisinin 1. sayısında 1982 yılında yayımlanmıştır [Сабирджан Джалилов, Особенности склонения имен существительных в мекхетском диалекте турецкого языка Известия Академии Наук Грузинской ССР, Серия истории, языка и литературы, N 1, 1982, с. 122-128]. Bu makale yazar tarafından Rusça hazırlanmıştır. Makalede Ahıska ağzındaki örnekler ana dilinde Latin yazısıyla verilmiş ve bu yazı Türkiye Türkçesine aktarılırken ana dilinde verilen örnekler olduğu gibi aktarılmıştır. Ancak bazı fonemler Bakü’de 11 Eylül 2024 tarihinde Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu tarafından kabul edilen Ortak Türk Alfabesine (OTA) göre değiştirilmiştir. Ahıska ağzında kullanılan bu fonemler, Ortak Türk Alfabesindeki fonemlerle sırasıyla şöyle uyarlanmıştır: *ä - ə, j - y, ž - z, č - ç, ʒ - c, c' - g, y - t, š - ş, γ - ğ, ğ - g*.

Article Info

Received

22/10/2024

Accepted

04/11/2024

Keywords

Sabircan Calilov

Ahıska dialect

Noun inflections

Abstract

This article by Sabircan Calilov was published in the first issue of the "History, Language and Literature" series of the "Elm" ("Matsne") magazine, under the auspices of the Academy of Sciences of the Georgian Soviet Socialist Republic, in 1982. [Сабирджан Джалилов, Особенности склонения имен существительных в мекхетском диалекте турецкого языка, Известия Академии Наук Грузинской ССР, Серия истории, языка и литературы, № 1, 1982, с. 122-128]. The article was authored in Russian. Within the article, examples from the Ahıska dialect were presented in the native language using Latin script. When the text was translated into Turkish, the native language examples were retained in their original form. However, some phonemes were modified in accordance with the Common Turkic Alphabet (OTA), which was adopted by the Turkic World Common Alphabet Commission in Baku on September 11, 2024. The phonemes used in the Ahıska dialect were adapted to

¹ Yazarın notu “Ahıska ağzı, SSCB coğrafyasında konuşulan en büyük ağızlardan biridir.”

² Dr., Araştırmacı, yasminterzioglu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3541-3564

the Common Turkic Alphabet as follows: ä - ə, j - y, ž - z, č - ç, ʒ - c, c' - g, y - ı, š - ş, γ - ğ, ğ - g.

Информация о статье

Дата прибытия

22/10/2024

Дата приема

04/11/2024

Ключевые слова

Сабирджан

Джалилов

Диалект турок-ахыска

Склонения имен существительных

Резюме

Статья "Особенности склонения имен существительных в месхетском диалекте турецкого языка", написанная Сабирджаном Джалиловым, была опубликована в 1982 году в 1-м номере серии «История, язык и литература» журнала «Элм» («Мацне»), издаваемого Академией наук Грузинской ССР. Статья подготовлена автором на русском языке. В статье примеры из диалекта турок-ахыска написаны латинской орфографией. Статья с русского языка была переведена на турецкий язык, а примеры, взятые из диалекта турок-ахыска, предоставлены в этой работе в исходном виде. Однако некоторые фонемы были изменены в соответствии с Общим турецким алфавитом (ОТА), принятым Объединенной комиссией по алфавиту тюркского мира в Баку 11 сентября 2024 года. Эти фонемы были адаптированы к диалекту турок-ахыска в следующем образом: ä - ə, j - y, ž - z, č - ç, ʒ - c, c' - g, y - ı, š - ş, γ - ğ, ğ - g.

Ahıska ağzı, fonetik, leksik ve morfolojik özellikleri bakımından hem Türk yazı dilinden hem de diğer Türk lehçelerinden önemli ölçüde farklılık göstermektedir.³ Bu farklılık özellikle morfolojik açıdan, daha doğrusu isim çekimlerinde belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ahıska ağzının çekim kategorisi hem niceliksel ve niteliksel özellikleri hem de fonetik açıdan gösterdiği çeşitlilik bakımından Türk yazı dilinden daha da zengindir.

Ahıska ağzında dokuz çekim söz konusudur: 1. Belirsiz yalın hâl, 2. Belirli yalın hâl, 3. İlgi hâli, 4. Yönelme hâli, 5. Yükleme hâli, 6. Bulunma hâli, 7. Ayrılma hâli, 8. Ortaklık (Vasıta) hâli, 9. Seslenme hâli.

Bu hâllerden altısı Türk yazı dilinde kullanılmaktadır. Türk yazı dilinde ortaklık (vasıta hâli) hâli, belirli durumlarda "ile hâli" olarak kullanılmaktadır.⁴ Günümüzde bu hâl, Yakut, Hakas ve Çuvaş lehçelerinde kullanılmaktadır.⁵

Belirli yalın hâl ve seslenme hâli, Ahıska ağzına özgü hâllerdir.

Yalın hâl⁶, Ahıska ağzının spesifik hâllerinden biri olup iki yönlüdür: a) Belirsiz yalın hâl ve b) Belirli yalın hâl.

a) Belirsiz yalın hâl, nesnellığı, soyutlamayı, belirsizliği ifade eder ve herhangi bir ek almaz. Bu hâl, tüm Türk lehçeleri ve ağızlarında yalın hâl, belirsiz yalın hâl, soyut hâl veya eksiz hâl olarak adlandırılmaktadır.

³ Geniş bilgi için bk.: R. İ. Şor, "K voprosu o yafetiçesko-turetskom yazıkovom smeşanii", *SSCB Bilimler Akademisi Bildirileri*, seriya "V", Moskva, 1930, s. 43-44; N.Ya. Marr & Yu. N. Marr, *Zametki o turetskom yazıke okrestnostey Abactuman*, Moskva, 1937; S. S. Djikiya, "Ob odnom morfoloğičeskom yavlenii v ahaltcihskom nareçii anatoliysko-turetskogo yazıka", *TGU*, t. VI, Tbilisi, 1937, s. 112-115; S. S. Djikiya, "K nazvaniyu mesyatsev v meshetinskom dialekte turetskogo yazıka", *Sbornik "Voprosy Türkologii"*, Baku, 1971, s. 116-122; F. F. Aliyev, "Leksika reçi turetskogo naseleniya Kazahstana", avto-referat kandidatskoy dissertatsii, Alma-Ata, 1973; F. F. Aliyev, *Oçerki po leksike yazıka turok Kazahstana*, Alma-Ata, 1978.

⁴ G. Alekberli & G. R. Mirza-zade, *Uçebnik turetskogo yazıka*, Baku, 1941, s. 150.

⁵ E. V. Sevortyan, "Kategoriya padeja", *İssledovaniya po sravnitel'noy grammatike tyurkskih yazıkov*, çast' II, Morfoloğiya, Moskva, 1956, s. 61-64.

⁶ Makalede kullanılan diyalektolojik materyaller, tarafımızdan 1973-1980 yılları arasında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Saatlı ve Sabirabad ilçelerine bağlı köylerde yaşayan Ahıska Türklerinden derlenmiş, ayrıca F. F. Aliyev'in *Oçerki po leksike yazıka turok Kazahstana* (Alma-Ata, 1978) adlı eserinden alınmıştır.

Ahıska ağzında da diğer Türk lehçelerinde görüldüğü gibi bu hâl, “Belirli özellikleri taşımamaktadır. Türk yazı dilinde görüldüğü gibi eksiz bir hâl olarak kullanılmaktadır.”⁷

b) Belirli yalın hâl ise bambaşka özelliklere sahiptir.

Belirli yalın hâlde bulunan isim, dinleyen ve konuşan için somut, belirli, bilinendir ve daha fazla tanımlamaya ihtiyaç duymamaktadır. Bu hâl için ünlülerden sonra “-y”, ünsüzlerden sonra “-ay” ekleri kullanılmaktadır.

Bu hâl ile sadece özel isimler ve akrabalık adları çekimlenir.

Örneğin; 1. *Taştanay ey avranomdur.* [Taştan iyi tarım uzmanıdır.] (Krş. Türkiye Türkçesi “*Taştan iyi agronomdur.*”) 2. *Səlimalay əvdən bayax getdi.* (Krş. Türkiye Türkçesi “*Salim evden demin gitti.*”) 3. *Kibriyay çocuxlarını da almış, biza gəlmişdi.* (Krş. Türkiye Türkçesi “*Kibriya çocuklarını da alıp bize gəlmişti.*”) 4. *Deyho dədəy diyerki, gələn yıl bizim vətənə gedacax.* Krş. Türkiye Türkçesi “*O dede diyor ki gelen yıl bizim vatana gidecek.*”) 5. *O gün biza gələn abu nənəydi.* (Krş. Türkiye Türkçesi “*O gün bize gelen bu nene idi.*”)

Yukarıda verilen örneklerde *Taştanay*, *Səlimalay*, *Kibriyay*, *dədəy*, *nənəy* adları belirli yalın hâlde çekimlenmiştir. Belirli yalın ve belirsiz yalın hâller arasındaki farkı daha iyi kavrayabilmek için şu cümleleri karşılaştıralım:

1. *Baxsana, nənəy yolu geçiyer.* (Burada sözü edilen nene her iki kişi için tanınan biridir.) (Krş. Türkiye Türkçesi “*Bak, nene yolu geçiyor.*”) 2. *Dilaray nasıl oxiyer?* (Burada Dilara’yı her iki taraf tanımaktadır.) (Krş. Türkiye Türkçesi: “*Dilara nasıl okuyor?*”) Ancak 3. *Bir nənə yolu geçiyerdi da, geçamadi.* (Krş. Türkiye Türkçesi: “*Bir nene (tanınmayan bir nene) yolu geçmek istiyordu, amma geçemedi.*”) 4. *Dilara kimdur?* (Krş. Türkiye Türkçesi: “*Dilara kimdir?*”)

İlk iki cümlede “nənəy” ve “Dilaray” belirli yalın hâlde bulunmaktadır, çünkü bu durumda “nene” ve “Dilaray” adları hem konuşan hem dinleyen için tanınan, bilinen birileridir. Eğer durum böyle olmasaydı dinleyene o kişilerin kim olduğunu, yani hangi neneden ve Dilara’dan söz edildiğini açıklamak gerekirdi. Örneklerden de görüldüğü gibi bunu karşılayan hâl ekidir.

Üçüncü ve dördüncü cümlelerde “nene” ve “Dilara” adları konuşanlardan biri için tanınmamaktadır. Bundan dolayı ek açıklamaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yüzden konuşan kişi üçüncü cümlede “bir” belirsiz sıfatı, dördüncü cümlede ise açıklamanın yapılması için “kimdir” soru kelimesini kullanmıştır.

Belirsiz yalın hâlde çekimlenen isim, cümle içerisinde özne ve yüklem durumunda kullanılabilir (bk. yukarıda verilen örnekler).

Ahıska’da konuşulan ağızların birçoğunda ünlü ile biten isimler, “-ay” ekine kıyasla daha çok “-y” ekini almaktadır.

Zegan ağzında⁸ isim hâllerinin bu iki göstergesi de etkin bir biçimde kullanılmaktadır.

İlginç olan şudur ki Ahıska ağzında “-y” biçimbiriminin kullanımı ile iki isim hâli çekimlenmektedir: belirli yalın hâl ile yükleme hâli.

“-y” ekini almış belirli yalın hâlde bulunan isim ile yükleme hâlinde çekimlenen isim arasındaki farkı yalnızca bağlam içinde görmek mümkündür.

⁷ A. P. Vekilov, “Affiksı padejey anatoliysko-turetskih dialektov”, *Voprosı Türkologii*, Baku, 1971, s. 243.

⁸ Merkezî Ahıska ağzı kendi içine şu ağızları almaktadır: Zegan ağzı, Savael ağzı, Ahıska ağzı, Sur-Boga ağzı, Aspinza ağzı, Ahılkelek ağzı ve geçiş ağızları.

Örneğin; 1. *Güldənəy gəldi.* (Krş. Türkiye Türkçesi “*Güldene geldi.*”) 2. *Güldənəy gördünmi?* (Krş. Türkiye Türkçesi “*Güldene 'yi gördün mü?*”).

Görüldüğü gibi, ilk cümlede “Güldənəy” ismi belirli yalın hâlde çekimlenmiş, özne durumunda ve “kim?” sorusuna cevap vermektedir. İkinci cümlede ise “Güldənəy” ismi yükleme hâlinde olup nesne durumunda ve “kimi?” sorusuna cevap vermektedir.

Ahıska ağzının **ilgi ve yönelme hâlleri**, Türkiye Türkçesindeki isim hâllerinden morfolojik açıdan farklılık göstermemektedir.

Zegan ve geçiş ağızlarında “-a”, “-ya” yönelme hâli ekleri tek değişkenlidir. Söz konusu olan bu ağızlarda ünlü uyumunun bozulması asıl Ahıska ağzından farklı olarak daha sık gözlemlenmektedir.

Örneğin, “*qutiya*” (kutuya), “*tuça*” (dudağa), “*nənəya*” (nineye) “*gélina*” (geline), “*dedəya*” (dedeye) vb.

Yükleme Hâli. Ahıska ağzında ünlülerden sonra yükleme hâli eki “-y”, ünsüzlerden sonra ise “-i” gelmektedir. Görüldüğü gibi “-y” eki, Türkiye Türkçesindeki “-yi” ekinin fonetik değişkeni görünümündedir.

Türkiye Türkçesinde ünsüz harfle biten sözcüklere dört değişkenli “y” eklenirken, Ahıska ağzında tek değişkenli “-i” eki gözlemlenmektedir.

Örneğin; “*paray*” (parayı), “*qapıy*” (kapıyı), “*anay*” (anneyi), “*yovurdi*” (yoğurdu), “*çömüsi*” (kepçeyi) vb.

Bulunma Ayrılma Hâli, Ahıska lehçesinin Savel ve merkezî Ahıska ağzında -da/-də ve -dan/-dən ekleriyle oluşmaktadır. Ahıska lehçesinin bazı ağızlarında (Orpola, Sur-Boga vb.) sedasız ünsüzlerden oluşan -ta/tə ve -tan/-tən ekleri de kullanılmaktadır.

Örneğin; “*qaranuxta*” (karanlıkta), “*qaranuxtan*” (karanlıktan).

Zegana ağzında tek şekilli “-da” ve “-dan” kullanılmaktadır. Bu, Zegana ağzının ünlü uyumunun değişkenliğiyle ilişkilidir.

Örneğin; “*nenəda*” (ninede), “*gelinda*” (gelinde), “*nenədan*” (nineden), “*gélindan*” (nineden).

Ortaklık Hâli (Vasıta Hâli). Zegan ağzında bu hâlin çekimi, ünsüzlerden sonra “-inan” ve ünlülerden sonra “-ynan”, diğer ağızlarda ünsüzlerden sonra “-inan/-inən” ve ünlülerden sonra -ynan/-ynən ekiyle yapılmaktadır.

Vasıta hâlinde çekimlenen isimler, somut isimler, fiilimsiler ve mastarlar şu anlamlarda kullanılmaktadır:

1. Uyumluluk: “*Saninan nera desan gedarım.*” (Zegan ağzı) (Krş. Türkiye Türkçesi: Seninle nereye dersen giderim); “*Çamluğa tadaynan getmişdim.*” (geçiş ağzı) (Krş. Türkiye Türkçesi: Çamlığa ağabeyimle gitmiştim.)

2. Aracılık: “*Oninan oxuyub adam olmuş da, şimdi oni bəğənmiyer.*” (geçiş ağzı) (Krş. Türkiye Türkçesi: Onun aracılığıyla okuyup adam olmuş, şimdi ise onu beğenmiyor.)

3. Ortaklık, katılım: “*Dərslərimi arxataşımınan etdim.*” (Savel ağzı) (Krş. Türkiye Türkçesi: Derslerimi arkadaşım ile birlikte yaptım.)

4. İşbirliği, arkadaşlık: “*Taxılı Kamalınan əkdım, Kamalınan da bölüşəcəm.*” (Ahıska ağzı). (Krş. Türkiye Türkçesi: Buğdayı Kamal ile ektim, Kamal ile de bölüşeceğim.)

5. Araç, alet edevat: “*Ətmaği bıçağınan kesdim, supraya düzdüm.*” (Savel ağzı) (Krş. Türkiye Türkçesi: Ekmeği bıçak ile kestim, sofraya dizdim.) “*Başımı maşınkaynan qırxdılar.*” (geçiş ağzı) (Krş. Türkiye Türkçesi: Başımı (saçımı) makine ile kırdılar.)

6. Nedensellik ve amaç: “*Bu qətən oynamaynan heç bişe sahibi olmazsın.*” (geçiş ağzı) (Krş. Türkiye Türkçesi: Bu kadar oynamakla hiçbir şey sahibi olmazsın.)

7. Bağlaç “ve” yerine kullanılmaktadır: “*Mağazından ruçkaynan defter aldım.*” (Zegan ağzı). (Krş. Türkiye Türkçesi: Mağazadan kalem ile defter aldım.) “*Abaynan babay şəhara gezməyə getdilər.*” (Krş. Türkiye Türkçesi: Annem ile babam şehre gezmeye gittiler.)

Vasıta hâlinde çekimlenen isimler, cümlelerde dolaylı tümleş, eylem bildiren zarf tümleci, sebep ve yüklem görevlerinde ortaya çıkmaktadırlar. Bu hâlin ekleri edatlardan farklı olarak daha da vurguludur.

Bu hâl, Yakut Türkçesinde vasıta ve ortaklık hâli, Hakas Türkçesinde ismin ortak vasıta hâli, Çuvaş Türkçesinde ismin vasıta hâli gibi kullanılmaktadır.⁹

Vasıta hâli Orta Anadolu (Konya) ağzında¹⁰, Triyalet Urumlarının ağzında¹¹ görülmektedir.

Seslenme Hâli. Bu isim çekiminde sadece özel adlar (kişi adları), akrabalık adları kullanılmakta ve seslenme, hitap ifade etmektedirler. Bu isim çekiminde ünsüzlerden sonra “-ay” ve ünlülerden sonra “-li” ekleri kullanılmaktadır.

Örneğin: 1. “*Taştanay, sani deyhonda çağıyerlar.*” (Krş. Türkiye Türkçesi: Taştan, seni orada çağırıyorlar.) 2. “*Mislimay, mağazini navax açacan?*” (Krş. Türkiye Türkçesi: Mislim, mağazayı ne zaman açacaksın?) 3. “*Anali, hələ buraya gəl, bax sənə nə göstərəcəm?*” (Krş. Türkiye Türkçesi: Anne, hele buraya gel, bak, sana ne göstereceğim.) 4. “*Bacılı, şarvalımı yamat ki, dərsə gedacam.*” (Krş. Türkiye Türkçesi: Abla, şalvarımı yama ki derse gideceğim.)

Sevortyan (1956), Türk lehçelerinde seslenme hâlinin bazı unsurlarının varlığını göstermiştir. Sevortyan şöyle yazmaktadır: “Bazı çağdaş ve ölü dillerde yedinci seslenme hâlinin unsurlarını belirtmek mümkün ki bu yedinci hâl asıl isim hâl ile “ay” seslenme ünleminin birleşmesinden meydana gelmiştir (babay “baba”, anay “ana”).

Ancak bunun sayıları azdır ve ayrı türde terimlerle sınırlandırılmıştır, bu sebeple seslenme hâlinin gelişmiş bir dil bilgisi kategorisi olarak değerlendirmek için herhangi bir gerekçenin olduğu söylenemez.”¹²

Bilindiği gibi Sevortyan (1956), seslenme hâlinin unsurlarına ve bu unsurların sınırlı kullanım alanlarına, özellikle cinsiyet kategorisini belirten farklı terimlerle kullanımına dikkat çekerek bu unsurların isim hâl eklerinin niteliğinde kaydedilmesinin doğru olmadığını düşünmektedir.

Ancak Ahıska Türklerinin ağzında bu isim hâlinin işlevlerinin sınırları oldukça geniştir. Bize göre, bu durumu dikkate almamak doğru olmayabilirdi. Bu sebeple ismin seslenme hâlini ayrı bir biçimbirim olarak değerlendirmek gerekmektedir.

E. V. Sevortyan’ın “ay” ekinin oluşumuna yönelik görüşü desteklenebilir ancak “-li” ekinin oluşumunu tanımlamak zordur.

⁹ E. V. Sevortyan, “Kategoriya padeja...”, s. 61-64.

¹⁰ N. Z. Gadjiyeva, *Türköyazıçniye arealı Kavkaza*, Moskva, 1979, s. 128-129.

¹¹ İ. A. Korelov, “Yazık triyaletskih urumov i ego spetsifiçeskiye osobennosti”, avtoferat kandidatskoy dissertatsii, Baku, 1970, s. 15-16.

¹² E. V. Sevortyan, “Kategoriya padeja...”, s. 46.

Ünsüzle biten isimlerin çekimine yönelik örnekler:

İsim hâlleri	Zegan ağzı	Savel ağzı	Geçiş ağzı
Belirsiz Yalın Hâl	baba	nənə	xala
Belirli Yalın Hâl	babay	nənəy	xalay
İlgi Hâli	babanın	nənənin	xalanın
Yönelme Hâli	babaya	nənəyə	xalaya
Yükleme Hâli	babay	nənəy	xalay
Bulunma Hâli	babada	nənədə	xalada
Ayrılma Hâli	babadan	nənədən	xaladan
Vasıta Hâli	babaynan	nənəynən	xalaynan
Seslenme Hâli	babali	nənəli	xalali

İsim hâlleri	Savel ağzı	Sur-Bog ağzı	Geçiş ağzı
Belirsiz Yalın Hâl	baci	Lətipə	Mədinə
Belirli Yalın Hâl	baciş	Lətipəş	Mədinəş
İlgi Hâli	bacinin	Lətipənin	Mədinənin
Yönelme Hâli	bacişya	Lətipəşyə	Mədinəşyə
Yükleme Hâli	baciş	Lətipəş	Mədinəş
Bulunma Hâli	bacida	Lətipədə	Mədinədə
Ayrılma Hâli	bacidan	Lətipədən	Mədinədən
Vasıta Hâli	bacişnan	Lətipəşnən	Mədinəşnən
Seslenme Hâli	bacili	Lətipəli	Mədinəli

İsim hâlleri	Ahıska ağzı	Zegan ağzı	Zegan ağzı
Belirsiz Yalın Hâl	pərdə	üti	aba
Belirli Yalın Hâl	-	-	abay
İlgi Hâli	pərdənin	ütunun	abanın
Yönelme Hâli	pərdədə	ütüya	abaya
Yükleme Hâli	pərdəş	ütüş	abay
Bulunma Hâli	pərdədə	ütüda	abada
Ayrılma Hâli	pərdədən	ütüdan	abadan
Vasıta Hâli	pərdəşnən	ütüşnan	abaynan
Seslenme Hâli	-	-	abali

Ünlüyle biten eklere yönelik örnekler:

İsim hâlleri	Zegan ağzı	Ahıska ağzı
Belirsiz Yalın Hâl	gelin	Yusuf
Belirli Yalın Hâl	gelinay	Yusufay
İlgi Hâli	gelinin	Yusufun
Yönelme Hâli	gelina	Yusufa
Yükleme Hâli	gelini	Yusufi
Bulunma Hâli	gelinda	Yusufda
Ayrılma Hâli	gelindan	Yusufdan
Vasıta Hâli	gelininan	Yusufinan
Seslenme Hâli	gelinay	Yusufay

İsim hâlleri	Geçiş ağzı	Savel ağzı
Belirsiz Yalın Hâl	turkmel	ətmək
Belirli Yalın Hâl	-	-
İlgi Hâli	turkmelin	ətməgin
Yönelme Hâli	turkmela	ətməgə
Yükleme Hâli	turkmeli	ətməgi
Bulunma Hâli	turkmelda	ətməkdə
Ayrılma Hâli	turkmeldan	ətməkdən
Vasıta Hâli	turkmelinan	ətməginən
Seslenme Hâli	-	-

İsim hâlleri	Savel ağzı
Belirsiz Yalın Hâl	kirəz
Belirli Yalın Hâl	-
İlgi Hâli	kirəzin
Yönelme Hâli	kirəzə
Yükleme Hâli	kirəzi
Bulunma Hâli	kirəzdə
Ayrılma Hâli	kirəzdən
Vasıta Hâli	kirəzinən
Seslenme Hâli	-

Gürcistan Bilimler Akademisi G. V. Tsereteli adındaki

Şarkiyat Enstitüsü Türkoloji Bölümü

Gürcistan Bilimler Akademisi üyesi

S. S. Cikiya tarafından sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Alekberli, G. & Mirza-zade, G. R. (1941). *Uchebnik turetskogo yazıka*. Baku.
- Aliyev, F. F. (1973). *Leksika reçi turetskogo naseleniya Kazahstana*. [avtoref. Kand. dissertactii] Alma-Ata.
- Aliyev, F. F. (1978). *Oçerki po leksike yazıka turok Kazahstana*. Alma-Ata.
- Cikiya, S. S. (1937). Ob odnom morfoloğičeskom yavlenii v ahaltsihskom nareçii anatoliyskogo-turetskogo yazıka. *TGU, t. VI*, Tbilisi, 112-115.
- Cikiya, S. S. (1944). K obrazovaniyu povelitelnogo nakloneniya v turetskih dialektah Vostočnoy Anatolii. *Soobşeniya AN GSSR. t. V, No: 2*, Tbilisi, s. 831-839 (Gürcüce, özetini Rusça).
- Cikiya, S. S. (1971). K nazvaniyu mesyatsev v meshetskom dialekte turetskogo yazıka. *Sbornik "Voprosı Türkologii"*. Baku, 116-122.
- Gadjiyeva, N. Z. (1979). *Türkoyazıçnıye arealı Kavkaza*. Moskva.
- Korelov, İ. L. (1970). *Yazık trialetskih urumov i ego cpetsificheskiye osobennosti*. [avtoref. Kand. diss.] Baku.
- Marr, N. Ya. & Marr, Yu. N. (1937). *Zametki o turetskom yazıke okrestnostey Abastumani*, Moskva-Leningrad.
- Sevortyan, E. V. (1956). Kategoriya padeja, v knige "İssledovaniya po sravnitelnoy grammatike türkskih yazıkov". *Çast II, Morfoloğiya*, Moskva, 61-64.
- Şor, R. İ. (1930). K voprosu o yafetiçesko-turetskom smeşenii, *Dokladı AN SSSR, Seriya "B"*, Moskva, 43-44.
- Vekilov, A. P. (1971). *Affıksı padejey anatoliysko-turetskih dialektov*. *Sbornik "Voprosı Türkologii"*. Baku.

Kitap Tanıtımı ve Değerlendirme

“Savaş ve Sürgün Hatıraları (1941-1948)”

“Memories of war and exile (1941-1948)”

“Воспоминание о войне и депортации (1941-1948)”

Nilüfer Mutlu¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14226259>

Geliş Tarihi: 24/10/2024

Kabul Tarihi: 09/11/2024

Eser Adı: Meheddin Bekiroğlu (2024). *Savaş ve sürgün hatıraları (1941-1948)*. Ankara: Özel Baskı. 240 s.

Giriş

Okuyuculara sunulan bu eser, 2. Dünya Savaşı'nda Almanya-Rusya cephesinde, Almanya'ya karşı Rus Ordusu teğmeni olarak savaşan ve savaşın sonuna kadar cephede kalan Ahıskalı bir Türk askerinin anılarını içermektedir. Yazar savaşın getirdiği zorlukları ve acıları anlatırken, yaşadıklarını yazmanın kendisi için ne kadar zor olduğunu dile getirmektedir. Özellikle sürgün acı ve kayıplarının yazılması gerektiği sorumluluğunu hisseden yazar, bu olayların gelecek nesiller tarafından bilinmesi gerektiğine inandığından, yazmayı bir görev ve borç olarak kabul etmektedir. Bu eserde okuyuculara hem savaşın hem de sürgünün derin izlerini taşıyan bir halkın yaşadığı trajedi birinci elden anlatılmaktadır.

Eser, Ahıskalıların sürgünü, Sovyetler Birliği dönemindeki yaşam, göçler ve yaşadıkları facialar hakkında ayrıntılı bilgi sunarak, tarihin sadece siyasi olaylar ve devlet politikalarından ibaret olmadığını, sıradan insanların günlük yaşamlarının da tarih olduğunu gözler önüne sermektedir. Metnin aslından günümüz Türkçesine Orhan Uravelli² tarafından çevrilen bu eser, Ahıska ağzı ve Azerbaycan Türkçesi karışımı bir dille yazılmış olup birçok Rusça kelime içermektedir. Ahıskalı Türkler, sürgün edildikleri Cumhuriyetlerde eğitim için ya Rus okullarını ya da yerel dillerde eğitim veren okulları seçmek zorunda kalmışlardır. Ana dilinde eğitim görme haklarının ellerinden alınması ve Rusçanın SSCB'nin resmî dili olmasından ötürü, Rusça kelimelerden aktarım yapmışlardır. Bu da dönemin ve bölgenin dilsel etkilerini açıkça ortaya koymaktadır.

Meheddin Ahmedov (Bekiroğlu) Kimdir?

Yazar Bekir oğlu Meheddin Ahmedov (Bekiroğlu), 1924 yılında Gürcistan SSC Ahıska ilçesinin Uravel köyünde doğmuştur. Ahıska'da Eğitim Meslek Okulunda eğitimine devam ederken savaş nedeniyle mezun olmadan köyde öğretmenliğe başlamıştır. 1942 yılında askere alınan Ahmedov, Kuzey Kafkasya, Kırım, Belarus, Polonya ve Almanya gibi bölgelerde orduda hizmet etmiştir. Terhisten sonra Özbekistan'a sürgün edilen ailesinin yanına gitmiş, burada öğretmenlik yapmış ve 1956'da sürgün edilen halklara serbest dolaşım hakkı tanınınca Kazakistan'a göç etmiştir. Daha sonra 1961 yılından

¹ Dr., Araştırmacı, yazar, nilufer_mutlu@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0551-7055.

ömrünün sonuna kadar Azerbaycan'ın Haçmaz İlçesi Yeni Hayat kasabasında yaşamıştır. Ahıskalı Türklerin vatana dönüş mücadelesinde halk tarafından seçilerek heyetlerle birlikte Moskova ve Tiflis'te resmî kurumlarla görüşmelerde bulunmuştur. Ayrıca dul asker eşleri ve yetim asker çocukları adına Sovyetler Birliği'nin makamlarına dilekçe ve mektuplar yazarak yardım etmelerini istemiştir. Bu çabaları, yazarın sadece bir asker değil, aynı zamanda halk için mücadele eden bir öncü olduğunu da göstermektedir.

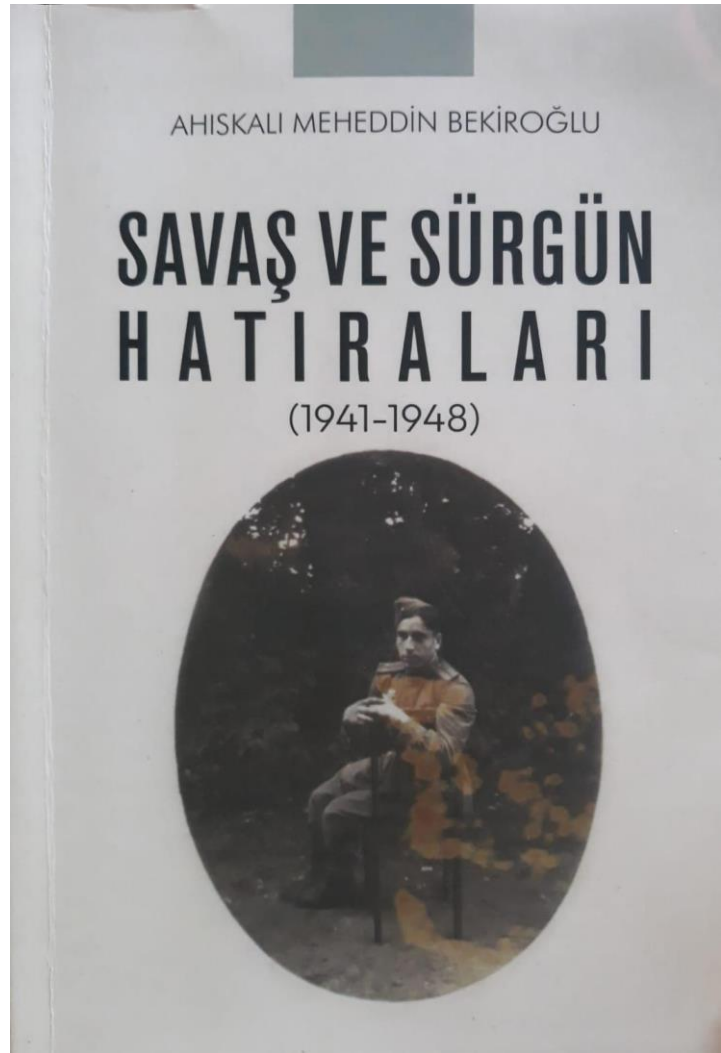
“Savaş ve Sürgün Hatıraları (1941-1948)” Eseri

Eser; *Savaş Başlıyor ve Vahşet Saçıyor*, *Arkadaşım Coşkun*, *Savaş Bitti-Eve Dönüyorum*, *Ablam Çiçek Sürgünü Anlatıyor*, *Gülbahar Abla Anlatıyor*, *Halamin Oğlu Ahmet Abi*, *Dursun Amca*, *Fezli Abi*, *Kaya Dedenin Torunu Binali*, *Ahıska ve Halkımız Hakkında*, *Uravel Köyü*, *Ailemiz Hakkında Birkaç Söz*, *2. Dünya (Almanya) Savaşında Ahıska'nın Uravel Köyünden Sovyet Ordusuna Asker Alınanlar (1941-1944)*, *Mektup ve Fotoğraflar* adlı bölümlerden oluşmaktadır. Bütünlük, kronolojik sıra ve devamlılığa çok dikkat edilse de kaçınılmaz olan bazı eksiklikleri vardır.

Savaş Başlıyor ve Dehşet Saçıyor adlı bölümde Almanya ile savaşın başladığı günden itibaren yaşadıklarını ve tanık olduğu olayları not eden yazar, askere alınanların çoğunun köylü, Rusça bilmeyen, silah görmemiş ve askerlik tecrübesi olmayan kişiler olduğunu vurgulamaktadır. Bu durum onların askerî düzeni anlamalarını ve askerî disipline adapte olmalarını zorlaştırmıştır. Ayrıca, Almanların ani taarruzlarıyla kısa sürede Rusya'nın çok büyük arazilerini işgal etmesi köylerin, kasabaların ve şehirlerin yaşanmaz hale geldiğini ve halkın çok zor durumda kaldığını yazmaktadır.

Yazar, Müslümanların yalnız 2. Dünya Savaşı başladıktan sonra askere alınmaya başladığını, Kafkas halklarını güzel huylu ve terbiyeli bulduğunu ancak toplumsal örgütlenme ve disiplinli düzen konularında yetersiz olmaları nedeniyle durumlarının daha da zorlaştığını ifade etmektedir. Öte yandan Rusların çoğunlukla askerlik tecrübesine ve geleneğine sahip olduğunu belirtmektedir.

Arkadaşım Coşkun bölümünde yazar, savaşın Kafkas sıradağlarının kuzeyinde devam ettiğini ve Nazi Almanya'sının bu dağları aşarak stratejik öneme sahip Bakü şehrini ve petrol kaynaklarını ele geçirmeyi hedeflediğini anlatmaktadır. Alman ordusunun hızla ilerleyerek Kafkaslara kadar gelmesiyle birlikte Güney Kafkasya'nın tamamının cephe gerisi bölgeye dönüştüğünü aktarmaktadır. Yazar, bu bölgede kamp halinde olan alayın farklı etnik ve milletlerden, farklı yaş gruplarından, evinden ve

ailesinden koparılan insanlardan oluştuğunu kaydetmektedir. Ayrıca yazar “Arkadaşım Coşkun” bölümünde, Hristiyan ve Müslüman askerlerin bir arada bulunduğu bu alayda tanıştığı Coşkun Bekov’un ve diğer birçok askerinin dramatik hayat hikâyelerine yer vererek, savaşın bireyler üzerindeki derin etkilerini ve yaşanan zorlukların tasvirini daha belirgin hâle getirmektedir.

Savaş Bitti, Eve Dönüyorum başlığı altında yazar, 1945 yılının Mayıs ayında savaşın bittiğini ve Almanya’nın teslim olduğunu belirtirken, savaş sırasında Almanya’nın çeşitli bölgelerinde bulunduğunu, başkent Berlin’e kadar gittiklerini ve şehrin harabeye dönüştüğünü, felaket üstüne felaket yaşandığını da eklemektedir. Terhis edilip bir an önce köyüne dönmeyi beklerken, iki yıl daha subay olarak orduda hizmet etmesi gerektiğini yazmaktadır. Milli Kafkasya Ordusunda askerliğine devam ederken, izne ayrılan yazar, ailesinin Orta Asya’ya sürgün edildiğinden habersiz Ahıska’ya evine gitmek ister. Ancak burada halkını ve ailesini bulamaz. Üstelik “Senin bu köyde bulunman yasaktır. Bizimle geleceksin” diyen polis memurunun tehdidiyle karşılaştığını üzüntüyle aktarmaktadır (Bekiroğlu, 2024: 129).

Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan’a dağıtılan, zorunlu ikamet şartlarında olduğu için âdeta açık cezaevindeki gibi bir yaşam sürmekte olan Ahıskalı Türklerin sabrederek, bütün bunlara katlanmaktan başka çaresi olmadığını da üzüntüyle dile getirmektedir. Sadece kuvvetli inanç, sıkı akrabalık ilişkileri, çalışkanlık ve vatana dönme hayali bu insanları ayakta tutmaktadır.

Kitabın *Ablam Çiçek Sürgünü Anlatıyor* bölümünde, sürgün şahidi olan yazarın ablası Çiçek, 14 Kasım 1944’te başlayan sürgünü “O ne bitmez tükenmez yoldu, o ne cehennemdi.” diye tarif ettiğini anılarında kaydetmektedir. Çiçek’in bu sözleri, sürgünün ne kadar zor ve bitmek bilmez bir süreç olduğunu vurgulayarak, herkes için unutulmaz ve acı dolu bir yolculuk olduğunu göstermektedir.

Gülbahar Abla Anlatıyor adlı bölümde, savaş ve sürgün sırasında ve sonrasında halkın yaşadıkları zorluklar anlatılmaktadır. Yazar, savaşın başlamasıyla birlikte erkeklerin askere alındığını, geride yaşlılar, kadınlar ve çocukların kaldığını, özellikle kadınların güçlerinin yettiği kadar ağır işler üstlenmek zorunda bırakıldıklarını aktarmaktadır.

Halamın Oğlu Ahmed bölümünde yazar, halasının yedi oğlundan biri olan Ahmed’in hikâyesini aktarmaktadır. Ahmed, Finlandiya Savaşı’na katılmış, 1941 yılında Almanya ile savaş başlayınca cepheye alınmıştır. Defalarca yaralanmış, iyileşmiş ve tekrar savaşa dönmüştür. Savaş bittikten bir sene sonra 1946 yılında Tiflis’e döndüğünde ailesini bulamaz. Ahıska’dan sürgün edilen ailesini binbir eziyetle Özbekistan’ın Semerkant vilayetinin İştihan ilçesinde bulur. Ne var ki savaşa gitmek için evden çıktığında iki ayağı olan Ahmed’in, geri döndüğünde tek bacağı kalmıştır.

Eserin *Dursun Amca* kısmında, yazarın doğduğu Urael köyünde hem akrabası hem de komşusu olan Dursun Amca ile iki yıl boyunca beraber çalıştığını, çift sürdüklerini, tohum ekip rençperlik yaptıklarını anlatmaktadır. Savaştan sonra Dursun amca’yı sorup soruşturarak bulan yazar, onun iki oğlunun savaştan dönmediğini, yıllar geçse de onlardan haber alamadıklarını ve gözlerinin hep yollarda kaldığını üzüntüyle yazmaktadır. Dursun amcanın sürgündeki yaşamını anlatırken, milletimizin başına çok büyük musibetlerin geldiğini, darmadağın, perişan ve yurtsuz yuvasız kaldıklarını aktarmaktadır.

Yazar, *Fezli Abi* başlıklı bölümde, Urael köyünün en çalışkan ve becerikli ailelerinden birinin oğlu olan Fezli ağabeyinden bahsetmektedir. Onun özverili çalışmasından dolayı birkaç mükâfat aldığını ve gazetelerde resmi çıktığını yazmaktadır. Fezli ağabey, Kırım Savaşı’na katılmış, ancak verem hastalığına yakalanarak köyüne dönmüştür. Doğup büyüdüğü topraklarda iyileşerek kolhozda çalışmaya başlamış, kadınlara, kızlara ve çocuklara sahip çıkarak onlara büyüklük etmiştir.

Yazar, 14 Kasım 1944 tarihinde Fezli ağabeyin ailesinin de vagona bindirilerek meçhule giden yolculuğa başladığını, yolda istasyondan su almak için indiğinde treni kaçırdığını ve ailesinden ayrı

düştüğünü belirtmektedir. Bu olay, Fezli ağabeyin hayatındaki dramatik bir dönüm noktasıdır ve sürgün sürecinin acımasızlığını vurgulamaktadır. Ailesinden ayrı düşmesi, onun yaşadığı trajediyi ve sürgünün getirdiği zorlukları derinlemesine hissettirir. Yazarın anlatımı, dönemin zorluklarını ve bireylerin bu zorluklarla nasıl başa çıktığını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Yazar, *Kaya Dedenin Torunu Binali* başlıklı bölümde, Kaya Dede'nin üç oğlunun da savaşa götürüldüğünü, onlar savaştayken eşlerinin ölmesi sonucu çocukların yetim kalmasını anlatmaktadır. Bu yetmezmiş gibi, felaketin en acısı olan sürgün yolculuğu başlar. Sürgün sırasında, 15 yaşında olan ailenin en büyük erkeği Seydul amcanın oğlu Binali, ailenin bütün yükünü omuzlarına almıştır. Sürgün yolculuğu sırasında treni kaçıran Binali, yakınlarından ayrı düşer. Binali, 10 ay sonra ailesine kavuşur. Yazar, burada eğer onları sürgün etmeseydiler, ülke savaşta olmasına rağmen ne ailesi ne de yakınları bu kadar eziyet çekecekti, diye belirtmektedir. Bu ifade, sürgünün getirdiği acıların ve haksızlıkların altını çizmektedir. Sürgün yolculuğu sırasında treni kaçıran Binali'nin yakınlarından ayrı düşmesi, onun yaşadığı zorlukları ve yalnızlığı vurgulamaktadır. Binali'nin 10 ay sonra ailesine kavuşması, bu süreçte yaşadığı mücadeleleri ve azmi ortaya koymaktadır.

Yazar kitabın *Ahıska ve Halkımız Hakkında* bölümünde vatan kavramını derinlemesine ele alarak, bir kişinin doğup büyüdüğü; bir milletin egemen olarak yaşadığı, barındığı ve gerektiğinde uğruna canını vereceği topraklar olarak tanımlamaktadır. Vatanın önemi, vatan sevgisi ve hasreti üzerine düşüncelerini dile getirirken, insanın akrabalarıyla birlikte doğup büyüdüğü köyde daha mutlu olacağını ifade etmektedir. Bu, vatanın sadece bir toprak parçası değil, aynı zamanda duygusal ve sosyal bağların merkezi olduğunu vurgulamaktadır. Anadolu Türklerinin bir parçası olan Ahıskalı Türklerin vatanlarından uzakta parçalanmış bir şekilde yaşadıkları halde, özgür ruhlarını kalplerinde taşıdıklarını ve onları ayakta tutan, yaşatan duygunun bu ruh olduğunu belirtmektedir. Bu ifade, vatan sevgisinin ve bağlılığının ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymaktadır.

Yazar, Ahıska şehri ve bölgesinin verimli topraklara sahip olduğunu yazmış ve burada mısır ekiminin yaygın olduğundan, zengin meyve çeşitlerinin bolluğundan bahsetmiştir. Ayrıca, geleneksel hayvancılığın da bölgede sıkça görüldüğünü yazmaktadır. Bu durum, Ahıska'nın tarım ve hayvancılık açısından zengin bir bölge olduğunu ortaya koymaktadır.

Ahıskalıların evde Ahıska ağzını konuştuklarını ifade eden yazar, bu ağzın Ardahan, Artvin, Kars ve Erzurum'un birçok ilçesinde konuşulan dille aynı olduğunu da dile getirmektedir.

Kitabın bu bölümünde, Petersburg'da kurulan yeni Bolşevik rejiminin 1921'de Ahıska'ya gelmeye başladığını, ilk başta Müslüman etnik gruplara ılımlı davrandığını anlatmaktadır. Bolşevik rejime karşı olanların çoğunun Türkiye'ye göç ettiğini, geride kalanların ise Sovyet vatandaşları statüsünde olduklarını yazmaktadır. Bunun yanı sıra köylerde Sovyet okullarının açıldığını, okuma yazma kurslarının düzenlendiğini ve öğretmenlerin yetiştirildiğini belirtmektedir. Yazar, yeni modern okul sisteminde kızların eğitime katılmasından ve yerel yönetimde yerli Müslüman Türklerin görev almaya başlamasından bahsetmiştir. Aynı zamanda, Sovyet rejimi kurulduğunda zenginlerin ve toprak sahiplerinin mülklerinin müsadere edilerek ellerinden alındığını ve fakir fukara veya hiç toprağı olmayanlara toprak verildiğini de ifade etmektedir. Ancak yazar, geleneksel köylü nüfusunun bu duruma ayak uydurmasının kolay olmadığını ve ileri görüşlü insanların bu yönetim şeklini kabul etmediğini belirtmektedir. Sovyetler Birliği üyesi olduktan sonra, Gürcistan Cumhuriyeti'ndeki Müslümanların durumunun kötüleştiğini ve ayrımcılığa maruz kalmaya başladıklarını da aktarmaktadır.

2. Dünya Savaşı yıllarında, Ahıska bölgesinin Tiflis üzerinden Rusya'nın merkez bölgelerine bağlanması amacıyla Borcom kasabasından Ahıska'nın Vale kasabasına bir demiryolu hattının inşa edildiğini aktaran yazar, bu demiryolunun ilk yolcularının sürgün edilen Ahıskalı Türkler olduğunu ve sürgün yolunun Ahıska halkına yaptırıldığını belirtmektedir.

Kitabın ileri sayfalarında yazar Ahıskalı Türklerin sürgün ve sürgün sonrasındaki yıllarını değerlendirirken, okuma yazma ve başka bir dil bilmeyen, köylerinden başka bir yer görmemiş bu halkın gurbet ellerde ayakta kalmasının bir facia olduğunu aktarmaktadır.

Uravel Köyü'nde yazar, doğup büyüdüğü Uravel köyü hakkında etraflı bilgiler sunmaktadır. Babalarının Uravel köyü için "Küçük İstanbul" dediklerini duyduğunu ve aynı ifadeyi Azgur köyü için de kullandıklarını belirtmektedir. Belki de köyün dört bir yandan yüksek tepeler ve dağlarla çevrili olmasından dolayı böyle söylediklerini eklemektedir. Uravel ve çevresindeki köylerin bol su, verimli topraklar ve ormanlara sahip olduğunu, savaş başlayana kadar bu köylerde iyi yaşadıklarını dile getirmektedir. Köylerinde, savaştan birkaç yıl önce yapılmış bir caminin bulunduğunu ve köy sovetinde (şurası) nüfus, bayındırlık ve sosyal güvenlik işlerinin yürütüldüğünü de belirtmektedir.

Ailemiz Hakkında Birkaç Söz başlıklı bölümde yazar, ulu dedesinin hacca gidip geldiği için "Hacı Ahmet Dede" olarak tanındığını belirtmektedir. 19. yüzyılın ortalarında Çünte köyünden Uravel'e yerleşmişler ve burada Çünte Mahallesi'ni kurmuşlardır. Bu nedenle, onların sülalesine "Çünteliler" denilmektedir. Yazar, dedesinin isminin Üzeyir Ahmetoğlu, babasının ise Bekir Üzeyiroğlu olduğunu ve savaş başladığında büyük ailesinin on dört kişiden oluştuğunu ifade etmektedir. Erkek kardeşlerinin kolhozun en çalışkan insanlarından olduklarını, medrese eğitimi aldıklarını ve daha sonra savaşa katıldıklarını da eklemektedir. Ancak, savaş sona erdiğinde geride sadece beş kişi kaldığını, savaş ve sürgünün ailesinden dokuz kişiyi alıp götürdüğünü de üzüntüyle anlatmaktadır.

Eserin 2. *Dünya Savaşında (1941-1945) Ahıska'nın Uravel Köyünden Sovyet Ordusuna Askere Alınanlar (Savaşta ölenler koyu karakterle belirtilmiştir)* kısmında yazar Uravel köyünden savaşa katılan 108 kişinin listesini vermektedir. Savaşta ölenler koyu karakterle belirtilmektedir. Bu liste, yazarın eşi Livaza Ağali kızı tarafından tamamlanmıştır; ancak eksik ve ilave bilgilere ihtiyaç olduğu dile getirilmektedir.

Kitabın son bölümünde, yazarın o sırada Primorsk-Ahtarsk ilçesinde öğrenci kampında bulunan oğlu Üzeyir Ahmedov'a yazdığı *Mektup* yer almaktadır. Mektupta, yazar oğlunun bulunduğu yerleşim yerini iyi bildiğini, savaş sırasında orada uzun süre kaldıklarını yazmaktadır. 1943 yılında 77. Azerbaycan tümeninin o bölgede çok ağır günler geçirdiğini ve yüzlerce asker arkadaşını orada kaybettiğini de ilave etmektedir. Yazar orada toplu mezar bulunduğunu belirtmekte ve ölenlerin anısına bir anıt dikilip dikilmediğini de merak etmektedir.

Sonuç

"Savaş ve Sürgün Hatıraları (1941-1948)" 2. Dünya Savaşı'nda Almanya'ya karşı savaşan ve savaşın sonuna kadar cepheye kalan bir Ahıskalı bir Türk teğmenin anılarını konu edinmektedir. Ailesinin Orta Asya'ya sürgün edildiğinden habersiz olan teğmen, Ahıska'ya döndüğünde köylerin boşaltıldığını ve ailesinin orada olmadığını görmesi, sürgünün trajedisini ortaya koymaktadır.

Bu eser, Ahıskalıların birinci elden anılarını içermektedir. Genelde bu tür anılar neredeyse yok denecek kadar azdır. M. Bekiroğlu, profesyonel bir yazar olmamakla birlikte, dinlediği akrabalarının ve kendinin anılarını samimi bir dille aktarmaktadır. Eser, herhangi bir kaynağa dayanmamakta olup yazarın hafızasına göre yazılmıştır. Bu nedenle, kitapta yer alan anılar birinci elden ve özgün bir perspektif sunmaktadır. 2. Dünya Savaşı sırasında yaşananlar, savaşın sonu ve sürgün süreci, yazarın hayatındaki önemli dönüm noktaları ve göçler, kronolojik bir sırayla anlatılmaktadır. Bu nedenle, kitap kronolojik tutarlılık açısından değerlendirildiğinde, yazarın olayları sırasıyla ve mantıklı bir şekilde aktardığını söyleyebiliriz. Bu, okuyucuların olayları daha iyi takip etmelerini ve anlamalarını sağlamaktadır.

Çalışma, Ahıskalı Türklerin sürgünü ve Sovyetler Birliği'ndeki yaşamları hakkında ayrıntılı bilgiler vererek bu halkın tarihine ışık tutmaktadır. Dolayısıyla eser, Ahıskalı Türklerin sürgün edilmesi ve göç süreçlerini anlatarak, zorunlu göç ve sürgünlerin birey ve topluluk üzerindeki etkilerini de ortaya çıkarmaktadır. Bu araştırma, tarih, sosyoloji ve kültürel çalışmalar gibi çeşitli bilim alanlarına katkı sağlayacak çok sayıda veri içermektedir. Ayrıca sürgün edilen halkların haklarını savunma çabaları, toplumsal dayanışma ve mücadele örneği olarak değerlendirilebilir. Bu eser, yukarıda belirtilen alanlarda kapsamlı bilgi sunarak akademik araştırmalara katkıda bulunmakta ve genel okuyucuları aydınlatmaktadır. Bu kitabın genel okuyucu kitlesi, tarih, sosyoloji ve kültürel çalışmalarla ilgilenen akademisyenler, araştırmacılar ve öğrencilerden oluşmaktadır. Ayrıca 2. Dünya Savaşı, sürgünler ve göçler gibi konulara ilgi duyan genel okuyucular da kitabı ilgiyle okuyabilir. Ahıskalı Türklerin tarihine ve Sovyetler Birliği dönemindeki yaşamlarına dair bilgi edinmek isteyenler için de önemli bir kaynak niteliğindedir.

Yazar, kişisel anılarını ve tanıklıklarını aktarırken, doğal olarak subjektif bir bakış açısına sahiptir. Ancak, yazarın amacı, Ahıskalı Türklerin yaşadığı zorlukları ve acıları gelecek nesillere aktarmak olduğundan, bu subjektif yaklaşım eserin değerini azaltmamaktadır. 2. Dünya Savaşı sırasında yaşananları, Ahıskalı Türklerin sürgününü ve Sovyetler Birliği'ndeki yaşamlarını detaylı bir şekilde ele alarak, okuyuculara dönemin askeri ve sosyal koşulları hakkında birinci elden bilgi sunmaktadır. Ayrıca, yazarın kişisel deneyimleri ve tanıklıkları, konunun derinlemesine anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Yazar Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'a dağıtılan Ahıskalıların zorunlu ikamet şartlarında yaşadıkları zorlukları ve bu süreçte sadece kuvvetli inanç, sıkı akrabalık ilişkileri, çalışkanlık ve vatana dönme hayalinin onları ayakta tuttuğunu dile getirmektedir. Ablası Çiçek'in sürgün anılarını ve Gülbahar Abla'nın savaş ve sürgün sırasında yaşadıklarını anlatan bölümler, bu dönemin ne kadar zor ve acı dolu olduğunu bize göstermektedir. Yazarın yaklaşımı, konunun iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Özellikle, savaşın ve sürgünün bireyler üzerindeki etkilerini vurgulaması, okuyucuların empati kurmasını ve olayların ciddiyetini kavramasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca kişisel hikâyeler ve dramatik olaylar üzerinden konuyu işleme, metni daha etkileyici ve akılda kalıcı hale getirmektedir.

1924 yılında Ahıska'nın Uraş köyünde doğan Meheddin Ahmedov (Bekiroğlu)'un hayatı, sırasıyla Özbekistan, Kazakistan ve daha sonra 1961 yılında Azerbaycan'a göç etmesiyle devam etmiştir. Yazar Bekir oğlu Meheddin Ahmedov'un anıları, Ahıskalı Türklerin vatana dönüş mücadelesini ve yazarın toplumu için verdiği mücadeleyi de belgeleyerek gelecek nesillere önemli bir tarihsel miras bırakmaktadır.

KAYNAKÇA

Bekiroğlu, M. (2024). *Savaş ve sürgün hatıraları (1942-1948)*. (Özel Baskı). Ankara.

Kitap Tanıtımı ve Değerlendirme

“Ardanuç- Artvin (Merkez)- Posof- Şavşat- Yusufeli Ağızlarında Türkçe Söz Varlığı”

“Turkish Vocabulary in Ardanuç- Artvin (Center)- Posof- Şavşat- Yusufeli Dialects”

“Турецкий словарный запас в говорах Ардануч- Артвин (Центральный)- Пософ- Шавшат- Юсуфели”

Melihcan Akgül¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14226297>

Geliş Tarihi: 23/10/2024

Kabul Tarihi: 13/11/2024

Eser Adı: S. Şenol (2021). *Ardanuç- Artvin (merkez)- Posof- Şavşat- Yusufeli ağızlarında Türkçe söz varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 282 s.

Giriş

Dil, bir milleti millet yapan en önemli unsurlardan biridir. Dil, birey ile toplum arasında köprü görevi kuran, toplumun birer ferdi olan insanlar arasında anlaşmayı sağlayan en önemli değerlerden biridir (Demir, 2016, 141; Ergin, 2023, 25). İnsanlar, yaşadıkları toplumla, geçmişi ve geleceği ile dil sayesinde bağlantı kurar; kültürünü nesilden nesle dil aracılığıyla aktarır. Duygu ve düşüncelerimizi aktardığımız dil, toplumu ayakta tutan en önemli dayanaklardan biridir ancak unutulmamalıdır ki dili de ayakta tutan temel dayanaklar vardır. Bunlar o dile ait sözlük ve söz varlığıdır. Birey, bir dile ait her şeye kelimeler sayesinde erişir (Kaan Çelikten, 2022, 14). Temel dil becerileri, temel iletişim ve akabinde gelişen etkileşimin, dil eğitimi ve öğretiminin temelinde sözlük ve söz varlığı yer alır.

Birey, bir dil ile ilgili her şeyi kelimelerle sağlamaktadır. Söz varlığının önemi de burada karşımıza çıkmaktadır. Bir dile hâkim olmak, o dili öğrenebilmekten geçmektedir; o dili öğrenebilmek ise o dile ait olan bütün kelimeleri içinde barındıran söz varlığına hâkim olmaktan geçmektedir (Kaan Çelikten, 2022, 15). O dili konuşmak, o dille yazabilmek, o dile ait şeyleri dinleyebilmek için bireyin yapması gereken şey, o dilin söz varlığının farkına varmak ve o dilin söz varlığını bilmektir.

Söz varlığı veya bir diğer deyişle kelime hazinesi; “Bir dilin bütün kelimeleri; bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı.” olarak tanımlanır (Korkmaz, 1992, 100). Söz varlığının içerisine bir dildeki bütün kelimeler, atasözleri, deyimler, terimler, söz grupları, kalıp sözler, ödünçleme yoluyla doğrudan alınmış ya da çeviri yoluyla alınan yabancı kelimeler de dâhildir (Aytan, 2016, 427; Demir, 2016, 146). Bir toplumda maddi ve manevi kültürel değerleri inşa etmede kurucu rol oynayan söz varlığı, temel ve genel söz varlığı olarak ikiye ayrılır (Aytan, 2016, 425). Doğan Aksan’a göre (1982, 17) temel söz varlığı, insan hayatında birinci derecede önem taşıyan kelimelerden

¹ Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans öğrencisi, melihcanakgl@gmail.com, ORCID ID: 0009-0009-5943-3795

oluşmaktadır. Genel söz varlığı ise temel söz varlığından kapsamlı olarak o dile ait kelimelerin bütününe içine almaktadır (Kaan Çelikten, 2022, 15).

Söz varlığı konusunda yapılan bir diğer ayırım ise bireyin söz varlığını ne derece kullandığıdır. Aktif ve pasif söz varlığı olarak yapılan bu ayırmada aktif söz varlığı, yazılı ve sözlü anlatımda rahatça kullanabildiğimiz kelimelerden oluşmaktadır. Pasif söz varlığı ise bazen karşılaştığımız ve bu karşılaşmalarımızda anlayıp anlamlandırabildiğimiz kelimelerden oluşmaktadır (Keklik, 2015, 105; Tosunoğlu, 2000, 144; Güteryüz, 2003, 13; Çifçi, 1991, 8 akt. Demir, 2016, 145; Aytan, 2016, 427).

Aktif ve pasif olarak ayrılan tüm bu kelimeler ve bu kelimelerin bireyler tarafından toplum içerisinde kullanılmasıyla nesilden nesle bir kültür aktarımı oluşur. Bu kültür aktarımını bir toplumun sahip olduğu en büyük zenginliklerden biri olan dil sağlamaktadır (Demir, 2016, 143; Kaan Çelikten, 2022, 14-15). Bir dili konuşan bireyler arasındaki düşünüş biçimi ve duygular ancak o dilin dünyasına girildiği zaman anlaşılabilir. Toplumsal yapıyı tanıma, sevgi, saygı, sorumluluk, eleştirel düşünme, problem çözme, dil becerilerini geliştirmek gibi pek çok beceriyi de sağlayan dilden başkası değildir (Demir, 2016, 151-152). Dil, tüm bunları kendi söz varlığı ile sağlamaktadır. Bir dilin söz varlığını iyi bilmek ve ona hâkim olmak demek, dile hâkim olmak ve dilde yetkin olmak demektir. İşte o zaman birey, alımlama ve üretim faaliyetlerini gerçekleştirdiği dilin nasıl bir söz varlığına ve dil yapısına sahip olduğunu anlayabilecektir. Birey, fark ettiği zaman o dilin zenginliğinin de farkına varacaktır. Çünkü bir dilin zenginliğini ancak dilin söz varlığı incelenerek görülebilmektedir.

Geçmişten günümüze dek yeryüzünde çokça dil filizlenerek vücut bulmuş, bir topluma mal olmuştur. Bunların kimisi günümüze dek ulaşmış kimisi yok olmuştur. Bu söz varlıklarının yaşamasına ve yok olmasına sebep olan onları ortaya çıkaran insanoğlunun o söz varlığını kullanıp kullanmadığıdır. Zengin söz varlığına sahip olan ağızlar dillerini yaşayarak yaşatmaya devam ederler. Çünkü dil, sürekli kendini yenileyen bir yapıdır; kullanıldıkça kendini yeniler ve geliştirir. Bu yenilenme ve gelişme hareketi milletlerin de gelişimine sebep olmuş; insanoğlu yeryüzünde farklı kültür bölgelerinin oluşmasını sağlamıştır.

Atabek Yurdu'nda Söz Varlığı

Atabek Yurdu ve bu kültür bölgesinin başkenti Ahıska, yeryüzünde zengin bir kültüre, zengin bir dile, zengin bir söz varlığına sahip olan önemli kültür bölgelerinden biridir. Bu bölgenin tarihi, oldukça eskidir. Kaynaklara göre Makedonyalı İskender, M.Ö. IV. yüzyılda Kafkasya'ya gelmiş ve bu bölgede Türklerle karşılaşmıştır. Bu topraklar, daha sonraki dönemlerde Hunlar, Hazarlar, Kıpçaklar, Selçuklular ve Osmanlılar gibi Türk devletlerinin hâkimiyeti altına girmiştir (Demiray, 2012, 878; Aydınğün ve Aydınğün 2014, 37-39; Çınar, 2015, 19-30; Çınar, 2018, 374; Aliyeva Çınar, 2021, 19; Çınar, 2023, 8-9).

1829 yılında Ruslar tarafından işgal edilen bölgede bölge halkı; yoğun baskılara rağmen vatanını terk etmemiş, 1944 yılındaki sürgünle anavatanlarından koparılmış, çok zor koşullarla Orta Asya'ya dağıtılmıştır. Bu halk, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan bölgelerine sürülmüş ve anavatanlarından ayrı, zor koşullar altında yaşamak zorunda bırakılmıştır. Bölge halkının acısı sürgünden sonra da devam etmiştir. Bölge halkı; on iki yıl boyunca sıkıyönetim altında tutulmuş, yıllar içerisinde büyük kayıplar vermiştir (Demiray, 2012, 879-881; Aydınğün ve Aydınğün, 2014, 38; Çınar, 2018, 374; Çınar, 2023, 10).

Günümüzde 300.00 ile 500.000 arasında tahmin edilen nüfusu ile Ahıska Türkleri, yoğun olarak bu bölgelerde yaşamaya devam etmektedir. Halkın önemli bir kısmı Türkiye, Azerbaycan ve Rusya Federasyonu'nda yaşamaktadır. Bir kısmı Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmiş, bir kısmı ise son dönemlerde Rusya-Ukrayna savaşından dolayı Türkiye başta olmak üzere Batı ülkelerine tahliye

edilmiştir (Aydınğün vd., 2006, 1; Seferov ve Akış, 2008, 396; Modebadze, 2009, akt. Demiray, 2012, 881).

Atabek Yurdu olarak adlandırılan bölge ve Ahıska; Bayburt'tan itibaren İspir, Tortum, Yusufeli, Artvin, Oltu, Narman ve Ardanoç ile Şavşat gibi tüm Yukarı ve Orta Çoruh boyları ile Kür boyunun Göle, Ardahan, Çıldır, Posof, Hanak, Ahıska ve Ahılkelek ile Azgur kesimlerini içerisine almaktadır (Kırzioğlu, 1998 akt. Çınar, 2015, 20; Çınar, 2018, 373; Aliyeva Çınar, 2021, 19; Çınar, 2023, 8).

Harita 1: Atabek Yurdu (Çınar, 2015, 20)

Tarihe baktığımız zaman bu bölgenin Kars, Ardahan, Artvin ve Çoruh vadisi boyundaki yerleşim birimleri ile çoğu zaman siyasi ve kültürel birlik içerisinde olduğu görülmektedir (Demiray, 2012, 883). Bölgede dil olarak Türkçe eski zamanlardan beri konuşulagelmiş; bölge halkı ve diğer halklar için âdeta bir *lingua franca* olarak varlığını sürdürmüştür (Aliyeva Çınar, 2021, 20). Oğuz ve Kıpçak Türklerinin kaynaşarak harmanlandığı bu bölgenin ağız özellikleri incelendiğinde bölge ağzının Artvin Merkez, Ardanoç, Yusufeli, Şavşat ilçeleri ve Ardahan'ın Posof yöresi ağzı ile büyük oranda paralellik gösterdiği görülmektedir. Bu ağız, Erzurum'un Çoruh ırmağı ile bu ırmağın kollarındaki yerleşim yerleri ağzı ile çoğu açıdan ortak özellik göstermektedir. Ek olarak bölge ağzının, Doğu Karadeniz ağzı ile birtakım benzerlikler gösterdiği görülmektedir (Karahana, 1996, 630).

Çevresi ile sürekli etkileşim içerisinde olan bölge, söz varlığı açısından ortak bir kültüre sahiptir. Kültürel bir hazine olan bölgenin Türkçe söz varlığı ile ilgili ilk çalışma Sevgi Şenol'a aittir.

Sevgi Şenol Kimdir?

1948 yılında Artvin'in Ardanoç ilçesinin İncili köyünde dünyaya gelen Şenol; Rize- Pazar, Afyon, Artvin- Ardanoç, Konya- Çumra- Karasınır, Bilecik Merkez- Bozüyük, Bursa- Kestel gibi şehirlerde öğretmenlik yapmış, halk kültürünü derleme çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Şenol, bu bölgenin bir insanı olarak o kültürü yaşamış ve yaşatmayı amaçlamıştır. Araştırmaları sonucunda ortaya koymuş olduğu "Ardanoç- Artvin (Merkez)- Posof- Şavşat- Yusufeli Ağzılarında Türkçe Söz Varlığı" adlı eseri bölgenin kültürünü, dilini ve toplumunu tanımak açısından son derece önemli bir yere sahiptir. Yöre insanının diline, kültürüne, sosyolojisine önem veren biri olarak çalışmalar yapmıştır.

Halk kültürünü derleme çalışmalarına 1971’de başlayan Şenol, Eğitim Enstitüsü bitirme tezi olan “Ardanuç Folkloru”nu genişleterek “Artvin- Ardanuç Ağzından Derlemeler (1993)” adıyla yayınlamıştır. “Ardanuç’tan Bir Güldeste-Gönül Kocamaz (2000)” adıyla Ardanuçlu şairlerin şiirlerinden oluşan bir seçkiyi de kaleme almıştır.

Bölge kültürü için son derece önem taşıyan “Ardanuç- Artvin (Merkez)- Posof- Şavşat- Yusufeli Ağızlarında Türkçe Söz Varlığı”² adlı eserinden sonra 2023 yılında “Ahıska, Ardanuç, Artvin (Merkez), Posof, Şavşat, Yusufeli Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler” adlı eserini yayınlamıştır (Şenol, 2023, 238-239).

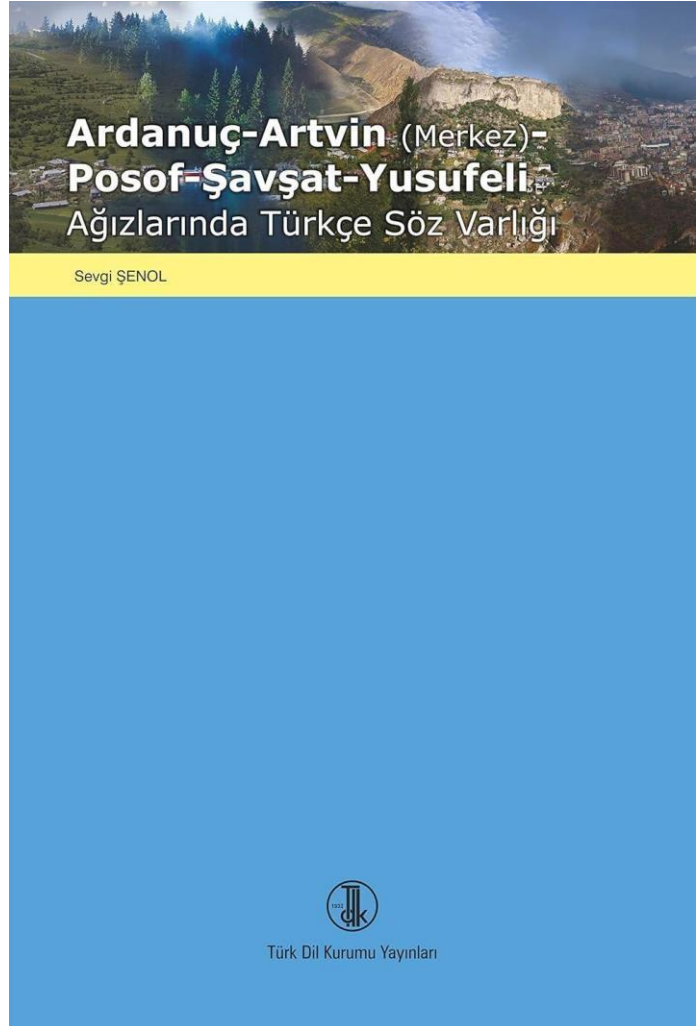
Şenol, Atabek Yurdu ve bu bölgenin söz varlığı ile ilgili çalışmalarını sürdürmektedir. Araştırmacının ortaya koydukları, çalışmaları, yöre kültürü için yapmış olduğu hizmetler, Atabek Yurdu’nun, Ahıska Türklerinin kültürel, tarihi ve sosyal pek çok açıdan tanıtılması ve söz varlığının incelenmesi için oldukça değerlidir.

Ardanuç- Artvin (Merkez)- Posof-Şavşat- Yusufeli Ağızlarında Türkçe Söz Varlığı

“Ardanuç- Artvin (Merkez)- Posof-Şavşat- Yusufeli Ağızlarında Türkçe Söz Varlığı” adlı eser, ön söz, giriş, sözlükle ilgili açıklamalar, sözlük, çocuk dili, kalıp sözler, edatlar ve ünlemler, kaynaklar ve kaynak adı kısaltmaları bölümlerinden oluşmaktadır.

Şenol, ön sözde bu araştırmayı neden yaptığı ile ilgili açıklamalarda bulunmuş, kültürünün ve yöre ağzındaki Türkçe söz varlığının önemine vurgu yapmıştır. Şenol, yörede kullanılan pek çok Türkçe kelimenin yöre halkı tarafından yabancı sanılmasını bir yanlışlık olarak görmüş ve bu yanlışlığı düzeltmek için araştırmalarını derinleştirmiştir. Ön sözden sonra giriş bölümünde Ardanuç, Artvin (Merkez), Posof, Şavşat ve Yusufeli ağzlarına ve tarihine kısaca değinilmiştir. Bu bölge ağzlarının Anadolu ağzlarının sınıflandırılmasında aynı grupta yer aldığını belirtmiştir. Bu bölümden sonra sözlükle ilgili açıklamalar bölümüne geçilmiş ve ayrıntılı bir şekilde, madde madde sözlüğün düzenlenişi ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu açıklamalar, okuyucu için âdeta bir rehber niteliğindedir.

235 sayfalık sözlük kısmında Ardanuç- Artvin (Merkez)- Posof- Şavşat- Yusufeli ağızlarında yer alan Türkçe kelimeler, 3824 madde

Resim 1: Şenol, S. (2021). Ardanuç- Artvin (Merkez)- Posof- Şavşat- Yusufeli ağzlarında Türkçe söz varlığı. Türk Dil Kurumu Yayınları.

² Bu eser, okuyucular tarafından yoğun ilgi görmüş ve kısa zamanda baskısı tükenmiştir.

başı yapılarak farklı anlamları ile ayrıntılı biçimde belirtilmiştir. Her kelimenin Türkiye Türkçesindeki söylenişi kelimenin yanında parantez içerisinde belirtilmiştir. Şenol; araştırmasını sağlam temellere dayandırmış, kelimelerin açıklamaları için birçok kaynaktan yararlanmış. Örneğin, “çarmağ” kelimesi,

çarmağ: (çıkarmak) Çıkarmak; *çartmağ*.

Bağa endim uzuma

Tikán baṭṭi dizima

Egildım çaracaydım

Yar gorundi gozuma (mâni)

“Kız, Begzede’nin parmağından yüzüğü çariyer” (PFE, 150). → Posof Folklor ve Etnografyası, K. Gündoğdu.

“çarmağ: (Kar.) Çıkarmak, koparmak.” (DIAT, 239). → Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Kars, Erzurum, Çoruh İlbaylıkları Ağızları, A. Caferoğlu (Şenol, 2021, 64) olarak açıklanmıştır. Koyu karakterle yazılan kelime, ağızdaki söyleyişi ifade etmektedir. Kelimenin Türkiye Türkçesine uygun söylenişi, parantez içinde gösterilmiştir. Daha sonra kelimenin yöredeki anlamı (varsa birden çok anlamı) açıklanmıştır. Çoğu kelimenin eski Türkçe kaynaklarda yer alan biçimlerine de yer verilmiş; kelimelerin Türkçe kökenli olduğuna dair tanıklar gösterilmiştir. Şenol’un araştırmasında kullandığı yöntemi daha da aydınlatmak için birkaç örnek vermekte fayda vardır. Örneğin, “koğ” ve “ustunki” kelimeleri incelendiği zaman kelimelerin sözlükte aşağıdaki şekilde incelendiği görülür.

koğ: (kok) Yaranın üstünde kurumuş kabuk.

Yaravun koğuni kaldırma ki eylanmaz. / Yaranın kokunu kaldırma ki iyileşmez.

“kok: (yarada) Kabuk, uyuz.” (ÇS, 45). → Çuvaş Sözlüğü, H. Paasonen.

“koğ: Kabuk.” (TLÖ, II, 221). → Türk Lehçeleri Örnekleri II, Yaşayan Ağız ve Lehçeler, S. Çağatay (Şenol, 2021, 148).

ustunki: (üstünkü) Üstteki, en yüksekteki; *üstünki*.

“üstüngü: En üstün, en üstteki.”

(CCum, 869). → Codex Cumanicus, M. Argunşah. “üstünki: En üstteki, en yüksekteki.”

(EUTS, 274). → Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, A. Caferoğlu (Şenol, 2021, 232).

Şenol, kısaltmalarını verdiği kaynak adlarının geniş açıklamalarını kitabın son bölümünde kaynak adı kısaltmaları başlığı altında belirtmiştir.

Sözlük bölümünden sonra çocuk dili bölümüne geçilmiş ve bu bölümde çocuk dilinde yer alan 65 kelime listelenmiştir. Bu kelimelerin listelenme şekli de yine sözlük bölümündeki gibidir. Bu bölümden birkaç kelime örneği ve kelimelerin kullanıldığı bazı cümle örnekleri aşağıda verilmiştir.

cucu: (cucu) Cıvciv, tavuk.

“cöcö: Cıvciv.”

(ÖTK, 29). → Özbek Türkçesi – Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi – Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu, E. Yaman.

“çöçö: cCvciv, piliç.”

(KS; I, 282). → Kırgız Sözlüğü, K. K. Yudahin (Şenol, 2021, 256).

papu: (papu) Yok, bitti; *papuç, papuçi* (Şenol, 2021, 258).

Çocuk dilinden kelimelerin incelendiği bölümden sonra kitabın son bölümü olarak kalıp sözler, edatlar ve ünlemler bölümü yere almaktadır. Şenol, bu bölümde 153 kalıp söz, edat ve ünlemi madde başı olarak açıklamıştır. Buradaki listelenme şekli de önceki bölümlerdeki gibidir. Bu bölümden birkaç örnek şu şekilde verilebilir:

Anali: (Anali) “Anneciğim” anlamında seslenme sözü (Şenol, 2021, 261).

Höyş: (Höyş) Öküzleri yönlendirme sözü; *höş, höyiş, höyüş*.

“uş uş: Öküzü suvarmak için çıkarılan ses.” (DLT, I, 36). → Dîvânu Lugâti't-Türk Tercümesi, K. Mahmut.

“Öş!: Sığır hayvanına haykırma.” (KS, II, 616). → Kırgız Sözlüğü, K. K. Yudahin (Şenol, 2021, 265).

Ulaa: (Ulaa) Sevinç, heyecan, şaşırma sözü; *olaa* (Şenol, 2021, 269).

Vay anami sattı: (Vay anamı sattı) Olumsuz bir durum karşısında söylenen şaşkınlık, bıkkınlık sözü (Şenol, 2021, 269).

Kalıp sözler, edatlar ve ünlemlerden sonra kaynaklar ve kaynak adı kısaltmaları gelmektedir. Eser, kaynak adı kısaltmaları ile sona ermektedir.

Sonuç

“Ardanuç- Artvin (Merkez)- Posof- Şavşat- Yusufeli Ağızlarında Türkçe Söz Varlığı” adlı eserinde Şenol; 3824’ü isim, 65’i çocuk dilinden kelime, 153’ü kalıp söz, edat ve ünlem olmak üzere toplamda 4042 madde başı yaparak açıklamıştır. Bu açıklamalar, bölge kültürü ve ağız için son derece önemli özellikler taşımaktadır.

Atabek Yurdu’na, Ahıska’ya ve Artvin (Merkez)- Posof- Şavşat- Yusufeli ağızlarına yönelik olarak hazırlanmış ilk söz varlığı çalışması olma özelliği taşıyan eser, bölgenin diline, kültürüne, söz varlığına, her şeyden önce Türkçeye, Türk edebiyatına ve Türk kimliğine dair önemli katkılar sunmaktadır. Doğup büyüdüğü, yetiştiği yöre için çalışmaya devam eden Şenol’un araştırmaları; ortaya koyduğu çabası, Atabek Yurdu’nun, Ahıska Türklerinin, tarihî, sosyal ve kültürel açıdan tanıtılması ve söz varlığının ortaya çıkarılması bakımından oldukça değerlidir.

KAYNAKÇA

Aksan, D. (1982). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aliyeva Çınar, M. (2021). *Ahıska bölgesindeki Gürcülerin konuştuğu Türk ağızı*. (2.Baskı). Astana Yayınları.

Aydingün, A. ve Aydingün, İ. (2014). *Ahıska Türkleri: ulusötesi bir topluluk- ulusötesi aileler*. Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.

Aytan, T. (2016). Türk çocuk edebiyatı üzerine bir söz varlığı çalışması: atasözleri. *Millî Eğitim Dergisi*, 45(210), 425-445.

Çınar, İ. (2015). *Atabek Yurdu: jeokültürel yaklaşım*. IQ Kültür Sanat Yayınları.

- Çınar, İ. (2018). Atabek Yurdu etnopedagojisi: Ahıska örneği. *Turkish Studies*, 13(4), 363-386.
- Çınar, İ. (2023). *Etnopedagoji: Atabek Yurdu*. (5. Baskı). Pegem Akademi Yayınları.
- Demir, C. (2016). Türkçe eğitim-öğretim programları ve kişisel söz varlığı. *Millî Eğitim Dergisi*, 45(210), 141-161.
- Demiray, E. (2012). Anavatanlarından sekiz ülkeye dağıtılmış bir halk: Ahıska Türkleri. *Journal of Turkish Studies*, 7(3), 877-885.
- Ergin, M. (2023). *Türk dil bilgisi*. (4. Baskı). Boğaziçi Yayınları.
- Kaan Çelikten, E. (2022). Yabancılara Türkçe öğretiminde sözlük ve söz varlığının önemi. *IV. uluslararası dil ve edebiyat kongresi (International Language and Literature Congress) tam metin kitabı* içinde (13-20). (Ed. Ahmet Adıgüzel). Rimar Akademi Yayınları.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şenol, S. (2021). *Ardanuç- Artvin (Merkez)- Posof- Şavşat- Yusufeli ağızlarında Türkçe söz varlığı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şenol, S. (2023). *Ahıska, Ardanuç, Artvin (Merkez), Posof, Şavşat, Yusufeli ağızlarında atasözleri ve deyimler*. Yusufeli Belediyesi Yayınları.

Kitap Tanıtımı ve Değerlendirme

“İshak Paşa Sarayı”

“Ishak Pasha Palace”

“Дворец Исхак-Паши”

Ayça Deniz Çınar¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14226327>

Geliş Tarihi: 25/10/2024

Kabul Tarihi: 14/11/2024

Eser Adı: Yüksel Bingöl (1998). *İshak Paşa Sarayı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 267 s.

Giriş

Ağrı ilinin Doğubayazıt ilçesinde, yüksek bir tepede bulunan İshak Paşa Sarayı, Osmanlı dönemine ait bölgedeki önemli mimari eserlerden biridir. Bu kültürel miras hakkında çalışmaların son dönemlerde artması sevindiricidir. Bu konudaki ilk kapsamlı çalışmalardan biri olan Prof. Dr. Yüksel Bingöl'ün *İshak Paşa Sarayı* adlı araştırma kitabı, bu kitap değerlendirmesinin de konusunu oluşturmuştur.

Yüksel Bingöl, Berlin'de akademik eğitimini tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönerek, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesinin kurulmasındaki öncü hocalardan biridir. Ayrıca Ankara'nın ilk sanat müzesi olan Gazi Üniversitesi Resim ve Heykel Müzesi'nin kurucularındandır.² Kitabın iç kapağında yazar, “Sanat ve sanatçılar hakkında yazdığı eleştirel yazılar ve Avrupa'daki güzel sanatlar akademilerinin gelişimi üzerine yaptığı araştırmalarla tanınıyor.” şeklinde tanıtılmıştır.

Yazar, bölgedeki en önemli Osmanlı mimari eseri olduğunu düşündüğü sarayın, yeterince araştırılmamış olduğunu ifade ederek, bunun kitabın yazılış amaçlarından biri olduğunu Önsöz'de belirtmektedir. Ayrıca; “Türk-İslam kültürünün zenginliğini ve zarafetini, bölgenin sosyo-kültürel yapısını yansıtan sarayın, kalıcı bir prestij kitabı olarak hazırlanması” amacıyla yazıldığını da eklemektedir. Buna ek olarak, yeni çalışmaları değerlendirerek Anadolu'daki zengin kültürün saray kompleksinde nasıl vücut bulduğu, saray kompleksine nasıl aktarıldığını göstermek için de yazıldığını belirtmiştir. Bu amaç için sarayı mimari açıdan tanıtan fotoğraflar, röleve planları, taş bezemelerinin çizimi ve kitabelerin sunulması gerektiğini belirten Bingöl'ün, bu amaç doğrultusunda ekip çalışması yaptığı kitapta görülmektedir.

“İshak Paşa Sarayı” Eseri

İncelenen *İshak Paşa Sarayı* adlı kitap Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları arasında yayınlanmıştır. Kitabın baskı tarihi yazılmamış, ancak yazar Yüksel Bingöl kitabın girişine yazdığı “Teşekkür” başlıklı yazısına 1998 tarihini yazmıştır. Kitap giriş, yedi ana bölüm, taş tezyinat/bezeme örnekleri,

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Doktora öğrencisi, aycazenizcinar@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-7628-0270. Araştırmacı, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (ANAMED) 2024-2025 doktora bursiyeridir.

² <https://resimheykelm.gazi.edu.tr/view/page/292552/> adresinden 21.10.2024 tarihinde alınmıştır.

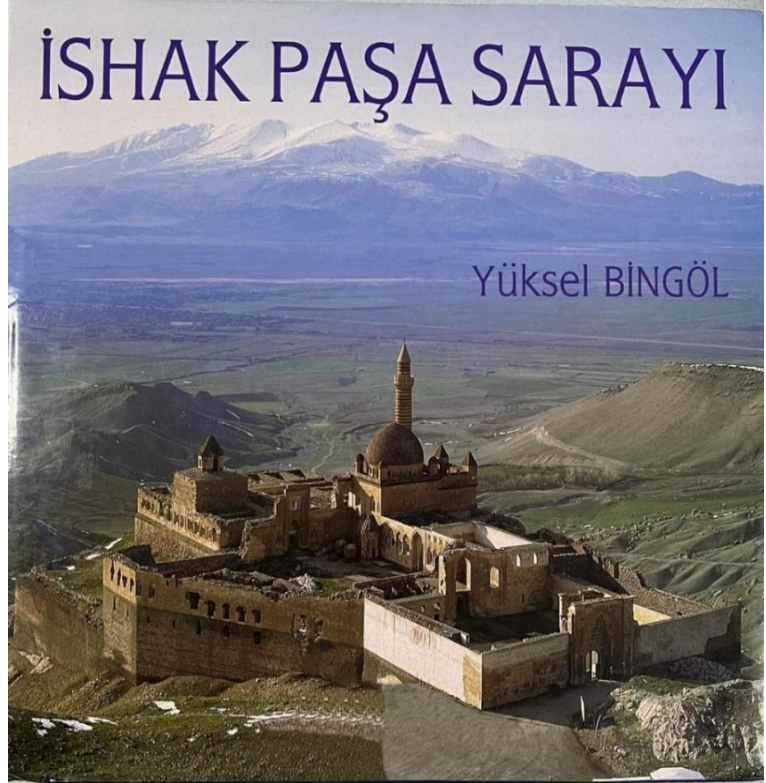
değerlendirme ve ekler kısmından oluşmaktadır. Her ana bölüm kendi içinde alt başlıklara ayrılmakta ve değerlendirme bölümünden sonra, görsel malzemeler ve eklerden meydana gelmektedir. Kitabın ön sözünde içeriği hakkında kısa bilgiler, neden ve hangi yöntemler kullanılarak yazıldığı ve konu hakkındaki önceki çalışmalara kısaca değinilmiştir. Bu bölümde yazar, sarayın bazı bölümlerdeki tahribattan ve bunun nedenlerinden de bahsetmektedir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yıkılışı döneminde sarayın başka ailelerin eline geçmesi, Rusya'nın bölgedeki işgali sonucu kitabe ve kıymetli eşyaların Rusya'ya götürülmesi, son olarak da sarayın şimdiki yerine taşınırken etraftaki bazı insanların saraya ait taşları alıp kendi evinde avlu, duvar yapımında kullanması saraydaki tahribatlara gerekçe olarak gösterilmiştir. Ayrıca yine aynı bölümde, sarayın restorasyonu sırasında bazı mekânlardaki çalışmalar sonucu orijinal izlerinin kaybolduğu yazar tarafından belirtilmektedir.

Giriş Bölümünde; İshak Paşa Sarayı hakkındaki Türkçe ve yabancı kaynaklara, sarayın bulunduğu Ağrı-Doğubayazıt'ın coğrafyası, iklimi ve tarihi hakkında konuya giriş bilgileri yer almaktadır. Ayrıca, bölgedeki tarihi gelişim hususunda kronolojik bilgiler verilmiştir. Sarayı yaptıran İshak Paşa'nın mensubu olduğu Çıldiroğulları tanıtılmış, sonrasında da Doğubayazıt'ın diğer sancak beyleri hakkında bilgi verilmiştir. Yazar bu konuya daha ayrıntılı olarak ilerleyen bölümlerde değinecektir.

Birinci Bölümde, saraydaki kitabelere odaklanılmıştır. Bulunduğu yerlere göre; muayede salonu, mutfakın çeşmesi, cami gibi alt başlıklar altında kitabeler açıklanmakta ve hem eski harflerle hem de günümüz okunuşlarıyla bunlar okuyucuya sunulmaktadır. Kitabeler; Kur'an'dan ayetler ve İshak Paşa'ya atfedilen kasideler, kabartma tekniğiyle taşların üzerine yazılarak oluşturulduğu kaydedilmektedir (Bingöl, ts., 31).

İkinci Bölümde, Doğubayazıt'ın tarihçesi ve oradaki sancak beyleri hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. İlk çağlardan başlayarak Selçuklular, İlhanlılar, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevilerden sonra Osmanlı Devleti'nin eline geçmesinden söz edildikten sonra, Osmanlı sancak beylerinden Çıldiroğulları'nı da kapsayan geniş bir tarihçeyle okuyucuya bölge hakkında bilgi verilmektedir. Yazar sadece Doğubayazıt'ın tarihçesine değil, bölgedeki kültürel gelişmeler hakkında bilgi sahibi olunabilmesi için Doğu Anadolu Bölgesi'nin kısaca tarihini de kronolojik şekilde kaleme almıştır. Bu nedenle tarihî bilgilerin sınırlarının kapsamlı tutulduğu belirtilmektedir. Çıldiroğulları ile alakalı bilgiler mevcut kaynaklarla birlikte, Sicill-i Osmanî'den yararlanılarak oluşturulmuştur. Burada sarayı yaptıran ve adını veren İshak Paşa'dan da söz etmiştir.

Yazarın "Çıldiroğulları" olarak adlandırdığı hanedanlık, Ahıska merkezli Çıldır Eyaletinin yönetimini sürdüren beylik hanedanıdır. Bingöl'ün kitabına da uzmanlık desteği sunduğu, yazarın ön sözünde belirttiği bölge tarihçisi Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu, Çıldır Eyaleti hakkında önemli

araştırmalara sahiptir (Kırzioğlu, 1992; Kırzioğlu, 1998). Kırzioğlu, Ahıska'da İlhanlılar döneminde 1267'de bir Atabeklik olarak kurulan Atabek Yurdu adlı beyliğin 1578'de Osmanlı Devleti ve Safeviler arasında yapılan Çıldır Savaşı'nı kazanması üzerine Osmanlı Devleti'ne katıldığını yazar. Atabek Yurdu adıyla bilinen bu beyliğin yönetim yapısı değişmeden Çıldır Savaşı'ndan ötürü adı Çıldır Eyaleti olarak değiştirilir ve aynı hanedan ile yönetilmeye devam eder. Dolayısıyla Çıldırsoğulları Ahıskalı hanedandır. Bu ailenin çocukları Osmanlı Devleti'nde vezirlik dâhil birçok görevde bulunmuştur.

Doğubayazıt 1746'da Nadir Şah'tan Osmanlılara geçince, Erzurum Eyaleti'ne bağlanmış ve idaresi Ahıska Atabeklerinin eline geçmiştir. İshak Paşa 1746 yılında Doğubayazıt sancak beyi olmuştur (Bingöl, ts., 57). Söz konusu sarayı bu görevdeyken yaptırdığı anlaşılmaktadır. Haremın taç kapısı kitabesinde 1784'te tamamlandığı yazılıdır (Gündoğdu, 1991, 13; Bingöl, ts., 58). İshak Paşa, Üçüncü Selim zamanında Vezir unvanıyla Ahıska-Çıldır Eyalet yöneticisi olarak atanmıştır. Sicill-i Osmanî'de İshak Paşa için şu not düşülmüştür: “Çıldırılı İshak Paşa'nın torunu ve Hasan Paşa'nın oğludur. Hanedandan olmakla 1205'te (1790/91) vezir rütbesiyle Çıldır ve Ahıska valisi oldu. (...) İdaresiz ve ahmaktı.” (Süreyya, 1996, 806). Sondaki olumsuz ifade, yaptırdığı sarayın ihtişamının abartılı biçimde Osmanlı sarayına aktarılması ve İstanbul ile rekabet ettiği biçimde sunulmasının etkisiyle olabilir (Özder, 1971; 95-98; Bingöl, ts., 58; Balcı ve Küçük, 2015, 92). İshak Paşa'nın azlinden sonra da 1797 yılına kadar sarayda ikamet ettiği belgelidir (Bingöl, ts., 59). İshak Paşa tarihte, Küçük İshak Paşa ya da II. İshak Paşa olarak da kayıtlıdır.

Üçüncü Bölümde Bingöl, sarayın mimari tanıtımına ağırlık vermiştir. Yerleşim planı, dış cepheleri, sarayın adı ve topografik konumunu açıkladıktan sonra, alt başlıklar halinde Saray'la ilgili bilgiler yer almaktadır. Topkapı Sarayı örnek alınarak planlandığı belirtilen İshak Paşa Sarayı'nın planının geleneksel Türk evi planı ile benzer özellikler gösterdiği belirtilmiştir. Geleneksel Türk evindeki “selamlık” ve “harem” bölümlerinin saray mimarisinde de önemli olduğu ifade edilmiştir (Bingöl, ts., 69). Sarayın dış cepheleri hakkındaki bilgiler röleve ve restitüsyon³ çizimleriyle desteklenerek gösterilmiştir.

Dördüncü ve beşinci bölümlerde; sarayın tesisat sistemi ve yapı tekniği, malzemeler hakkında açıklamalar yapılırken, altıncı bölümde mimari öğelere yer verilmiştir. Yedinci bölümde ise İshak Paşa Sarayı'ndaki taş tezyinatı/bezemeleri örneklerle açıklanmıştır. Sarayın yapı malzemelerinden olan kesme taşlarının üzerinde 125 tane farklı taşçı “markası” /işareti olduğu belirtilmiştir (Bingöl, ts., 44). Bu bölümde taşçı işaretlerinin nasıl belgelendiği açıklanarak, örnek görsellerle okuyucuya sunulmuştur. Bu işaretler, çizimleri yapıldıktan sonra gruplara ayrılmış ve şekiller basitten karmaşık şekle doğru sınıflandırılmıştır. Yazar burada minare gövdesi ya da belgeleme yapılırken ulaşılamayan yüksek duvarlarda da başka işaretlerin yer alabileceğini belirterek sayının değişken olabileceğini belirtmiştir. Kitapta özel olarak ayrıntılı bir bölümü bulunan taşçı markalarının, Osmanlı yapılarında çok nadir olduğu, ancak Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisinde daha çok XII-XV. yüzyıllar arasında görüldüğü belirtilmiştir (Bulat, 2014, 77). Bu markaların, taşlar hazırlanırken taşçı ustalar tarafından üzerine kazındığı ve yapan kişinin hem kimliğini hem de sorumluluğunu ifade etmek için yaptığını başka kaynaklardan öğrenmekteyiz (Binan & Binan, 2009, 320).

Değerlendirme Bölümü'nde sarayın mimarlık tarihi açısından önemi üzerine durulmuştur. Anadolu'da Erken Dönem Türk-Selçuklu saraylarından çoğunun günümüze kadar sağlam kalmadığı, ama yapılan kazı çalışmalarıyla Beyşehir Gölü kenarındaki Kubad-Abad Sarayı ve Diyarbakır'da Artuklu Sarayı'nın bazı bölümlerinin açığa çıktığı belirtilmiştir. Türkiye'deki özellikle Geç Dönem Osmanlı Sarayları'nın Batı ve Avrupa mimarisinin etkisinde kaldığını belirterek Dolmabahçe, Çırağan

³ Restitüsyon; zamanla değişmiş yapı ya da eserlerin, ilk yapıldıkları orijinal halleriyle süreç içinde yaşadıkları değişimleri göstermek için hazırlanan plan, kesit, görünüş ve perspektiflerin bütünüdür (“Restitüsyon Nedir?”, <https://yapimar.net/haberdetay/restit%C3%BCsyon-nedir> adresinden 17.10.2024 tarihinde alınmıştır).

gibi sarayların da bu etkide yapıldığı, ancak İshak Paşa Sarayı'nın ise bunlarla karşılaştırıldığı zaman bazı mimari öğeler dışında hiçbir benzerliğinin olmadığı belirtilmiştir (Bingöl, ts., 231). Çıldiroğulları'nın yüzyıla yakın bir süre Çıldır Eyalet Valiliği yaptığı, 1750 yılında Hacı Ahmet Paşa'nın Ahıska'da Ahmediye Camii ve bir saray yaptırdığı, bu nedenle; Oktay Aslanapa'nın İshak Paşa Sarayı'nı mimarı ve ustalarının Ahıska'dan getirilmiş olabileceği fikri üzerinde durulmaktadır (Bingöl, ts., 231; Aslanapa, 1971).

Sonuç

İshak Paşa Sarayı hakkında yazılan bu araştırma kitabının ilk kapsamlı ve disiplinler arası çalışma olduğu söylenebilir. Bu bağlamda sarayın mimari açıdan fotoğraflanması, röleve planlarının, taş tezyinatı grafiksel çizimlerinin ve kitabelerin en doğru şekilde aktarılabilmesi gerekli görülmüş ve bu belgeleme işlemleri alanında uzman kişilerce yapılmıştır. Bunlar arasında Türk Tarih Kurumu asli üyesi ve bölgenin önemli tarihçisi Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu'nun bulunması, verilerin güvenilirliği açısından da önemli bir bilgidir. Yazarın araştırmasını titizlikle yaptığının göstergelerinden biri olarak dikkati çekmektedir.

Kitabın ekler dışında da birçok sayfasında fotoğraf, resim, gravür ve çizimler bol miktarda kullanılarak Saray okuyucunun gözünde canlandırılmış, tahribatlara karşı belge olarak arşivlenmiştir. Saray hakkında yapılan önceki çalışmalarda, saraydaki kitabeler bir bütün olarak, anlam ve Türkçe okunuşlarını da içerir şekilde, eski harflerle birlikte yayımlanmadığı belirtilmektedir (Bingöl, ts.: 31). Bu nedenle, kitabın içerdiği bilgiler ve belgeleme çalışmaları göz önüne alındığında diğer çalışmalardan ayrılmaktadır ve kitabın yazılma amacına ulaşıldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Aslanapa, O. (1971). *Turkish Art and Architecture*. Faber and Faber.

Binan Ulusoy, D. ve Binan, C. (2009). Ağzıkara Han örneğinde Anadolu Selçuklu Dönemi taşçı işaretlerinin belgelenmesi üzerine sistematik bir yaklaşım. *ADALYA*, Sayı: XII, 319-345.

Bingöl, Y. (Tarihsiz-ts). *İshak Paşa Sarayı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Bulat, S. (2014). Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı'nda bulunan taşçı işaretleri. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 32, 77-92.

Gündoğdu, H. (1991). *Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kırzioğlu, M. F. (1992). *Yukarı Kür ve Çoruk boylarında Kıpçaklar: 1267-1578 (Ahıska/Çıldır eyaleti tarihinden)*. Türk Tarih Kurumu.

Kırzioğlu, M. F. (1998). *Osmanlılar'ın Kafkas-ellerini fethi (1451-1590)*. (2. Baskı). Türk Tarih Kurumu.

Özder, M. A. (1971). *Tarihte Çıldır Atabeğleri ve torunları*. (Kendi yayını).

Süreyya, M. (1996). *Sicil-i Osmani-3*. (Haz. N. Akbayar, Eski yazıdan akt. S. A. Kahraman), Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı ortak yayını.

<https://yapimar.net>, "Restitüsyon nedir?", <https://yapimar.net/haberdetay/restit%C3%BCsyon-nedir>, (Erişim Tarihi: 17.10.2024).

<https://resimheykelm.gazi.edu.tr/>, "Müze hakkında", <https://resimheykelm.gazi.edu.tr/view/page/292552/>, (Erişim Tarihi: 21.10.2024).